

Leksički kronizmi u zbirci "Pod starimi krovovi" Ksavera Šandora Gjalskog

Tomašković, Antonija

Master's thesis / Diplomski rad

2025

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:149742>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-04-02**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za kroatistiku

Katedra za hrvatski standardni jezik

**LEKSIČKI KRONIZMI U ZBIRCI *POD STARIMI KROVOVI* KSAVERA
ŠANDORA GJALSKOG**

DIPLOMSKI RAD

8 ECTS-bodova

Antonija Tomašković

Zagreb, 2025.

Mentorica

Izv. prof. dr. sc. Tatjana Pišković

Izjava o akademskoj čestitosti

Izjavljujem da je ovaj rad rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na mojim istraživanjima te objavljenoj i citiranoj literaturi. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio rada nije korišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Ksaver Šandor Gjalski.....	3
2.1. Književno stvaralaštvo	4
2.2. Zbirka <i>Pod starimi krovovi</i> (1886): jezik i redakcije	6
3. Povijesno-politički i jezični kontekst Hrvatske 19. stoljeća.....	9
3.1. Povijesno-politički položaj Hrvatske	9
3.2. Razvoj hrvatskoga književnog jezika.....	11
4. Teorijsko-metodološki okvir	17
4.1. Definiranje i klasifikacija <i>arhaizama</i>	18
4.2. Definiranje i klasifikacija <i>historizama</i>	19
4.3. Metodologija izrade i oblikovanja rječnika kronizama.....	21
5. Korpus leksičkih kronizama.....	24
5.1. Arhaizmi.....	24
5.1.1. Izrazni arhaizmi.....	24
5.1.2. Značenjski ili semantički arhaizmi.....	54
5.1.3. Tvorbeni arhaizmi	64
5.1.4. Fonološki arhaizmi.....	68
5.1.5. Grafijski arhaizmi.....	71
5.1.6. Pravopisni (ortografski) arhaizmi.....	76
5.1.7. Morfološki arhaizmi	83
5.1.8. Sintaktički arhaizmi.....	89
5.1.9. Morfonološki arhaizmi	91
5.2. Historizmi.....	92
5.2.1. Nazivi za nekadašnje titule, zvanja i službe.....	93
5.2.2. Nazivi za nekadašnje društvene, političke, školske i sudbene institucije te njihove prakse	103

5.2.3.	Nazivi za nekadašnje posjede, teritorijalne i administrativno-političke jedinice te njihove dijelove	106
5.2.4.	Nazivi za nekadašnje političke i teorijske koncepte, umjetničke i društvene pokrete te njihove pripadnike i prakse	110
5.2.5.	Nazivi za nekadašnje novčane jedinice	113
5.2.6.	Naziv za nekadašnje mjerne jedinice	114
5.2.7.	Nekadašnji vojni nazivi	114
5.2.8.	Nazivi za nekadašnju odjeću i obuću	118
5.2.9.	Nazivi za nekadašnje predmete	120
6.	Analiza prikupljenih leksičkih kronizama.....	123
6.1.	Grafija.....	123
6.2.	Ortografija (pravopis).....	123
6.3.	Fonologija.....	125
6.4.	Morfologija.....	126
6.5.	Morfonologija.....	128
6.6.	Tvorba riječi	128
6.7.	Leksik	131
7.	Zaključak.....	132
8.	Literatura	134
	Sažetak	138
	Summary	139

1. Uvod

Ksaver Šandor Gjalski današnjim je čitateljima znan kao vrlo plodan hrvatski pisac s velikim tematskim i stilskim rasponom koji se proteže od kasnog romantizma do modernizma, s naglaskom na hrvatski realizam. Široko je poznat po obradi teme propadanja hrvatskog plemstva, kojemu je i sam pripadao, u Turgenjevljevoj maniri poetskog realizma. Svoju je književnost oblikovao u stilsko-formacijskoj epohi hrvatskog realizma (Šicel 1996: 9), burnom razdoblju prisutnosti različitih koncepcija jezika kojima je bio cilj oblikovanje hrvatskog književnog jezika. Zbog neprihvatanja prevladavajuće jezične koncepcije toga razdoblja kao temelja za jezik svojih književnih djela Gjalski ne prestaje biti predmet rasprava i negativnih kritika, koje su mu pobudile potrebu za prepravljajem jezika u svojim djelima i za njihovim ponovnim tiskanjem.

U ovome radu predstavljeno je suvremeno jezikoslovno istraživanje utemeljeno na korpusu leksičkih kronizama izrađenom na temelju prvog izdanja prve zbirke Ksavera Šandora Gjalskog *Pod starimi krovovi* iz 1886. godine. Naime, iz perspektive današnjega mladog čitatelja mnogi leksemi u Gjalskijevoj zbirci djeluju nepoznato i zastarjelo jer više nisu dio aktivne svakodnevne uporabe, već pripadaju pasivnom leksiku. Sve ćemo takve lekseme nazvati *leksičkim kronizmima* i među njima se posebno posvetiti *arhaizmima* (pasivnim leksemima koji imaju svoje suvremene leksičke zamjene) i *historizmima* (pasivnim leksemima koji su izašli iz uporabe zbog nestanka referenta iz izvanjezične stvarnosti). Još jednom napominjemo da jezik Gjalskijeve zbirke pripovijedaka promatramo iz suvremene perspektive, kao pisani izvor star gotovo 140 godina, pitajući se koji su leksemi u međuvremenu prešli iz aktivnog u pasivni leksički sloj. Dakle, leksičke kronizme procjenjujemo iz sadašnjega sinkronijskog trenutka, a ne upuštamo se u procjenu koji su leksemi mogli biti vremenski obilježeni u vrijeme kad je Gjalski pisao svoje pripovijetke.

Za bolje razumijevanje Gjalskijevih jezičnih izbora i odstupanja od ondašnje jezične norme hrvatskoga jezika u početnom će se dijelu rada dati pregled života i književnoga rada samoga autora s naglaskom na njegovu prvu zbirku *Pod starimi krovovi*, njezin jezik i reizdanja te povijesno-politički i jezični kontekst Hrvatske u 19. stoljeću. Slijedi teorijsko-metodološki okvir u kojem će biti rastumačen koncept vremenske raslojenosti leksika podjelom kronizama (vremenski obilježenih leksema) na arhaizme i historizme te način izrade i oblikovanja rječnika. Navedena će zapažanja o vremenskoj raslojenosti biti potkrijepljena rječnikom kronizama sastavljenim od leksičkih jedinica pronađenih u pripovijetkama iz Gjalskijeve zbirke koje će

biti klasificirane u skupine *arhaizmi* i *historizmi* te razložene na manje podskupine. Osnovni je kriterij podjele arhaizama u podskupine prepoznavanje elemenata po kojima se razlikuju od svojih suvremenih leksičkih zamjena, a historizmi su klasificirani u značenjske skupine prema vrsti referenata koje su nekoć označavali. U posljednjem dijelu rada na temelju rječničkog korpusa analizirat će se Gjalskijev jezik prema odstupanjima od današnje norme hrvatskoga jezika unutar određenih kategorija (grafija, ortografija, fonologija i dr.).

2. Ksaver Šandor Gjalski

Ksaver Šandor Gjalski pseudonim je hrvatskog pisca i političara Ljubomila Tita Josipa Franje Babića rođenog u Gređicama kraj Zaboka 26. listopada 1854. godine. Svoje književno ime uzeo je po ocu svoje majke Helene, Franji Ksaveru Šandoru Gjalskom 1884. godine, kada je objavio svoja prva književna djela. Babići su bili hrvatska plemićka obitelj iz Varaždinske županije još od 1716. godine kada im je Karlo VI. Habsburgovac dodijelio plemstvo. Nakon završetka osnovne naobrazbe i gimnazije u Varaždinu obitelj se seli u Gređice, gdje je Gjalskijev djed Matija 1813. kupio imanje i dvorac (HBL¹: s. v. *Gjalski, Ksaver Šandor*). Spomenuto će mjesto imati veliki utjecaj na Gjalskog, što će osobito biti vidljivo u njegovim ranim književnim djelima. Gjalski nastavlja obrazovanje na studiju prava u Zagrebu i Beču te nakon položenog državnog ispita 1878. radi kao „vječni pristav“ (Štampar 1952a: 8), odnosno činovnik u mnogim hrvatskim gradovima (Koprivnici, Osijeku, Virovitici i drugima). Nakon sedmogodišnjeg rada u Kraljevskoj zemaljskoj vladi u Zagrebu 1898. prvi je put umirovljen zbog neslaganja s režimom bana Khuena Héderváryja te se povlači na svoje rodno imanje (HE²: s. v. *Gjalski, Ksaver Šandor*). Od svoga je oca Tita, sljedbenika hrvatskog narodnog preporoda, podžupana Varaždinske županije, zastupnika u Hrvatskom saboru te hrvatskog delegata u Ugarsko-hrvatskom saboru, naslijedio borbeni duh za slobodu u sferi politike, gdje se između ostalog nastojao istaknuti svojim djelovanjem na položaju velikog župana Zagrebačke županije, saborskog zastupnika i predsjednika Društva hrvatskih književnika (HE: s. v. *Gjalski, Ksaver Šandor*). Za svoga oca i sâm kaže: „Od njega sam i od prvoga časa primio neizbrisivu ljubav za sve, što je slavensko, a još više ljubav rođene grude – domovinsku ljubav“ (Đalski 1898: 402).

U političkoj je sferi tijekom njegova života vidljiva „idejna dezorijentiranost“ (Šicel 1980: 11), odnosno mijena političke pripadnosti nazorima vladajućih ideoloških strujanja u hrvatskoj politici njegova doba: „U ranoj je mladosti oduševljeni pravaš,³ zatim pristaje uz ideje Šenoina i Strossmayerova slavenofilstva i prihvaća projekt unitarnoga jugoslavenstva,⁴ te najposlije – razočaran političkim prilikama u novostvorenoj Jugoslaviji – završava političku karijeru kao federalist“ (HBL: s. v. *Gjalski, Ksaver Šandor*). Drugi je put umirovljen kao veliki

¹ Kratica za Hrvatski bibliografski leksikon.

² Kratica za Hrvatsku enciklopediju.

³ Ideju slavenstva iz djetinjstva napušta kada se u gimnaziji upoznaje s idejama pravaša i njihovom borbom za samostalnu hrvatsku državu. Na njega utječe E. Kvaternik svojim djelom *Istočno pitanje i Hrvati* te A. Starčević svojim govorom iz 1861. godine (Đalski 1898: 405).

⁴ Podjednako je poštivao srpstvo kao i hrvatstvo te se zalagao za njihovo jedinstvo (Đalski 1898: 405).

župan 1919. nakon intenzivnog političkog rada te se ponovno vraća svojim Gredicama, gdje umire 6. veljače 1935. godine (HBL: s. v. *Gjalski, Ksaver Šandor*).

2.1. Književno stvaralaštvo

Iako je počeo pisati još za vrijeme studija, Gjalski se u književnosti javio tek 1884. u svojoj tridesetoj godini, kada je u *Vijencu* objavio svoje prve književne tekstove, pripovijetke *Illustrissimus Battorych* i *Maričon: Povijest jedne seoske plemkinje*. S književnopovijesnog stajališta Gjalski se svrstava u razdoblje hrvatskog realizma, ali svojim stilom i izborom tema prikazuje mnogo šire sklonosti koje se protežu od kasnog romantizma sve do modernizma (HBL: s. v. *Gjalski, Ksaver Šandor*). U svojim je djelima obrađivao teme i motive koji su do tada bili gotovo nepoznati. Kako je bio „jedan od rijetkih plemenitaša među hrvatskim realistima“ (Šicel 1996a: 17), osobito se posvetio temi propadanja hrvatskog plemstva, u što je unosio „naglašene lirske, pomalo elegične note u specifične zagorske poetizirane kurijalne motive“ (Šicel 1996a: 10). Time je slijedio stil poetskog realizma Ivana Sergejeviča Turgenjeva, s čime se upoznao za vrijeme studija u Beču, kada je bio daleko od (Šicel 1996a: 10):

No u to vrijeme bude, da me je osobito jedan pisac osvojio. Bio je to Turgenjev. Ja sam u Beču prve tjedne mnogo čeznuo za domom i gotovo čisto trpio od toga. Tu mi dopadne ruku Turgenjev, kojega sam već kao dijete u hrvatskom prijevodu bio čitao, no onda još nisam ga razumio. A sada čitajući ga, bude mi, kao da je moj dom, njegove uredbe i njegov život oko mene zamnio svojim dragim glasovima. (...) Odsada mi bude Turgenjev moj svakidašnji pratilac u duhu – a kod kuće u Gredicama, pustim ja *Sina budućnosti* i druge moje pokuse novelističke, pak pokušam da pišem o onom, što mi je blizu, oko mene i u meni (Đalski 1898: 407–408).

U tom duhu nastao je „lirsko-impresionistički ciklus zapisa i sjećanja na tradiciju i ugođaje plemenitaškoga života“ (HE: s. v. *Gjalski, Ksaver Šandor*) koji uključuje zbirke pripovijedaka *Pod starimi krovovi* (1886), *Iz varmeđinskih dana* (1891) i *Diljem doma* (1899), pripovijest *Maričon* (1884) te romane *U novom dvoru* (1890) i *Na rođenoj grudi* (1890) (Štampar 1952a: 24). U kasnijim djelima, koja su na prijelazu stoljeća naginjala modernim strujanjima, zanimao se za političku, društvenu i intelektualnu sferu Hrvatske 19. stoljeća⁵ (HE:

⁵ Povijesnim se temama posvetio u romanima *Osvit* (1892) i *Za materinsku riječ* (1906), suvremenom političkom životu u romanu *U noći* (1886), socijalnoj temi u pripovijetkama *Tri pripovijesti bez naslova* (1887) i *Bijedne priče* (1888), a sukobu intelektualca s društvom u romanima *Janko Borislavić* (1887), *Radmilović* (1894) i *Đurđica Agičeva* (1903) (Šicel 1996a: 9–10).

s. v. *Gjalski, Ksaver Šandor*), mistiku i okultizam⁶ te artizam⁷ (Štampar 1952a: 47): „Odgojen zapravo u feudalnoj sredini, on je primio u sebe klasne osobine plemstva u raspadanju: fatalizam propadanja, očajnički vapaj za održanjem, osjećaj gospodarstva, sklonost k historiji, okultizmu, mistici.“ (Štampar 1952a: 18). Na temelju obilježja Gjalskijeve poetike Štampar (1952a: 57–58) u navedenom citatu tumači kojem književnopovijesnom razdoblju Gjalski pripada:

Za njegovu je, metodu značajno, da uzima građu iz života, i događaje, i osobe, da većinu radova prožima aktualnom tendencijom i da djelomično zauzima kritičan stav prema društvu, što se može smatrati elementima realizma. Ali izrazito subjektivan odnos prema stvarnosti, istaknuta osjećajnost, sentimentalizam, patetičnost, težnja za karikiranjem, tehnika crnobijelih lica, konzervativizam i sklonost mistici daju njegovoj metodi obilježja romantizma. Zato se njegova metoda može nazvati realistično-romantičnom s tim, da je dominantan elemenat romantizma, (...)

Štampar (1952a: 7) ga smatra jednim od rijetkih pisaca hrvatskog realizma koji je bio isključivo prozaist, s istaknutijom lirskom crtom od većine drugih pisaca. Također, za razliku od svojih književnih suvremenika svojim je književnim radom obuhvatio najveći tematski raspon (HBL: s. v. *Gjalski, Ksaver Šandor*), koji „ima sva obilježja i kronike i autohtonog svjedočanstva o jednom dobu koje je bilo i te kako burno i puno korjenitih društvenih i gospodarskih promjena...“ (Šicel 1996a: 9). „Gjalski je, nepobitno, smjelim upuštanjem u analizu različitih i složenih pitanja hrvatske društvene i političke stvarnosti svakoga doba bio doista (...) prvi naš literarni kroničar svoje suvremenosti i prvi pisac uopće u hrvatskoj književnosti koji je pokušao dati literarnu sintezu društva kome je bio povijesnim sudionikom“ (Šicel 1996a: 19), zbog čega ga Štampar (1952a: 38) naziva aktualnim piscem koji pomoću književnosti nastoji poučiti i odgojiti nadolazeće naraštaje čitatelja njegovih djela (HBL: s. v. *Gjalski, Ksaver Šandor*).

⁶ Proučavanju okultizma Gjalski se posvetio nakon smrti svojih roditelja 1891. i 1892, kako sâm kaže, s ciljem da „nađem odgovora pitanjima duše, jesam li ih zauvijek izgubio“ (Đalski 1898: 412). Tema mistike i okultizma osobito se ističe u pripovijetkama *San doktora Mišića* (1890), *Notturmo* (1893), *Kobne slutnje* (1894) te djelomično u pripovijetkama *Mors* (1897) i *Ljubav lajtmanta Milića* (1915) (Štampar 1952a: 47).

⁷ Svojim „zagorskim tematskim krugom“ (Šicel 1996a: 13) predstavio se kao jedan od prvih „vjesnika impresionizma“ u hrvatskoj književnosti, što je vidljivo u njegovim impresionističkim opisima statičkih motiva, osobito krajolika u kojima dominiraju boje (Šicel 1996a: 24–25). U kasnijim djelima (crticama *Pred Venerom Kapitolskom* (1898) i *Lirski intermezzo* (1899)) artizam se očituje u piščevu pronalaženju utjehe u ljepoti, odnosno umjetnosti u kojoj slavi ljepotu ljubavi i ljepotu žene kojom nastoji pobjeći od stvarnosti (Štampar 1952a: 47).

2.2. Zbirka *Pod starimi krovovi* (1886): jezik i redakcije

Zbirka pripovijedaka *Pod starimi krovovi* najpoznatija je Gjalskijeva književna tvorevina unutar „zagorskog tematskog kruga“ kojom je započeo svoj književni rad (Šicel 1996a: 13): „(...) sigurno je ipak da su njegovi zagorski motivi, sa starim kurijama, simpatičnim plemićima i plemenitašima, te posebno interijerima, ali i eksterijerima, upravo ono po čemu je on stekao ugled jednog od najboljih hrvatskih pisaca, ne samo među realistima, nego uopće u hrvatskoj književnosti – posebno XIX. stoljeća“ (Šicel 1996a: 11–12). U njoj je vrlo subjektivno prikazao život i probleme jednog društvenog sloja, zagorskih nižih i srednjih plemića (Štampar 1952a: 26), u početku njihova propadanja izazvana ukinućem feudalizma i jačanjem kapitalizma (Šicel 1980: 11). Subjektivnost u zbirci posljedica je već spomenute autorove pripadnosti višem društvenom sloju, a očituje se iznošenjem sjećanja i idiličnih slika iz djetinjstva i plemenitaškog života, opisivanjem neprolazne ljepote zagorskog krajolika, prikazom melankoličnog raspoloženja, lirskim razmišljanjima i ladanjskim razgovorima (Trojan 2023: 34–35). Trojan (2023) zbirku sagledava kao „autobiografski diskurs“ u kojoj je Gjalski Brezovicu izgradio na temelju svoje rodne plemićke kurije, a glavnog lika Battorycha, koji povezuje pripovijetke zbirke (Štampar 1952a: 25), po uzoru na svoga oca u kome je Gjalski vidio „prototip pravog, poštenog rodoljuba Hrvata, branitelja hrvatskih municipalnih prava, predstavnika onoga davnašnjeg plemićkog i plemenitaškog društvenog sloja koji se oduvijek odlikovao širokom dušom, dičio svojim porijeklom, a koji je (...) počeo doživljavati (...) svoj suton“ (Šicel 1996a: 12). Gjalski je preko Battorycha iznio svoje stavove o trenutnoj društveno-političkoj situaciji: „Batorić [je] uzgojen u drugoj tradiciji, nepovjerljivim okom gledao [je] na nov narodni, ilirski pokret, te (...) kroz priču o njemu pisac prikazuje struju XVIII. stoljeća, lakoumno i veselo uživanje plemenitaških dvorova u opreci s novim narodnim idejama koje se kite još i novim imenom, da jaz bude veći“ (Trojan 2023: 36). Prema tome, Gjalski je uspio idealiziranje i poetiziranje nižeg plemstva (Štampar 1952: 25) uklopiti u stvarnost koja mu je u svakom pogledu bila suprotna (Šicel 1996a: 13).

Već je ranije spomenuto da je upravo pripovijetka *Illustrissimus Battorych* iz zbirke *Pod starimi krovovi* bila prvi Gjalskijev objavljeni književni tekst (*Vijenac*, 1884) (HBL: s. v. *Gjalski, Ksaver Šandor*). Prije izlaska same zbirke iz tiska u *Vijencu* 1886. prvi put izlazi i pripovijetka *Na Badnjak* (Štampar 1952b: 59). Zbirka je prvi put objavljena 1886. u Zagrebu u izdanju Matice hrvatske pod nazivom *Pod starimi krovovi: Zapisi i ulomci iz plemenitaškoga svijeta* s ukupno osam pripovijedaka: *Illustrissimus Battorych*, *Diljem Brezovice: Spomen-listak*, *Roman portreta (1616)*, *Na Badnjak*, *Na groblju*, *Plemenitaši i plemići*, *Na Januševu* i

Mlin kod ceste (Šicel 1996b: 30). Pripovijetke *Idila staroga ljeta*, *Starci* i *Perillustris ac generosus Cintek* prvi put izlaze 1891. u zbirci *Iz varmeđinskih dana: Portreti, akvareli i razne risarije* također u Zagrebu u nakladi Matice hrvatske, a pripovijetka *Beg sa Sutle* 1896. u sarajevskom časopisu *Nada* (Šicel 1996c: 303).

Sović (1985b: 33) tvrdi kako je „proučavanje jezika Ks. Š. Gjalskoga iznimno (...) naporan i mukotrpan posao jer je riječ o književniku koji je promijenio nekoliko redakcija u svojim djelima.“ Zbog ondašnje jezičnopolitičke situacije⁸ izdavači su od autora tražili da pišu književnim jezikom (Sović 1985b: 17), čega se Gjalski nije u potpunosti držao: „(...) unosio [je] često sasvim lokalne riječi, koje su živjele u plemićkim dvorcima, a s propadanjem plemstva propale su i takve riječi (...), dane su i riječi tuđih jezika u nekoj kajkavskoj redakciji, tako da im je katkad teško ući u trag i spoznati pravo značenje“ (Štampar 1952c: 429). Upravo se time suprotstavljao tada prevladanom „karadžićevskodaničićevskom tipu književnog jezika“, čije je ishodište bilo u usmenoj narodnoj pripovijetki, odnosno novoštokavštini, a istovremeno je zanemarivao hrvatsku književnu tradiciju (Sović 1985b: 16–17). Gjalski se nije poput svojih suvremenika odlučio za „štokavski dijalekt kao književni jezik, nego za standardni štokavski književni jezik, obogaćen tekovinama ostalih hrvatskih narječja i cijele hrvatske književne predaje“ (Sović 1985b: 27). Svojim je izborom Gjalski izazivao kontroverzna mišljenja u tadašnjem društvu (Sović 1984: 11), a njegovu je jezičnu situaciju najbolje opisao Sović (1985b: 40) riječima: „Sve je to samo dokaz jezičnog kaosa uslijed pogrešnog poimanja naravi književnoga jezika, a ujedno i svjedočanstvo o beskrajnoj jezičnoj nesnošljivosti na temelju stranačkih opredjeljenja, političke pripadnosti i osobnih interesa, a žrtva je takva stanja prije svega umjetnička vrijednost književnoga djela.“ Zbog toga su njegov jezik i stil izazvali oštru kritiku štokavaca, a Štampar (1952a: 58) ga je nazvao antipodom vrsnom poznavatelju ruskoga jezika Turgenjevu. Kako bi se Gjalski pomirio sa svojim kritičarima, daje svoje tekstove na popravak hrvatskim jezičnim stručnjacima te ih u vlastitoj nakladi ponovno izdaje 1912. u prvom svesku zbirke *Sabrana djela* (Štampar 1952b: 69) s pomalo drugačijim izborom pripovijedaka: dodaje pripovijetke *Idila staroga ljeta*, *Starci*, *Perillustris ac generosus Cintek* i *Beg sa Sutle*, a izostavlja podnaslov *Spomen-listak* pripovijetci *Diljem Brezovice* (Šicel 1996c: 303). *Sabrana djela* smatraju se prvom redakcijom njegovih djela (Sović 1985b: 33), a sva priređivačka izdanja nakon 1912. slijede upravo tu prvu inačicu zbirke (Pišković 2019: 77). Sović (1985b: 33) smatra da je jezik u prvim izdanjima, a osobito u rukopisima, zasigurno bio

⁸ Jezičnopolitička situacija u 19. stoljeću bit će prikazana u poglavlju *Povijesno-politički i jezični kontekst Hrvatske 19. stoljeća*.

„najbliže onomu što je Gjalski sam napisao“, zbog čega im je dao prednost pri proučavanju Gjalskijeva jezika u svojoj monografiji *Jezik Ksavera Šandora Gjalskog*. U zbirci *Pod starimi krovovi* (1886) Gjalskijevi likovi govore štokavskim književnim jezikom, dok u *Sabranim djelima* njihov jezik zamjenjuje kajkavskim. Također, zanimljivo je postojanje triju redakcija najpoznatije pripovijetke *Illustrissimus Battorych*, od kojih je neke uredio Vjekoslav Klaić, te postojanje rukopisnog njemačkog teksta za koji nije utvrđen način nastanka: je li bio predložak za hrvatsku pripovijetku, prijevod na njemački ili samostalno djelo (Sović 1985b: 33, 36).

S obzirom na burne promjene u jeziku tijekom 19. stoljeća činjenica je da se „jezik hrvatskih realista obično (...) mijenjao od izdanja do izdanja. Nakon prvih eventualnih izmjena redaktora, u idućim izdanjima mijenjaju se pravopis, oblici i pojedine riječi“ (Anić 1971: 48, prema Sović 1985b: 33). Mnogi urednici mijenjali su jezik Gjalskijeva djela i prilagođavali ga vladajućoj normi svoje sredine (Sović 1985b: 45), zbog čega Sović (1985b: 46) zaključuje da su „prijeko potrebna kritička izdanja naših najpoznatijih pisaca u kojima bi trebalo književne tekstove objaviti izvorno, tj. onako kako su ih sami pisci napisali, ili tekstove koji su najbliži izvorniku.“ Matica hrvatska bila je jedan od rijetkih izdavača koji nisu zadirali u tekstove svojih autora (Pišković 2019: 76). U njezinoj je nakladi, unutar ciklusa *Stoljeća hrvatske književnosti*, pod priređivačkom rukom Miroslava Šicela 1996. izašlo jedno od poznatijih izdanja zbirke *Pod starimi krovovi* u kojoj Šicel (1996c: 303) sâm napominje kako nije intervenirao u tekst zbirke, već ga objavljuje onako kako ga je Gjalski sam priredio u *Sveukupnim djelima* (1912).

3. Povijesno-politički i jezični kontekst Hrvatske 19. stoljeća

Za bolje razumijevanje jezika Ksavera Šandora Gjalskog potrebno je prije svega sagledati političku situaciju u kojoj se Hrvatska našla kao neujedinjena i nesamostalna država te s njom usko povezan razvoj hrvatskoga književnog jezika tijekom 19. stoljeća. Ovdje će biti istaknuti najvažniji povijesni događaji koji su obilježili devetnaestostoljetnu hrvatsku povijest.

3.1. Povijesno-politički položaj Hrvatske

Kraj 18. stoljeća obilježila je razjedinjenost hrvatskoga prostora – kontinentalna Hrvatska i Slavonija bile su u sastavu Habsburške Monarhije, Istra i Dalmacija pod vlašću Mlečana, a na jugu se nalazila samostalna Dubrovačka Republika (HE: s. v. *hrvatski narodni preporod*). Ukidanjem Mletačke Republike Istra i Dalmacija dolaze pod austrijsku vlast, ali ih od 1805. zauzima Napoleon I. te s kasnije osvojenim Dubrovnikom pripaja kraljevini Italiji u *Regno d'Italia*. Schönbrunnskim mirom između Austrije i Francuske 1809. Napoleon dobiva civilnu Hrvatsku i Vojnu krajinu (uz zapadni dio Koruške i Kranjsku) te ih s Dubrovnikom, Istrom i Dalmacijom sjedinjuje u cjelinu pod nazivom Ilirske provincije ili Ilirija (Vince 2002: 121). Time su hrvatski sjever i jug kratkotrajno (do 1813.) bili ujedinjeni u jednoj državnoj tvorevini pod istim vladarom (Vince 2002: 107). Već u tom razdoblju prisutno je širenje uporabe hrvatskoga jezika izlaženjem prvih novina na hrvatskom jeziku *Kraljski Dalmatin* (doduše u prijevodu s talijanskog), pojavom gramatika (Starčevićeve i Appendinijeve), Stullijeva rječnika te zalaganjem guvernera maršala Marmonta da se razvije školstvo te uvedu narodni jezici pokrajina i hrvatski kao službeni jezik (Vince 2002: 121–122).

Od 1813. do 1815. Ilirske su pokrajine bile vraćane Austriji (HE: s. v. *Ilirske pokrajine*) te su od tada pa sve do kraja 19. stoljeća hrvatski prostori ostali u sastavu Habsburške Monarhije (HE: s. v. *Habsburgovci*). Od 1815. do Bečke revolucije u ožujku 1848. slijedi „doba klonulosti“, odnosno stagnacija narodnog i kulturnog života za Metternichova doba i vladavine Svete alijanse na prostoru cijele Europe (Vince 2002: 105), s ciljem sprečavanja ponovnog izbijanja revolucije održavanjem zakonitog nasljeđivanja unutar dinastije (HE: s. v. *Metternich, Clemens Wenzel Lothar*).

U to je vrijeme sve izraženija „politička, kulturna i jezično-pravopisna razdvojenost hrvatskog naroda“ (Vince 2002: 644) budila potrebu za njegovim povezivanjem, što je 1835. rezultiralo „nacionalnim, kulturnim i političkim pokretom“ nazvanim hrvatski narodni

preporod (HE: s. v. *hrvatski narodni preporod*). Povezivanje se nastojalo ostvariti stvaranjem zajedničkog književnog jezika svih južnih Slavena (Slovenaca, Hrvata, Srba i Bugara) (Jonke 1965a: 10). Takav se pokret mogao provesti jedino u Banskoj Hrvatskoj (civilna Hrvatska i Slavonija) koja je jedina imala bana i vlastiti sabor (HE: s. v. *hrvatski narodni preporod*).

Izbijanje revolucije u Habsburškoj Monarhiji 1848. potaknulo je niz događaja u hrvatskim zemljama Monarhije (HE: s. v. *revolucija 1848–49.*). Ugarska je pokušala nametnuti centralističku vlast i uvesti mađarski kao službeni jezik (HE: s. v. *Jelačić, Josip*), čemu je hrvatski narod pružao otpor te nastojao očuvati samostalnost feudalnim uređenjem društvenih odnosa unutar svojih zemalja (HE: s. v. *hrvatski narodni preporod*). S obzirom na to da Hrvatska nije imala bana niti je u njoj zasjedao Sabor, austrijski car Ferdinand I. proglasio je Josipa Jelačića hrvatskim banom na temelju Zahtijevanja naroda. Jelačić je iste godine Banskim pismom prekinuo odnose s ugarskom vladom, ukinuo kmetstvo⁹ i oformio hrvatsku vladu. Nakon izbijanja rata i gušenja revolucije u Ugarskoj austrijski car Franjo Josip I. donosi 1849. Oktroirani ustav, kojim uspostavlja centralističko-apsolutistički način vladanja (HE: s. v. *Jelačić, Josip*). Godine 1851. slijedi razdoblje neoapsolutizma (do 1859.) poznato i kao Bachov apsolutizam prema austrijskom ministru unutarnjih poslova koji je nakon revolucije potaknuo decentralizaciju Monarhije, ukidanje samostalnosti svih njezinih zemalja i provođenje reformi (pojačanu unutarnju kontrolu, germanizaciju, ukidanje feudalnih društvenih odnosa) (HE: s. v. *neoapsolutizam*). Krajem 1860. gotovo u svim zemljama Monarhije započinje „doba ustavnosti“, odnosno veće slobode koja je između ostalog omogućila isticanje hrvatske narodne svijesti, hrvatskog jezika i književnosti te oblikovanja političkih stranaka (Vince 2002: 566).

S obzirom na to da su zemlje u sastavu Habsburške Monarhije bile gospodarski nerazvijene i u više navrata podređene apsolutističkoj vladavini Habsburgovaca, javljali su se razni nacionalni pokreti koji su doveli do potrebe za preuređenjem državnog sustava Monarhije. Sklapanjem Austro-ugarske nagodbe 1867. uređeni su odnosi između zemalja Monarhije,¹⁰ čime je njezin teritorij podijeljen na austrijski (od hrvatskih prostora Vojna krajina, Dalmacija i Istra) i ugarski dio (Banska Hrvatska koja obuhvaća civilnu Hrvatsku i Slavoniju) (HE: s. v. *Austro-Ugarska*). Godinu dana kasnije (1868) uslijedilo je potpisivanje Hrvatsko-ugarske nagodbe kojom su Hrvatska i Ugarska uredile odnose prekinute za vrijeme banovanja Josipa

⁹ Propast feudalizma najviše je pogodio „male plemiće, šljivare“, koji su bili „nepripravni, konzervativni, slabe naobrazbe i bez kapitala, da plaćaju radnju snagu“ te su „većinom sjedil[i] prekrštenih ruku očekujući povratak ‘dobrih starih vremena’“ (Štampar 1952a: 12). Za razliku od njih dio srednjeg plemstva, čiji je pripadnik bio Gjalski, duže se zadržao (isto: 12).

¹⁰ Od Austro-ugarske nagodbe Habsburška se Monarhija naziva Austro-Ugarskom Monarhijom (HE: s. v. *Austro-Ugarska*).

Jelačića 1848. godine. Njome je Hrvatska očuvala samostalnost u „upravnim poslovima, školstvu i sudstvu i svoj teritorij (...) s hrvatskim kao službenim jezikom, ali je na gospodarskom i financijskom području bila podložna Ugarskoj“ (HE: s. v. *Austro-Ugarska*).

Važno je spomenuti i doba vladavine mađarskog političara i bana K. Khuen-Héderváryja (1882–1903) (HE: s. v. *Narodna stranka*), kada je Gajski stupio na književnu scenu i objavio svoje najznačajnije radove (Štampar 1952a: 10). Khuen je svojom apsolutističkom vladavinom gušio slobodu hrvatskog naroda nepriznavanjem njegove samostalnosti te pokušajem provođenja mađarizacije. Kraj 19. stoljeća Štampar (1952a: 47) opisuje kao vrijeme „kad je građanstvo bilo idejno i politički rascjepkano, radništvo i seljaštvo politički neorganizirano, inteligencijom je zavladao osjećaj malodušnosti, jer nije vidjela, kako da se obori nasilni i svesilni Khuen“.

3.2. Razvoj hrvatskoga književnog jezika

Uz teritorijalnu i političku podijeljenost početkom 19. stoljeća hrvatski narod bio je i jezično nepovezan služeći se trima dijalektima (kajkavskim, štokavskim i čakavskim) i trima govorima (ekavicom, ijekavicom i ikavicom): prisutno je bilo „(...) suviše mnogo raznolikosti a da bi to moglo biti korisno za pravilan kulturni razvoj malog hrvatskog naroda, koji uz to nije bio ni samostalan, ni ujedinjen, nego rascjepkan u više političkih jedinica koje su imale manju, veću ili nikakvu autonomiju“ (Jonke 1965b: 27). Takvoj situaciji pogodovala je i prisutnost latinskog, njemačkog i mađarskog jezika od kojih su se potonja dva neprestano borila za prevlast (Vince 2002: 210). U takvim se okolnostima počela javljati već spomenuta potreba iliraca, mladih intelektualaca pod vodstvom Ljudevita Gaja, za sjedinjavanjem u zajedničkom književnom jeziku i pravopisu koja je započela hrvatskim narodnim preporodom, ilirskim pokretom 1835. u kajkavskoj Hrvatskoj (Banskoj Hrvatskoj), prostoru s najjače sačuvanom sviješću o državnosti (Jonke 1965b: 27–28). Prema Branki Tarfra (2013: 88) „to [je] vrijeme stvaranja hrvatske nacije, utemeljenja kulturnih, znanstvenih i gospodarskih institucija, (...) na kraju i vrijeme početka jezikoslovlja (...) u današnjem smislu riječi (...)“.

Iako su i prije preporoda tiskani neki značajni radovi za razvoj hrvatskoga jezika, važnom se smatra objava Gajeve *Kratke osnove horvatsko-slavenskoga pravopisanja* 1830. godine. Gaj je, polazeći od kajkavskoga književnog jezika, predložio reformu hrvatske latinične grafije po uzoru na češku, odnosno njihov jednoslovni sustav koji je Gaj nastojao slijediti uvođenjem dijakritičkih znakova (kvačica) za palatale *č, ž, š, l', ņ, d', ĝ* (Jonke 1965a: 13; 1965b:

28). Početni je prijedlog djelomično izmijenio i prvi put primijenio 1835. u 10. broju *Danice Horvatzke, Slavonzke y Dalmatinzke*, književnom prilogu svojih *Novina horvatzkih*, u pjesmi *Horvatska domovina* Antuna Mihanovića. Uz štokavski književni jezik¹¹ i gajicu („novi dijakritički pravopis“) u pjesmi se prvi put pojavljuje i rogato *e*¹² (grafem *ě*) kao refleks staroga glasa jata, također preuzeto iz češke grafije. Od tada započinju borbe oko Gajevih jezičnih rješenja, osobito oko bilježenja refleksa jata, koje će se protegnuti gotovo do kraja 19. stoljeća. Rješenju iliraca nametali su se Vuk Stefanović Karadžić svojom ijekavicom (*ijelje*) i krug dalmatinskih književnika s predstavnikom Antom Kuzmanićem, urednikom zadarskoga časopisa *Zora dalmatinska*, koji su branili svoju ikavsku tradiciju (Jonke 1965a: 13–14).

U članku *Pravopisz (Danica, 1835)* početne prijedloge za nepčane palatale Ljudevit Gaj zamjenjuje dvoslovima *tj, dj, gj, lj, nj* (dodaje *j* s crticom), koje već za dvije godine piše *tj, dj, gj, lj, nj* (*j* s točkom), ostavlja jednoslove *č, ž, š* te uvodi glas *ć*¹³ (Vince 2002: 217–219). Upravo je takav jezični sustav, „ijekavski govor štokavskoga narječja sa starijim oblicima, pisan etimološkim pravopisom“ (Jonke 1965a: 12), Gaj zamislio za ujedinjenje svih južnih Slavena¹⁴ i govornika triju govora: ikavskoga, ekavskoga i ijekavskoga (Jonke 1965b: 29). Dakle, za zajednički književni jezik „ilirici ne preuzimaju tada suvremeni pučki štokavski govor, nego stvaraju modificirani književni jezik na bazi štokavštine, s elementima čakavštine i kajkavštine, sa starijim oblicima¹⁵ kako bi taj jezik lakše prihvatili i kajkavci i čakavci, ali i Srbi i Slovenci pa i Bugari“ (Vince 2002: 235) – temelje ga na hrvatskoj književnoj tradiciji. Nova Gajeva

¹¹ Ljudevit Jonke (1965a: 10–11) iznosi razloge zbog kojih kajkavsko narječje nije odabrano kao temelj zajedničkom književnom jeziku svih južnih Slavena: ilirici „između tri svoja narječja preuzimaju ono kojim govori većina, koje ima najjaču književnost i koje je za književni jezik najpogodnije“; štokavsko je narječje čišće u odnosu na kajkavsko koje je ispunjeno tuđicama iz njemačkog i mađarskog jezika, a štokavskim je pisano i mnogo više književnih djela nego kajkavskim. Stjepan Ivšić (1996: 25) ističe kako su se kajkavci „gotovo bez otpora“ odrekli svoga narječja u korist štokavskoga.

¹² Jonke (1965b: 30–31) navodi kako su Gajevi najbliži suradnici Babukić i Mažuranić uz jedinstvenost u pravopisu željeli ostvariti i onu u izgovoru. Tako se grafem *ě* mogao čitati na četiri različita načina (*ije, je, e, i*), ali je „jedino ispravan izgovor bio jekavski, upravo onakav kakav je već bio odavno i u književnim (...) i u jezikoslovnim djelima“ (Tafra 2013: 113).

¹³ Branka Tafra (2013: 136–140) ističe kako su se i prije pojave ilirskih ideja upotrebljavani dvoslovi i dijakritički znakovi iznad latiničnih slova te da je sâm Babukić pisao glas *ć* prije izlaska Gajeva *Pravopisza*. Svoje poglavlje *Je li gajica Gajeva?* Tafra (2013: 140) zaključuje tvrdnjom da su Gajevi samo grafemi *č, ž, š*, dok se svi ostali pripisuju Babukiću.

¹⁴ Ljudevita Gaja i njegove istomišljenike ilirce pokreće vjera u „ilirsku narodnost“, zajedništvo svih južnih Slavena u kulturi, „prije svega književnost[i] i nau[ci] s jedinstvenim književnim jezikom“ i veličinu hrvatskoga naroda koji se „prostire od Triglava do Crnoga mora i zajedno s ostalim slavenskim narodima broji šezdeset milijuna ljudi“ (Vince 2002: 236).

¹⁵ Stariji oblici odnose se na oblike u genitivu (*-ah*), dativu, lokativu i instrumentalu množine imenica muškog, ženskog i srednjeg roda koje su slijedili ilirici i pripadnici zagrebačke filološke škole. S druge strane, Karadžić i hrvatski vukovci upotrebljavali su novoštokavske oblike bez *-ah* u genitivu, dok su ostali padeži završavali istim nastavnom *-ima* za muški i srednji te *-ama* za ženski rod (Jonke 1965a: 17).

grafija i štokavski književni jezik službeno se upotrebljavaju od početka 1836. godine u *Ilirskim narodnim novinama* (do tada *Novine horvatzke*) (Vince 2002: 220).

Gramatičko ujednačavanje odabranog zajedničkog književnog jezika provode Gajevi sunarodnjaci i najbliži suradnici Vjekoslav Babukić i Antun Mažuranić (Vince 2002: 245, 248). Iste godine (1836) Babukić u *Danici ilirskoj* objavljuje gramatiku pod nazivom *Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga*, „prvu općehrvatsku gramatiku“ po kojoj se hrvatski jezik, priznat službenim jezikom u Saboru 1847. godine, učio u školama gotovo do kraja 19. stoljeća (Tafra 2013: 81–83). Tri godine kasnije (1839) Antun Mažuranić izdaje gramatiku *Temelji ilirskog i latinskog jezika za početnike* (Vince 2002: 254). Na leksikografskom području u vrijeme preporoda istaknuo se Mažuranić-Užarevićev *Němačko-ilirski slovar* (1842) (Samardžija 2019: 75) kao „prvi rječnik pisan novim pravopisom (...), prvi veći rječnik koji je sadržavao oko četrdeset tisuća riječi, (...) te je bio prvi moderni hrvatski rječnik u 19. stoljeću“ (Vince 2002: 245, 263).

U međuvremenu Ljudevit Gaj, Ivan Mažuranić i Ivan Kukuljević osnivaju „prvu hrvatsku političku stranku“ Narodnu stranku (1841) (Pišković 2022a: 61), s ciljem uvođenja hrvatskoga kao službenoga jezika na hrvatskim prostorima (Vince 2002: 529). Osniva se i Matica ilirska (1842) s prvim tajnikom Vjekoslavom Babukićem koja je također radila u korist širenja preporodnih ideja (Tafra 2013: 104).

Vrhunac sukoba oko rogatoga *e* dogodio se 1847. godine neprihvatanjem Slovenaca, Srba i Bugara jezičnih rješenja iliraca, što je već sljedeće godine potaknulo ilirce da u *Danici* promijene pisanje jata u *ie* za kratke i duge slogove sa samo jednim dopuštenim izgovorom – ijekavskim (Jonke 1965b: 43). Slijedi burno razdoblje za daljnji razvoj jezika obilježeno revolucijom (1848) i oktroiranim ustavom Franje Josipa I. (1849). *Danica* prestaje izlaziti, *Novine horvatske* mijenjaju ime u *Narodne novine*, a temeljni časopis za rješavanje jezičnih pitanja postaje Matičin časopis *Neven* (1852). U to je vrijeme potpisan Bečki književni dogovor (1850) – potpisivanjem dogovora s ilircima (Ivanom Mažuranićem, Ivanom Kukuljevićem, Dimitrijem Demeterom, Vinkom Pacelom i Stjepanom Pejakovićem), Karadžić je, unošenjem svojih jezičnih rješenja, nastojao dogovoriti temelje „za zajednički razvoj književnog jezika i pravopisa i za Srbe i za Hrvate“ (Jonke 1965b: 44). Sastojao se od pet točaka: nije ispravno graditi novo narječje miješanjem već postojećih, refleks jata trebao bi biti ijekavski (*ije* u dugim slogovima, a *je* u kratkim), glas *h* treba se pisati na etimologijom određenim mjestima, ali ga

ne treba pisati u genitivu množine imenica (dotadašnji *-ah*¹⁶) te se samoglasno *r* treba pisati bez popratnog vokala. Unatoč tome što su ga ilirci potpisali, nisu ga se pridržavali (Jonke 1965b: 45).

U drugoj polovici 19. stoljeća pojavile su se filološke škole s različitim stajalištima o načinu dovršavanja standardizacije hrvatskoga jezika. Dominantna zagrebačka filološka škola s predstavnicima Vjekoslavom Babukićem, Antunom Mažuranićem, Adolfom Veberom Tkalčevićem i Bogoslavom Šulekom nastavljala je razvoj jezika na temeljima koje su postavili ilirci za vrijeme preporoda (HE: s. v. *filološke škole*). Ona je bila „čuvarica kontinuiteta hrvatskoga književnoga jezika i njegovih vrijednosti izgrađenih na višestoljetnoj bogatoj književnosti, ali i na jezikoslovnim djelima, mnogobrojnim rječnicima i gramatikama“ (Tafra 2013: 85). Nešto manje upečatljive bile su riječka (Fran Kurelac) i zadarska filološka škola (Ante Kuzmanić) (HE: s. v. *filološke škole*). Zagrebačkoj filološkoj školi i njihovom slijeđenju etimološkog (morfonološkog) pravopisa nastalog na dotadašnjoj hrvatskoj književnosti i (novo)štokavštini suprotstavljali su se hrvatski vukovci (Tomo Maretić, Đuro Daničić, Pero Budmani, Ivan Broz, Armin Pavić), Karadžićevi sljedbenici, svojim fonološkim (fonetičkim) pravopisom izgrađenim na narodnoj epskoj poeziji i istočnohercegovačkoj novoštokavštini (Tafra 2013: 100–101). Etimološki pravopis slijedio je geslo iliraca „Govori za uši, a piši za oči!“ koje je podrazumijevalo različit izgovor od pisanja, odnosno neprovođenje glasovnih promjena u pismu (npr. *uzklik* i *drhćući*). Njemu suprotno fonološko načelo Vuka Karadžića „Piši kao što govoriš!“ označavalo je provođenje glasovne promjene i u izgovoru i u pismu (npr. *usklik* i *dršćući*) (Pišković 2019: 70). Navedene struje suprotstavljale su se i svojim rješenjima za množinske padeže (G, D, L i I mn. imenica), refleksi jata, samoglasno *r* te pisanje glasa *h*, osobito u G množine (Jonke 1965a, 1965b).

Šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća koristi se više pravopisa i prisutni su različiti pogledi na jezik, zbog čega se 1877. okupila pravopisna komisija Zemaljskog školskog odbora s ciljem pronalaženja jednog rješenja, odnosno izrade jedinstvenog školskog pravopisa. Izglasano je između ostalog da će se samoglasno *r* pisati bez popratnog vokala, da će refleksi jata u dugim slogovima biti *ie*, a u kratkima *je*, pisat će se *-ah* u genitivu množine, umjesto *tj* pisat će se *ć*, zatim *dj* za glas *đ*, *lj* i *nj* te će u upotrebi biti umjereni etimološki pravopis¹⁷ (Vince 2002: 620–621). U to se vrijeme leksikografskim radom istaknuo Bogoslav Šulek svojim

¹⁶ Ilirce je Fran Kurelac pogrdno nazivao *ahavcima* zbog njihove upotrebe gramatema *-ah* u genitivu množine (Jonke 1965a: 18–19).

¹⁷ Umjereni etimološki pravopis podrazumijeva podijeljeno slijeđenje Gajeva i Karadžićeva pravopisa (Vince 2002: 621).

Němačko-hrvatskim rěčnikom (1860), izrađenim na osnovi preporodnog *Slovara* Mažuranića i Užarevića, te *Hrvatsko-njemačko-talinaskim rječnikom znanstvenoga nazivlja osobito za srednja učilišta* (1874–1875), sastavljenim po narudžbi Zemaljskog školskog odbora s ciljem „uređenja nazivlja u hrvatskome školstvu“ (Samardžija 2019: 81–82).

Nakon osnutka Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 1867. (Vince 2002: 586) Đuro Daničić započinje s radom na *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Godine 1878. u *Ogledu* predstavlja svoj veliki projekt (prvi svezak izlazi 1880. godine) koji će označiti „početak hrvatske jednojezične leksikografije“ (Samardžija 2019: 68) te, pisan novim oblicima i fonološkim pravopisom, uvelike utjecati na konačnu pobjedu hrvatskih vukovaca krajem 19. stoljeća (Vince 2002: 629). Pobjedu je obilježila pojava triju velikih jezičnih priručnika, koja su ujedno riješila problem dotad nepostojećeg jedinstvenog školskog pravopisa: *Hrvatskog pravopisa* (1892, 1893) Ivana Broza, *Gramatike i stilistike hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* (1899) Tome Maretića i *Rječnika hrvatskoga jezika* (1901) Ivana Broza i Franje Ivekovića (Jonke 1965a: 15; 1965b: 54).

*Tablica 1. Sažeti prikaz jezičnih rješenja dviju dominantnih jezičnih struja u drugoj polovici 19. stoljeća.*¹⁸

Dvije suprotstavljene jezične struje ili koncepcije jezika (2. pol. 19. st.)	
Uloga: dovršavanje standardizacije	
Hrvatski vukovci (prema Vuku Stefanoviću Karadžiću)	Zagrebačka filološka škola (naslijeđe iliraca)
Đuro Daničić, Tomo Maretić, Pero Budmani, Ivan Broz, Armin Pavić	Zagrebački ilirski krug (sljedbenici Ljudevita Gaja): Vjekoslav Babukić (štokavac), Antun Mažuranić (čakavac), Dimitrije Demeter, Dragutin Rakovac, Adolfo Veber, Bogoslav Šulek
ishodište: narodna pjesma i pripovijetka	temelj: hrvatska književnost
zanemarivanje jezične tradicije hrvatske književnosti	zasnivanje na jezičnoj tradiciji hrvatske književnosti
istočnohercegovačka novoštokavština (ijekavski)	(novo)štokavski s elementima kajkavskoga i čakavskoga
zajednički književni jezik samo za Hrvate i Srbe	zajednički književni jezik za sve južne Slavene (Ilire)

¹⁸ Tablica je izrađena na temelju sljedeće literature: Tafra (2012: 81–177), Jonke (1965a, 1965b), Vince (2002), HE: s. v. H, HE: s. v. Maretić, Tomislav, HBL: s. v. Daničić, Đuro.

fonološki (fonetički) pravopis	etimološki (morfonološki) pravopis
„Piši kao što govoriš!“	„Govori za uši, a piši za oči!“
Karadžić u početku ne piše i ne izgovara <i>h</i> u riječima. Mirko Divković 1879. uvodi novoštokavski oblik s nastavkom <i>-ā</i> za Gmn.	Babukić u <i>Osnovi slovnice</i> : <i>h</i> se mora pisati bez obzira na to hoće li se izgovoriti. Ahavci: genitivno <i>h</i> ima samo grafijsku funkciju.
sinkretizam D, L i I mn. (novi oblici)	nesinkretski množinski padeži (stariji oblici)
Karadžić: <i>ije</i> u dugim slogovima, <i>je</i> u kratkim – onako kako se govori	ilirici: rogato <i>e</i> (jednoslovno pisanje; svatko ga može čitati kako želi, ali jedini ispravan izgovor je ijekavski); kasnije <i>ie</i> na mjestu dugoga odraza <i>jata</i> , a <i>je</i> na mjestu kratkoga
samoglasno <i>r</i> bez popratnog samoglasnika	samoglasno <i>r</i> s popratnim samoglasnicima <i>è</i> ili <i>à</i>

4. Teorijsko-metodološki okvir

Marko Samardžija (1998: 28) dijeli leksik hrvatskoga standardnog jezika na nekoliko slojeva. Prema opsegu uporabe leksika u komunikacijskom procesu leksik dijeli na *opći (općeuporabni) leksik*, koji je poznat većini govornika i neophodan za uspostavu svakodnevne komunikacije, te *leksik ograničene uporabe* ili *specijalizirani leksik* (Pišković 2024: 188), poznat manjem broju govornika, u koji Jasna Melvinger (1989: 60–65) uz specijalni leksik (termine i profesionalizme) kojim se obično služe stručnjaci različitih struka i znanosti uvrštava i neknjiževni leksik (dijalektizme i regionalizme) i žargonizme.

Opći sloj leksika Samardžija (1998: 28–33) dijeli u tri skupine s obzirom na njegovo vremensko raslojavanje: *aktivni sloj*, *pasivni sloj* i *leksik „na prijelazu“*. *Aktivni leksik* podrazumijeva sloj leksema kojima se govornici aktivno služe u svim oblicima komunikacije. *Pasivni leksik* uključuje lekseme koji su „u općem leksiku suvremenoga hrvatskoga standardnoga jezika iz različitih razloga zastarjeli“, zbog čega se više ne rabe u svakodnevnoj komunikaciji, ali i one koji još nisu ušli u svakodnevnu uporabu (Melvinger 1989: 68). U tu skupinu leksema Samardžija (1998: 29–31) uvrštava *historizme*, *arhaizme*, *nekrotizme* i *knjiške lekseme*. *Leksik „na prijelazu“* Samardžija (1998: 31–33) naziva „prijelaznim slojem“ leksema koji ne pripadaju u potpunosti ni jednom do sada navedenom sloju, već postupno prelaze iz aktivnog u pasivni sloj ili obratno. Tome sloju pripadaju *zastarjelice*, *pomodnice*, *oživljenice* i *neologizmi*.

U ovome radu rabit ćemo termin *kronizmi* kojim Koval (1997: 34) obuhvaća sve lekseme nastale vremenskim raslojavanjem leksika.¹⁹ U središtu pozornosti bit će nam *arhaizmi* i *historizmi*, dvije najveće skupine leksema u pasivnom leksičkom sloju. U kroatističkoj se literaturi (Melvinger 1989, Samardžija 1998, Kapetanović 2004) arhaizmi i historizmi različito definiraju, a Kapetanović (2004: 56) ih proučava neovisno o njihovoj pripadnosti određenom vremenskom sloju leksika.

¹⁹ Koval (1997: 34) pod pojmom *kronizmi* podrazumijeva i *neologizme* o kojima u ovome radu neće biti riječi. Melvinger (1989: 70–71) *neologizme* također smatra dijelom pasivnog leksika, dok ih Samardžija (1998: 32–33) svrstava u leksik „na prijelazu“.

4.1. Definiranje i klasifikacija *arhaizama*

Melvinger (1989: 69) definira *arhaizme* kao „riječi koje su zastarjele zato što su neke druge riječi ili oblici zauzele u aktivnom rječniku njihovo mjesto“, a Samardžija (1998: 30) kao „lekseme koji su dijelom pasivnoga leksika postali iz unutarjezičnih razloga“. Kapetanović (2004: 7) na temelju većeg broja rječničkih definicija zaključuje da su arhaizmi „riječi, oblici, izrazi i veze riječi, i to one koje jezična zajednica ‚osjeća kao starije‘, koje ‚odišu starinom‘, koje se danas ‚osjećaju kao neprikladne““. Arhaizme proučava slijedeći postavke Ferdinanda de Saussurea, praških strukturalista i Eugenia Coseriu koji su se bavili tumačenjem odnosa između sinkronije i dijakronije (isto: 12–36), prema čemu zaključuje da značenje arhaizmu oblikuje jezična zajednica u „određenom trenutku jezične povijesti“ (isto: 115), u „jednom jezičnom stanju“ (isto: 52), odnosno proučava ga „u određenom sinkronijskom presjeku u kojem se sučeljava sa svojom suvremenom zamjenom“ (Pišković 2022b: 2). Arhaizam je jezična jedinica koja nema kontinuitet, nije se upotrebljavao određeno vrijeme te su ga govornici mogli potpuno zaboraviti, zbog čega ga Kapetanović (2004: 53) naziva „diskontinuiranom jezičnom činjenicom“. Arhaizam ne može izgubiti svoj status, ne može se *dearhaizirati* (Kapetanović 2004: 109), ali je moguće provesti *arhaiziranje* diskursa unosenjem arhaizama u pisani diskurs koji je skloniji stilizaciji od usmenoga (isto: 133). Istim se pojmom naziva i proces nastanak arhaizama (isto: 137). Arhaizmi mogu biti i punoznačnice i nepunoznačnice (gramatičke riječi koje stvaraju odnose među punoznačnim riječima, a to su prijedlozi, veznici, čestice i usklici) (isto: 69). U rječnicima se arhaizam označuje odrednicom ili kvalifikatorom *arh.* (‘arhaizam’) ili *zast.* (‘zastarjelo’) koje prethode rječničkim definicijama (Pišković 2022a: 59, 65).

Klasifikacija prema kojoj će se u ovome radu kategorizirati arhaizmi iz Gjalskijeve zbirke *Pod starimi krovovi* (1886) preuzeta je iz uručka *Vremensko i područno raslojavanje leksika* Tatjane Pišković (2022b) izrađenog za studente kolegija *Hrvatska leksikologija*. Autorica navodi da je klasifikaciju izradila na temelju Samardžijine (2003: 30) i Kapetanovićeve (2004: 38–51). Arhaizme dijeli u osam skupina prema elementima po kojima se razlikuju od svojih suvremenih zamjena (Pišković 2022b: 2–4).

1. *Izrazni arhaizmi* su leksemi arhaičnog izraza čiji se sadržaj u suvremenom hrvatskom standardnom jeziku iskazuje drugim izrazom (npr. *dosele, ferman*).
2. *Značenjski* ili *semantički arhaizmi* leksemi su čijim se izrazima u suvremenom hrvatskom standardnom jeziku pridružuje novi sadržaj (npr. *crnica, dojka*).

3. *Tvorbeni arhaizmi* su leksemi čiji su izrazi tvoreni arhaičnim rječotvornim postupkom (npr. *blagosivati, dobrovolja*).
4. *Fonološki arhaizmi* leksemi su u čijem je fonemskom sustavu izraza vidljivo starije fonološko stanje hrvatskoga jezika (npr. *gravira, lojenica*).
5. *Grafijski i pravopisni (ortografski) arhaizmi* uključuju one lekseme u čijim su izrazima vidljiva starija grafijska i pravopisna rješenja (npr. *cieniti, dogadjaj; bezplatan, božić*).
6. *Morfološki arhaizmi* obuhvaćaju riječi i njihove oblike u kojima je prisutna starija deklinacija, konjugacija ili gramatičke kategorije (rod, broj i sl.) (npr. *enciklopedista, Dmn. komesarom*).
7. *Sintaktički arhaizmi* oni su leksemi koji se od svojih suvremenih zamjena razlikuju izražavanjem jednom riječi, prijedložno-padežnim izrazom ili sintagmom (npr. *u potaji* ‘potajno’, *uzahan* ‘pomalo uzak’).
8. *Morfonološki arhaizmi* „razlikuju se od svojih suvremenih zamjena po rezultatima morfonoloških promjena“, odnosno po provođenju ili neprovođenju glasovnih promjena (npr. *njegda, seljačtvo*).

4.2. Definiranje i klasifikacija *historizama*

Historizmi su, za razliku od arhaizama, „leksem[i] koji su iz aktivnog u pasivni leksik prešli djelovanjem izvanjezičnih čimbenika“, odnosno društveno-političkih čimbenika (Samardžija 1998: 29). Do procesa izlaska riječi iz aktivne jezične uporabe dolazi zbog nestanka predmeta, pojava i pojmova u izvanjezičnom svijetu na koje te riječi referiraju (Melvinger 1989: 68). Prema Kapetanoviću (2004: 80) nijedna jezična jedinica nije historizam dok se ne stavi u odnos prema standardnome jeziku: „Historizam je činjenica jezika kao standarda“. On tvrdi da

riječi koje postaju historizmi *ne zastarijevaju*, nego se poslije mentalnoga procesuiranja promjene u izvanjezičnoj zbilji (nestanak „stvari“) vrši prilagodba, restrikcija postojećega značenja, odnosno semantička promjena kojom se sužuje postojeće i nastaje „novo“ značenje s ograničenjem „nekoć“ ili „u razdoblju od... do“ (ograničenje ne mora biti eksplicitno u rječničkim definicijama značenja). „Novo“ značenje (*ono što je postojalo*) potire „staro“ (*ono što postoji*) (Kapetanović 2005: 156).

Također, nestankom referenta ne nestaje i riječ koja ga imenuje, već se njome i dalje može na njega referirati (Kapetanović 2005: 155). Ako se referent vrati, riječ koja ga imenuje (do tada je bila historizam) ne može se vratiti u aktivni leksik sa svojim starim značenjem jer se referent

vraća u drugačije okolnosti u izvanjezičnoj stvarnosti od onih u kojima je prije postojao (Kapetanović 2005: 158). Time riječ, odnosno leksem²⁰ dobiva drugo značenje, postaje *višeznačan* ili *poliseman*, čime jednim svojim značenjima može biti u aktivnom leksiku, a drugim u pasivnom (Kapetanović 2004: 75). Zbog svoje značenjske ograničenosti historizmi imaju terminološku vrijednost i većina pripada *leksiku ograničene uporabe* (Kapetanović 2005: 157). U rječnicima se označuju kvalifikatorom *pov.* ('povijest') ili *hist.* ('historizam') (Pišković 2022a: 59). Historizmi mogu biti samo punoznačnice (dok arhaizmi mogu biti i gramatičke riječi), ali i sveze riječi (*dvorski ključar*; *kraljevski komesar*; *kraljevski personal*) i frazemi (Kapetanović 2005: 154–155). Među punoznačnicama historizmi se najčešće oprimjeruju imenicama, zatim pridjevima i priložima izvedenim od imenica te glagolima, dok zamjenice i brojevi ne mogu biti historizmi (Kapetanović 2004: 96–70).

Klasifikacija historizama slijedi Samardžijinih (1998: 29) pet skupina, dvije skupine koje je dodala Tatjana Pišković (2022b) u svome uručku (3. i 4. skupina) te je za potrebe ovoga rada dodana još jedna (posljednja) skupina. Dakle, historizmi se dijele u osam značenjskih skupina s obzirom na vrstu referenata koje su nekoć označavali (Pišković 2022b: 5).

1. *Nazivi za nekadašnje titule, zvanja i službe*
2. *Nazivi za nekadašnje društvene, političke, školske i sudbene institucije te njihove prakse*
3. *Nazivi za nekadašnje posjede, teritorijalne i administrativno-političke jedinice te njihove dijelove*
4. *Nazivi za nekadašnje političke i teritorijalne koncepte, umjetničke i društvene pokrete te njihove pripadnike i prakse*
5. *Nazivi za nekadašnje novčane jedinice*
6. *Nekadašnji vojni nazivi*
7. *Nazivi za nekadašnju odjeću i obuću*
8. *Nazivi za nekadašnje predmete*

²⁰ Ovdje više ne govorimo o *riječi*, već o *leksemu* koji podrazumijeva virtualnu ili apstraktnu jedinicu koja istovremeno može sadržavati više značenja, ali se u kontekstu može ostvariti samo jednim svojim značenjem (Kapetanović 2005: 154; Pišković 2024: 174). Riječ *riječ* odnosi se na morfosintaktičku riječ, onu koja je dio paradigme te se kao takva s točno određenim morfosintaktičkim kategorijama (rod, broj, padež, lice, vrijeme, način, vid) pojavljuje u kontekstu (Pišković 2024: 169, 175).

4.3. Metodologija izrade i oblikovanja rječnika kronizama

Prilikom predstavljanja Gjalskijeve zbirke *Pod starimi krovovi* i njezinih redakcija spomenuto je kako se Sović (1985b: 33) u analizi Gjalskijeva jezika poslužio rukopisima ili prvim izdanjima njegovih djela jer je smatrao da je njihov jezik zasigurno bio najautentičniji. Po uzoru na Sovića rječnik kronizama izrađen je na temelju prvog tiskanog izdanja zbirke *Pod starimi krovovi* iz 1886. u nakladi Matice hrvatske, danas dostupnog u digitaliziranoj inačici Digitalne zbirke Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Postupak izrade rječnika kronizama moguće je opisati uz pomoć pet „načela pri izradi rječnika“ Jasne Melvinger (1989: 121–122):

- **načelo izbora jezične građe:** obrađena je polovica Gjalskijeve zbirke, odnosno četiri pripovijetke od njih ukupno osam i prikupljeno je 1306 leksema;
- **načelo sređivanja natuknica:** leksička je građa klasificirana u skupine prema vrstama kronizama, odnosno prema arhaizmima i historizama te njihovim vrstama, a kao dopunsko načelo sređivanja leksičkih natuknica unutar navedenih skupina upotrijebljeno je abecedno redanje;
- **načelo semantičkog tumačenja natuknica:** uz leksičke su natuknice donesena ona značenja koja su zastarjela ili izašla iz uporabe (označena kvalifikatorima *arh.*, *zast.*, *pov.*, ili *hist.*) te značenja koja natuknice imaju u kontekstu zbirke; uz određene se natuknice donosi i primjer rečenice iz zbirke za bolje razumijevanje;
- **načelo gramatičkog i fonetskog tumačenja natuknica:** u rječniku se manifestira samo kod natuknica gdje bez konteksta nije vidljivo o kojem je rodu, odnosno broju i padežu riječ (npr. *minut*, m. r. ‘minuta, ž. r.’; Dmn. *komesarom*);
- **načelo obilježavanja stilske i upotrebne vrijednosti natuknice, odnosno njezinih značenja:** kratice su preuzete iz korištenih rječnika zajedno s definicijom koja navedenu natuknicu svrstava u kronizme, no mogu se naći i značenja s kvalifikatorima *reg.* (‘regionalno’), *jez. knjiž.* (‘jezik književnosti’), *ekspr.* (‘ekspresivno’), *rij.* (‘rijetko’), *razg.* (‘razgovorno’), *retor.* (‘retorički’), *knjiš.* (‘knjiški’) i drugi.

Rječnik kronizama moguće je opisati i prema kriterijima Marka Samardžije (1998: 105–106) za razvrstavanje jezičnih rječnika, odnosno lingvističkih ili filoloških rječnika u kojima se tumače riječi (Melvinger 1989: 118):

- po **sadržaju** riječ je o posebnom ili specijalnom rječniku;

- po **leksiku koji se u njemu obrađuje** riječ je o rječniku u kojem su obrađeni leksemi pasivnog leksičkog sloja, odnosno leksemi koji se određuju kao arhaizmi i historizmi;
- po **opsegu** je manji (s 1306 natuknica) od malog ili džepnog rječnika koji, prema Melvinger (1989: 119), obuhvaća od 10.000 do 15.000 natuknica;
- po **broju jezika** čiji je leksik obrađen pripada jednojezičnim rječnicima.

Izrada rječnika, oblikovanje rječničkih natuknica i njihova analiza utemeljena je na literaturi koja će u popisu literature biti izdvojena pod naslovom *Literatura korištena u analizi rječnika*. Za opis oblikovanja rječničkih natuknica poslužit će sljedeći primjer:

ALEM (1886)

ALEM (1996)

reg. jez. knjiž. dragi kamen, dijamant; brilijant (HJP)

(...) *ja ću na vašoj strani moći sviet predobiti, ja ću vas u svilu i kadifu uviti, zlatom i alemom posut ću vaše božansko tielo, o Marjeto (...).*

Rječničke su natuknice, prema priloženom primjeru, u kanonskom obliku, što je u slučaju imenice *alem* nominativ jednine. Na taj su način oblikovane natuknice koje pripadaju izraznim i značenjskim ili semantičkim arhaizmima te svim vrstama historizama. Uz takve se natuknice mogu pronaći i one kojima bi se stavljanjem u kanonski oblik zamaglili elementi koji ih čine arhaičnima (npr. morfološki arhaizmi koji imaju stare gramateme u određenim padežima: Dmn. *starim babam*, Lmn. *o davnih zgodah*). Uz leksem iz zbirke tiskane 1886. nalazi se i onaj iz zbirke tiskane 1996. koji je poslužio kao pomoć pri određivanju kronizama, osobito izraznih arhaizama (u primjeru *lastovan* (1886) – *prelestan* (1996) u rječnicima se može pronaći samo leksem *prelestan*) te grafijskih, pravopisnih i morfoloških arhaizama. Već je spomenuto da u to izdanje Šicel nije intervenirao, već je samo otisnuo Gjalskijevo uredničko izdanje iz 1912. godine. Nakon toga slijede rječničke definicije koje su preuzete s *Hrvatskog jezičnog portala*, iz rječnika zbirke *Pod starim krovovima* iz 1934. (dostupnog na portalu *E-lectire*: 173–183), rječnika Amira Kapetanovića s kraja zbirke *Pod starimi krovovi* iz 1996. (314–318) te iz Savićeve monografije *Jezik Ksavera Šandora Gjalskog* (1985b: 119–165, 169–173). Tvorbeni, fonološki, grafijski, pravopisni, morfološki i morfonološki arhaizmi ne sadrže rječničku definiciju, već samo svoju suvremenu zamjenu u polunavodnicima, npr. *alkimista* ‘alkemičar’. Svi navedeni arhaizmi, osim morfonoloških, organizirani su u dva stupca zbog većeg broja rječničkih natuknica. Izraznim, semantičkim i sintaktičkim arhaizmima te svim historizmima dodan je i kontekst iz prvoga izdanja zbirke, istaknut kurzivom, za njihovo bolje razumijevanje.

Grafijski i pravopisni (ortografski) arhaizmi u rječniku su odvojeni u zasebne skupine, u odnosu na iznesenu podjelu arhaizama Tatjane Pišković (2022b: 2–4), radi velikog broja leksema i bolje preglednosti.

Neki leksemi imaju u sebi elemente više vrsta arhaizama, pa se navode u više poglavlja. Leksem *grizki* (*grizak*) nalazi se među pravopisnim arhaizmima jer u njegovu pisanju Gjalski nije proveo glasovnu promjenu jednačenja po zvučnosti držeći se etimološkog pravopisa, ali se nalazi i među izraznim arhaizmima jer je u optjecaju njegova suvremena zamjena *reski* (*rezak*) ili *oštar*. I historizmi mogu imati arhaični element (ili više njih) prema kojemu će se istovremeno svrstati i u historizme i u određenu vrstu arhaizama. Leksička jedinica *varaždinska županija* pripada historizmima iz skupine naziva za nekadašnje posjede, teritorijalne i administrativno-političke jedinice te njihove dijelove, ali i pravopisnim arhaizmima jer se od današnje norme hrvatskoga jezika razlikuje pisanjem malim početnim slovom.

Iz rječnika nisu izuzeti leksemi nastali prostornim raslojavanjem leksika, odnosno kajkavizmi i regionalizmi, što znači da rječnik kronizama nije ograničen samo na riječi koje pripadaju standardnome hrvatskom jeziku. Također, u rječniku se nalaze i oni leksemi koji u navedenim korištenim rječnicima nemaju odrednicu arhaizma ili historizma. Treba uzeti u obzir činjenicu da mnogi rječnici nemaju ažurirane kvalifikatore, nedostaje im mnogo odrednica (osobito *Hrvatskom jezičnom portalu*), a „opisi značenja u našim rječnicima kadšto su neprecizni, nepotpuni ili se ekonomičnosti radi ne razlučuju sva moguća značenja u objasnidbi natuknice“ (Kapetanović 2005: 156–157).

5. Korpus leksičkih kronizama

5.1. Arhaizmi

5.1.1. Izrazni arhaizmi

Ova skupina arhaizama bit će objašnjena na primjeru leksema *trh* i *grizki*, odnosno *grizak* u nominativu jednine muškoga roda. Navedenim primjerima današnji govornik hrvatskoga jezika ne može lako odgonetnuti značenje jer se izrazni arhaizmi cijelim svojim izrazom, preciznije leksičkim, korijenskim morfemom, razlikuju od svojih suvremenih zamjena. U njihovu razumijevanju može pomoći kontekst iz Gjalskijeve zbirke koji se donosi uz svaki leksem te skupine. Prema tome golo se granje neće sagibati pod *trhom*, već pod *teretom* snijega, a iz svega je prošio *rezak* ili *oštar* vonj umjesto *grizki*, kako ga navodi Gjalski. Leksem *grizki* mogao bi se svrstati i u skupinu pravopisnih arhaizama zbog nebilježene glasovne promjene jednačenja po zvučnosti, odnosno smjene zvučnog glasa *z* ispred bezvučnog *k* u bezvučni glas *s*.

Uz neke se lekseme u ovoj skupini navodi više značenja kojima oni istovremeno mogu pripadati različitim skupinama arhaizama, pa tako leksem *anda* današnjim značenjem *dakle* pripada skupini izraznih arhaizama zato što se isti sadržaj označava drugim izrazom, dok značenjem *onda* pripada fonološkim arhaizmima promjenom početnoga glasa *a* u glas *o*. Isti uzus slijedi leksem *ćut* (glas *t* prelazi u *d*). Zanimljiv je leksem *drugda* koji se danas izražava sintagmom *u drugo vrijeme* ili *u drugo doba* zato što ne postoji jedna riječ koja bi izražavala isto (vremensko) značenje, kao što je uobičajena riječ *drugdje* sa značenjem za mjesto.

ALEM (1886)

ALEM (1996)

reg. jez. knjiž. dragi kamen, dijamant; brilijant (HJP²¹)

(...) *ja ću na vašoj strani moći sviet predobiti, ja ću vas u svilu i kadifu uviti, zlatom i alemom posut ću vaše božansko tielo, o Marjeto (...)*

ANDA (1886)

ANDA (1996)

²¹ Kratica za Hrvatski jezični portal.

2. onda, dakle (HJP)

„Pijmo anda braćo, ma — doklem pukne zorja!“

BESJEDA (1886)

BESJEDA (1996)

1. *arh.* riječ (HJP)

„Ta nije bilo nikoga!“ presjekosmo živo Žuženić i ja otcu besjedu.

BO (1886)

- (1996)

arh. modalna riječca u zn. naime (ili u zn. *vezn. jer*), ne može doći na prvo mjesto u rečenici strukturom predviđeno za veznik [*Rod bo koj si mrtve štuje, na prošlosti budućnost si snuje* P. Preradović] (HJP)

Tim bo izborom biše širom otvorena vrata njemačkim vojskam u Hrvatsku.

BOGGRDAN (1886)

BOGOMRZAK (1996)

bogohulan²²

mrzak 1. prema kojemu je usmjeren osjećaj mržnje (HJP)

(...) mora slušati pijanu viku kranjskih lancknehta ili španjolskih arkebuzira, ili joj opet muči uho bogogrdna kletva vlaških haramija i turskih zarobljenika (...)

BOŽIĆEVATI (1886)

BOŽIĆEVATI (1996)

zast. slaviti Božić (HJP)

I on me tom prilikom ponudi čašicom vina želeći, da sretno božićujem, a ja mu čestitam godovno.

BUGARITI (1886)

BUGARITI (1996)

ekspr. jez. knjiž. tužno pjevati, jadikovati, tužiti, naricati (HJP)

²² Definicije leksema bez navedene literature su naše.

(...) mjesto jasne pjesme gondoljerâ, što se krili do nebeskih visina, sluša sada muklu — bezkonačnu — tužnu pjesmu seljaka, kojom bugari, što ga tjeraju od ognjišta, polja i djece, da ide na granicu kopati obkope i šanceve, popravljati tvrđave i logore (...)

BUSIJA (1886)

BUSIJA (1996)

1. zasjeda (HJP)

U prvi čas trgne za mač i htjede oboje sasjeći, — ali — protivnik je bez oružja, junak podban Batorić morao bi navaliti gotovo kao iz busije; — ne, vitežka njegova ćud uzbuni se proti tome plamu srdžbe, ali da mu tim jače duša zavapi za osvetom i za kaznom.

BUSOLA (1886)

BUSOLA (1996)

v. kompas (HJP)

— Revera — šta treba meni ovdje u Brezovici kake busole il magnetske igle — il takvo šta —!

CIGLI (1886)

CIGLI (1996)

jedincat (Šul. Nj²³: – einzig; ARj²⁴; Rj. MH²⁵, prema Sović 1985b: 123)

I taj duh, koji je u bezkrajnih bitkah u jednom ciglom trenutku morao izabrati odluku, nije niti sada dugo tražio, što mu je činiti.

CJELOV (1886)

CJELOV (1996)

jez. knjiž. ekspr. poljubac (HJP)

— O — ti si to — Čezare dragi! — jedva zamjetljivo šapne u blaženoj zaboravi i ruke joj se sklope oko vrata ljubljena muža i ustne njegove i njezine nadju se u prvome žarkome cjelovu (...)

ČELJAD (1886)

²³ Sovićeva kratica za Šulekov *Njemačko-hrvatski rječnik* iz 1860. (Sović 1985b: 213).

²⁴ Sovićeva kratica za *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* JAZU, Sv. 1 iz 1976. (Sović 1985b: 210).

²⁵ Sovićeva kratica za *Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika* Matice hrvatske i Matice srpske iz 1967. (Sović 1985b: 211).

ČELJAD (1996)

(kućna) čeljad svi ukućani, obitelj i oni koji su se udomaćili (dugogodišnje sluge) (HJP)

U toj se sobi po danu jelo, a noću spavala ženska čeljad.

ČUVSTVO (1886)

ČUVSTVO (1996)

osjećaj 1. stanje koje odražava odnos osjećaja prema nekome, ono što se osjeća prema komu ili prema čemu (HJP)

Oj kako ju je ljubio; — svim čuvstvom svojim obavio je to gnjezdo svojih starih i svoje.

ĆUT (1886)

ĆUT (1996)

ćud, osjet

Njeka bojazan a opet i njeka sladjana ćut u srcu zatalasaju u njoj.

ĆUTILO (1886)

ĆUTILO (1996)

arh. ekspr. jedna od pet mogućnosti u čovjeka ili u životinje da uspostave fizički odnos s okolinom (vid, sluh, opip, okus, miris), *usp.* osjetilo, čulo (HJP)

Što čovjek može znati, — četvrte dimenzije ne poznaju naša ćutila — al ona ipak jest!

ĆUTITI (1886)

ĆUTITI (1996)

ćutjeti *arh. jez. knjiž.*, v. osjećati (HJP)

Napolju se pako javljao sjever (...) dok smo u isti čas u sobi čuli i ćutili visoku staru peć, kako u njoj plamti i žari, da sve puca i cvili klada (...)

DIJAČKI (1886)

DIJAČKI (1996)

‘latinski’

zast. 1. koji se odnosi na dijake

2. stari naziv za latinski jezik (HJP)

Pa kad pomislim, kakve smo dobre cigare imali prije znaš, illustrissime, (...) prave delicije, kako se dijački (latinski) veli (...)

DJAKOVATI (1886)

DJAKOVATI (1996)

školovati se

zast. živjeti kao đak (HJP)

Kornel je sam povjerio taj posao u zadnjih decenijih svomu Vanku, al prije, dok je djakovao, bila mu je to najmilija zabava.

DOMNIEVATI (1886)

DOMNIJEVATI (1996)

dopirati, razlijegati se (Šul. Nj: – vermuthen; Rj. MH, prema Sović 1985b: 126)

Iz crkve je sada domnievala pjesma: Slava Bogu na visini, a mir ljudem na zemlji!

DOSELE (1886)

DOSELE (1996)

arh. jez. knjiž., v. dosad (HJP)

(...) tad je Batorić (...) ne mogavši shvatiti, kako bi se moglo stoljetnimi diplomami, članci i ugovori priznato hrvatsko ime zamieniti ilirskim, — kojim su po njegovu znanju dosele domaću kraljevinu nazivali samo fratri u svojih kronikah (...)

DOSTATI (1886)

STEĆI (1996)

steći

U toj se službi dostane skoro osobita glasa sa svoje vještine i znanja.

DOTURATI SE (1886)

DOTURATI SE (1996)

dovući (se) 3. jedva stići do željenog mjesta vukući se, jedva doći; došlepati (se) (HJP)

Batorić je pako lupio nogom o pod — to je u starih kurijah mjesto zvona evropske kuće — i za čas se dotura stari sluga Ivan, tarući oči, i Bog zna za što koljena.

DRUGDA (1886)

DRUGDA (1996)

arh. u drugo vrijeme, u drugo doba [*drugda se to događalo, danas ne*] (HJP)

(...) (drugda bi kao pravi lovac očajavao s takoga sniega, ali je danas badnjak, pak na božić želi vidjeti sniega) (...)

DRUGOVANJE (1886)

DRUGOVANJE (1996)

prijateljjevanje

drugovati biti s kim drug, živjeti u drugarstvu (HJP)

(...) dopustite dakle, da vam do zgrade pročitam svoje bilješke i uspomene, što sam ih (...) napisao o svome starome prijatelju Batoriću, o njegovoj Brezovici, i o našem drugovanju.

DRUŽINSKI (1886)

DRUŽINSKI (1996)

obiteljski, društveni

Soba se nazivala vulgarno družinska soba, nu zvali ju ponajviše: „Ksindelcimer“.

DUB (1886)

DUB (1996)

arh. hrast (HJP)

Kano sakrita od svieta, u uzahnu jarku, medju dosta visokimi bregovi, stajala je crna drvena kuća, a tamnoj joj prilici toli je pristajala gusta dubrava dugovječnih dubova (...)

DUBRAVA (1886)

DUBRAVA (1996)

1. *arh. jez. knjiž.* a. šuma, šumarak b. dubova (hrastova) šuma (HJP)

Kano sakrita od svieta, u uzahnu jarku, medju dosta visokimi bregovi, stajala je crna drvena kuća, a tamnoj joj prilici toli je pristajala gusta dubrava dugovječnih dubova (...)

DUPLONKA (1886)

DUPLONKA (1996)

1. *lov.* dvocijevka (vrsta puške) (HJP)

Batorić je stajao pred dvorom u svom sivom lovačkom odielu i u visokih ogromnih čizmah, o boku mu visjela draga njegova „duplonka“ (...)

DUŠITI (1886)

DUŠITI (1996)

rij. jez. knjiž., v. gušiti (HJP)

Svoje burne osjećaje dušila je u bezkrajnih dugih molitvah.

DUVATI (1886)

DUVATI (1996)

puhati

Kako je duvao jak, u proljeću običan vjetar; za čas se zapali i sam dvor.

EMINENS (1886)

EMINENS (1996)

zast. koji je izvrstan, odličan (kao ocjena u školi) (HJP)

(...) kad je Kornel čak kao jurista donosio kući sve ljepša i ljepša „testimonija“ i uz to uvijek bio prvi „eminens“, tad bi se i otac koji put smirio i promrmljao: „Pa ipak će biti još nešto od toga teoca“.

FERMAN (1886)

FERMAN (1996)

2. reg. pren. (ob. u šali) svaki papir koji nešto potvrđuje; potvrda, ćitaba (HJP)

Ta dobio je silan ferman, neopozivu zapovied!

FIŠKAL (1886)

FIŠKAL (1996)

fiškal (od lat. *fiscus* – drž. blagajna, državni pravni zastupnik) odvjetnik (1934²⁶)

1. onaj koji zastupa interese državne blagajne u pravnim poslovima; pravni zastupnik
2. *razg.* branitelj optuženog u krivičnom postupku, zastupnik stranke u parničnom postupku; advokat, fiškal, odvjetnik (HJP)

²⁶ Rječnik zbirke *Pod starim krovovima, zapisci i ulomci iz plemenitaškog svijeta* iz 1934. godine dostupan na portalu e-Lektire.

Najprije su lagodno i mirno natucali o svem i svačem, jedan za drugim neprekidno počimajući: „Znate li još, kako je ono pokojni magnificus ...“; ili: „Sjećali se još koji od vas djeda pokojnoga grofa Jurice?“ ili: „Ah, nema, ne, više takove glave, kao što je bio pokojni fiškal N.; njegove alegacije, njegovi apelati; trideset bi godina znao otezati jednu pravdu“

GODOVNO (1886)

GODOVNO (1996)

reg. arh. 1. rođendan

2. imendan (HJP)

I on me tom prilikom ponudi čašicom vina želeći, da sretno božićujem, a ja mu čestitam godovno.

GODOVNJAK (1886)

GODOVNJAK (1996)

zast. onaj koji slavi godovinu; svečar (HJP)

svečar, slavljenik (Rj. MH, prema Sović 1985b: 129)

— Za to baš, daj ovamo „svrabljivca“, da pijemo u tvoje zdravlje, tà danas si godovnjak! reče mu Batorić, potreptavši ga po ramenu, te sjede na tronogi nizki stolčić.

GRIZKI (GRIZAK) (1886)

GRISKI (1996)

reski (rezak), oštar, kiseo

Iz svega je pršio onaj posebni grizki vonj starosti i pravječna praha, koji se širio preko svega i pravio čitave formacije sive kore.

GRIZKO (1886)

GRISKO (1996)

resko, oštro

Kratki se zimski dan sve više svraćao za bregove, u mračni zrak jače i jače prodirala siva večer, snieg je prestao padati, no za to zaduhao oštar vjetar, brijajući grizko i bolno od bregova u puste, tamne dolove.

GROŽNJA (1886)

GROŽNJA (1996)

rij. prijetnja, *usp.* groziti se (HJP)

Na to zaurlikaše seljaci i kletvami i psovčkama, rugobom, grožnjom i smiehom.

HARAMIJA (1886)

HARAMIJA (1996)

1. reg. zast. razbojnik, odmetnik (u Bosni) (HJP)

(...) mjesto vesele bezbrižne povorke nacifranih sinjora i dama po merceriji (...) mora slušati pijanu viku kranjskih lancknehta ili španjolskih arkebuzira, ili joj opet muči uho bogogrдна kletva vlaških haramija i turskih zarobljenika (...)

HASNITI (1886)

HASNITI (1996)

1. koristiti, pomoći/pomagati [*ništa mi ne hasni tvoja pomoć; to ništa ne hasni*] (HJP)

Nisu hasnile nikake molbe, nikaki potoci suza, — podban je Gašpar ostao na svojoj rieči i nije htio pridati niti jednoga minuta, da Marjeta dulje ostane kod roditelja.

HAVANKA (1886)

HAVANKA (1996)

kubanka

vrsta cigare, 'kuba' (Rj. MH; Klai²⁷, prema Sović 1985b: 131)

Čim bi se samo iz daleka kolobarić njena dima približio pl. nosu Batorićevu, umah bi se dostojanstveno i s najvećim prezirom sakrio u još tmastiji, još neprozirniji oblak dima svoje lule.

HLEPITI (1886)

HLEPITI (1996)

čeznuti

jako željeti nešto; žudjeti (HJP)

A njegovo junačko srce gotovo hlepi, da neprijatelj dodje, da ga može smrviti, čisto pobjedonosno uzme klicati, da je sada sam Bog posvetio njihovu ljubav, dajući zgodu, da protivnik padne, a Marjeta postane slobodna — i bude posve njegova.

HVOJA (1886)

HVOJA (1996)

²⁷ Sovićeva kratica za Klaićev *Rječnik stranih riječi: Tuđice i posuđenice* iz 1978. (Sović 1985b: 211).

mladica; izdanak, mlada grančica biljke (HJP)

grana (Karadž²⁸; Šul. H²⁹; ARj; Rj. MH, prema Sović 1985b: 131)

(...) na kosi briega dizale se k nebu vite jele i tanki borovi, okićeni po tamnozelenih hvojah rubovi netom zapala sniega (...)

ISKON (1886)

ISKON (1996)

ekspr. drevno ishodište, početak svega [*od iskona* od prvih početaka, od pamtivijeka]; prapočetak (HJP)

A najposlije – promisliš li pravo – sve je tek neprestan kotač, u kojem ljudska glupost, slabost i predsuda „vrteći se ne prestaje“, ona je jedina vječna, stalna i nepopravljiva; ona je od iskona i ostaje u pročaja.

ISTOM (1886)

ISTOM (1996)

čest., v. tek (HJP)

(...) zavodila ih je u taj čas ona obična i tako smiešna nepravедnost, s koje svako mladje doba, svaki mladji naraštaj živo vjeruje i misli, da je prava prosvjeta započela istom u njihove dane, a sve, što je od prije, da je zlo i naopako, a valja samo sadašnje.

JOVIJALAN (1886)

JOVIJALAN (1996)

jovijalan (franc. *jovial*) veseo, vedar, druževan (1934)

Kraj svega toga nije prestao biti ljubezan i jovijalan čovjek; mnogo puta znao bi biti u društvu svojih dragih osobito veseo.

JUR (1886)

JUR (1996)

arh. već [*Jur ni jedna na svit vila, lipotom se već ne slavi* H. Lucić]; jure, jurve (HJP)

Usred svega toga (...) bilo mi je svaki put, kao da sam zašao u kakov daleki, jur bajovni sviet i kao da sam pristupio ne više k djedovom, već pradjedovom (...)

²⁸ Sovićeva kratica za Karadžićev *Srpski rječnik istumačen njemačkim i latinskijem riječima* iz 1852. (Sović 1985b: 211).

²⁹ Sovićeva kratica za Šulekov *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja, osobito za srednja učilišta* iz 1874/1875. (Sović 1985b: 213).

JURAT (1886)

JURAT (1996)

zast. pravnik, student prava (HJP)

Kad se sjetim, da nas je tisuć mladih jurata u Požunu bilo (...)

JURISTA (1886)

JURIST (1996)

zast. student prava (HJP)

(...) kad je Kornel čak kao jurista donosio kući sve ljepša i ljepša „testimonija“ i uz to uvijek bio prvi „eminens“ (...)

KAMARILA (1886)

KAMARILA (1996)

klika, skupina koja oko nekog moćnog čovjeka intrigama usmjerava javne poslove u svoju korist [dvorska kamarila] (HJP)

kamarila (španj.) krug carskih dvorjanika koji su svojim spletkama nastojali utjecati na državne poslove (1996)

Dok se u Ugarskoj napredna stranka barem iz početka borila s bečkom kamarilom skroz na historijskom temelju i tek branila historijskim razvitkom uzdržanu i opravdanu samostalnost Ugarske od bečke uprave (...)

KOMANDANT (1886)

KOMANDANT (1996)

onaj koji zapovijeda velikom vojnom jedinicom ili brodom ratne ili trgovačke mornarice; zapovjednik (HJP)

Dobio ga je na poklon od kolonela i supremusa barona Kiša, koji ga je opet dobio od Jusufpaše, komandanta biogradskoga.

KOMIŠAR (1886)

KOMIŠAR (1996)

komišar (kajk.) komesar, povjerenik (1934)

Pa još poručio banu Balaši, neka se ne usudi na domak Brezovici, jer ga čeka ista sudba, koja je stigla komišare njegove (...)

KRUTO (1886)

KRUTO (1996)

silno (Sović 1985b: 136)

Ali amice, revera ja nisam mislio, Zagreb se je „kruto“ poljepšao.

LASTOVAN (1886)

PRELESTAN (1996)

prelestan *zast.* koji pričinja uživanje, koji je pun prelesti (HJP)

prelest *zast.* čar, draž, milje, užitak (ob. u opisima prirode) (HJP)

bujan, raskošan (RMS³⁰, prema Sović 1985b: 137)

(...) on se od uzrujanosti sav trese, a ona svakim mahom više plače i ne opaža, da joj svojimi cjelovi briše guste suze, da u strastnoj zaboravi čas se ustima dotiče kose, čas poniknutog joj vrata, čas bielih ramenica i okruglih grudi, koje pod žarom ovih cjelova zatrepeću, — i proliju se njima lastovni sladki srsi.

LATAK (1886)

LATAK (1996)

reg. sukno, tkanina (HJP)

Kraj korzeta je bio komadić ženske haljine od tafetna latka sa uzorkom: „mille fleurs“ (...)

LUČ (1886)

LUČ (1996)

1. borovina u obliku klade ili iverja, služi za potpalu vatre

2. *arh. a. jez. knjiž.* svjetlo (HJP)

Nije doista ništa odvrtila, ali se digne sa svoga mjesta i pozove iz bližnje sobe služkinju, kojoj zapovjedi, neka donese u palaču vina i mesa, a sama napali luč.

LJE (1886)

LJE (1996)

bogme, ipak, svejedno (Šul. Nj: – gewiss; ARj; RMS, prema Sović 1985b: 138)

Neka Štefičin Büchner makar po glavi skače, mene lje ne će uvjeriti o protivnom!

³⁰ Sovićeva kratica za *Rječnik srpskohrvatskoga književnog jezika* Matice srpske i Matice hrvatske iz 1967–1976. (Sović 1985b: 211).

MAL (1886)

MALO (1996)

gotovo, zamalo

Ako nas je i po dobi mnogo godina dielilo, a nazori se naši razilazili dijametralno mal ne u svem, ipak smo bili ne samo dobri susjedi, nego dapače i iskreni prijatelji.

MALNE (1886)

MALNE (1996)

gotovo, umalo, zamalo, skoro (HJP)

Vraćajući se poslije podne k domu veselo smo koracali, a stari nam je lugar Janko pripoviedao kroniku malne svih lovskih zgoda brezovičkih posljednjih petdeset godina.

NEPROLAZAN (1886)

NEPROHODAN (1996)

2. kojim se ne može proći [*neprolazna ograda*]; neprohodan (HJP)

Ondje u njegovoj staroj kuli medju neprolaznimi Alpami ne će nitko moći do nas.

MERCERIJA (1886)

MERCERIJA (1996)

merceriija (lat.) dućan, trgovina (1996)

tržnica (Kla, prema Sović 1985b: 139)

(...) mjesto vesele bezbrižne povorke nacifranih sinjora i dama po merceriji nikad praznoj i po pijaci sv. Marka, mora vidjeti svaki čas bezkrajne redove svakakih vojnika (...)

MIMOGRED (1886)

MIMOGRED (1996)

u prolazu; usput, uzgred (HJP)

I ja pogledah najprije u tamne kutove sobe, zatim hitro i samo mimogred na poluotvorena vrata u neprozirnu tminu ostalih soba, napokon na portrete, kojim kao da su se micale male, stroge očice.

MINULI (1886)

MINULI (1996)

prošli

prid. koji je prošao (HJP)

Pala je već i tama, ali nitko ne misli na svieće; — u tamnih sobah dozivlju se daleko minuli dani i davni pokojnici.

MUNJEVAN (1886)

MUNJEVAN (1996)

električan (Šul. Nj: – elektrisch; ARj; RMS, prema Sović 1985b: 140)

Radost s toga, što se otkrilo, da je voda sastavljena od kisika i vodika, da se munjevnom iskrom može uhvatiti sila, — zavela ih te misle, da u svem ovom nema ništa božansko, kad su za to dosta strojevi i retorte.

NAHODITI SE (1886)

NAHODITI SE (1996)

jez. knjiž. retor. nalaziti se, biti na nekom mjestu (HJP)

Ta djed djeda Matije, po imenu Gabriel, a po časti kolonel i zapovjednik nekoga pograničnoga gradića u Medjumurju, nahodi se u imeniku članova: „od pinte“, u koji se upisao kano doktor Frešl.

NAJPRVO (1886)

NAJPRVO (1996)

najprije

Najprvo razabrah kano da cvili pašče, a za tim i Batorićev glas.

NAVALICE (1886)

NAVALICE (1996)

knjiš. hotimice, namjerno, hoteći, hotice [Kadšto navalice, a najčešće i nehotice, bio je slijep spram svijeta, V. Car Emin]; nahvalice (HJP)

navalice (zast.) hotimice, navlaš (1934)

On će se navalice baciti u najžešće redove boraca, srnut će u pogibelj.

NEBOG (1886)

NEBOG (1996)

jadan

ubog (Sović 1985b: 171)

A moj nebogi Nimrod, volio bih izgubiti tisuću forinti!

NEDOHITAN (1886)

NEDOHITAN (1996)

neshvatljiv

dohititi *arh.*, v. dohvatiti, dosegnuti (HJP)

Inače sve tiho, ukočeno, gluho, gotovo nedohitna tišina, u kojoj su i naši koraci odjekivali, te je glasno pod nama škripio i cvilio mladi snieg.

OBIEDITI (1886)

OBIJEDITI (1996)

objediti neosnovano optužiti; oklevetati (HJP)

Magjari ga obiediše sa slaboće, pače ga osumnjičiše sa šurovanja s Ilirci i s kamarilom; Ilirci opet mišljahu, da je sluga Magjará, jer su znali, da je osobni prijatelj Aleksandra grofa Draškovića i Josipa Briglevića.

OBRESTI (1886)

OBRESTI (1996)

obresti se *ekspr. knjiš.* naći se nakon kretanja, putovanja i sl. na nekom mjestu, zadesiti se (o osobama) (HJP)

On ju medjutim brzo obrete i Marjeti za čudo učini pred njom duboki naklon, pustiv svoj šešir tako nizko, da se je perjanica vukla po podu.

OCJEL (1886)

OCAL (1996)

ocal *zast.* čelik, nado, mazija (HJP)

— Sa mnom — sa mnom — klikne najposlije strašnim, divljim i pobjedonosnim glasom Čezar te snažnim ko ocjel tvrdim mišicama pridigne ljubljenu ženu u ogrljaj svojih herkulskih grudi i pokroči žurnim skokom k vratima.

OCJELO-ZELEN (1886)

OCALNO-ZELEN (1996)

čeličnozelen

ocal *zast.* čelik, nado, mazija (HJP)

— *Bože, sad ga se još sasvim živo sjećam, njegova ocjelno-zelena fraka, njegovih žabota (...)*

OD VAJKADA (1886)

OD VAJKADA (1996)

odvajkada *razg. ekspr.* od davnih vremena, od davnina, otkad se pamti; oduvijek, odvijeka (HJP)

Družina se u Brezovici od vajkada dielila u dva razreda.

ODRINUTI (1886)

ODRINUTI (1996)

odgurnuti

rinuti 1. odbaciti od sebe; gurnuti (HJP)

Odrinulo ga novo vrijeme.

ODTURITI (1886)

OTURITI (1996)

ostaviti, odgurnuti

turiti *ekspr.* staviti, metnuti, turnuti (HJP)

turnuti 1. a. kratkim pokretom odgurnuti, odrinuti b. kratkim, brzim pokretom staviti, gurnuti u nešto (HJP)

Al dakako, mi stari — kako ono kažu — da, Verbecijanci — mi spadamo u ropotarnicu, odturio nas sviet!

OKROM (1886)

OSIM (1996)

osim

Okrom toga bio Batorić mogućan dostojanstvenik i odličan plemić u cijeloj kraljevini.

ONOMADNE (1886)

ONOMADNE (1996)

onomad u prošlosti, tada, onda (kad je poznato govorniku i sugovorniku) (HJP)

Do zadnjega časa jednako se nadao, da se radi o otmici na silu, kakih su gotovo svaki dan počinjali carski častnici i proti kojim je tek onomadne podastro pred kraljem tužbu slavnih stališa i redova.

ORGANISTA (1886)

ORGANIST (1996)

v. orguljaš (HJP)

Ne znadu — ne znadu doista naši današnji,, organiste“ više ovako vjerno, istinito pjevati u crkvi ko njegdašnji školnici!

OTAJSTVEN (1886)

OTAJSTVEN (1996)

zagonetan (Šul. Nj: – geheimnisvoll; ARj; RMS, prema Sović 1985b: 144)

Nad svim tim povlačile se guste mliječne magle, a sitni snieg sipio lagano, bez glasa, neprestance u taj tihi, tihi zimski mir; i toliko tužan i toli čarobno veličanstven u svojoj otajstvenoj gluhoći i dalekoj samoći.

PANDUR (1886)

PANDUR (1996)

1. (mn) pov. a. stražari, pratnja, dio ratničke družine hrv. i ugarskih feudalaca (17. i 18. st.) b. stražari koji čuvaju red u gradovima i selima (HJP)

U ove je spadao dvorski, zatim špan, vrtljar, sokač (kuhač), pandur i ženska čeljad, koja se upotrebljavala u gospodskih sobah.

PEČAL (1886)

PEČAL (1996)

ekspr. jez. knjiž. 1. tuga, snuždenost, sjetno raspoloženje

2. nevolja, jad, bijeda (HJP)

Bol Čezarova gledajući ove biede i pečali bijaše neopisana.

PERČIN (1886)

PERČIN (1996)

perčin (tur.) pletenica, kika (1996)

Osim tih toaletnih ostataka još je tu takodjer bio komad crvene muške surke il kaputa, bez puceta i bez gajtana, nu poznalo se još, kud je bilo obšiveno zlato. Dà — i jedan perčin bio u prahu.

PIACETA (1886)

PIACETA (1996)

piaceta (tal.) mali trg; trg pored Trga sv. Marka u Veneciji (1934)

Kad je naime iz gondole na kopno stupila i pokročila piacetom, pričini joj se, da ćuti, kako ju njetko uporno i žarko prati pogledima.

PINTA (1886)

PINTA (1996)

pinta (engl.) negdašnja mjera za tekućine, ujedno i naziv za vesela društva feudalne vlastele (1996)

Ta djed djeda Matije, po imenu Gabriel, a po časti kolonel i zapovjednik nekoga pograničnoga gradića u Medjumurju, nahodi se u imeniku članova: „od pinte“, u koji se upisao kano doktor Frešl.

POĆUTJETI (1886)

POĆUTJETI (1996)

osjetiti

ćutjeti *arh. jez. knjiž.*, v. osjećati (HJP)

Pa i nije nikad počutio potrebe, — tek sada, kad je odstupio, osjeti u jedan tren svu grčinu života bez obitelji.

POGLAVIT (1886)

POGLAVIT (1996)

1. koji je glavni; prvi [*poglavita želja*]

2. koji je ugledan; plemenit, častan [*poglaviti gospodin*] (HJP)

„Častni, poštovani, poglaviti i velemožni, velemožni i ugledni, mudri i obzirni, uvijek ljubljani vjerni naši!“

POTREPTATI (1886)

POTREPTATI (1996)

potapšati podlanicom nekoliko puta lagano udariti u znak odobravanja ili simpatija [*potapšati po ramenu*] (HJP)

— *Za to baš, daj ovamo „svrabljivca“, da pijemo u tvoje zdravlje, tã danas si godovnjak! reče mu Batorić, potreptavši ga po ramenu, te sjede na tronogi nizki stolčić.*

PRAVJEČAN (1886)

PRAVJEČAN (1996)

prastar, pradavni, vječan

Iz svega je pršio onaj posebni grizki vonj starosti i pravječna praha, koji se širio preko svega i pravio čitave formacije sive kore.

PRAŽETINA (1886)

PRAŽETINA (1996)

reg. kulin. jelo od prženih jaja; kajgana (HJP)

Bome — šta će mi kava — da nosim novce trgovcu — a ono ja mogu imati il pražetine — il malo slanine — ili makar i čorbe — a ne stoji ništa!

PREDJAŠNJI (1886)

PREDJAŠNJI (1996)

jez. knjiž., v. prijašnji (HJP)

(...) nu Marjeta se silila, da se ne oda hineći, da ga ne prepoznaje, ali nije mogla savladati svoga veselja, što joj se pruža prilika razgovarati o dalekoj domovini, niti je mogla zapriečiti, da je ne mine predjašnja nesigurnost (...)

PREDMNJEVA (1886)

PREDMNJEVA (1996)

prav. pravilo po kojem se činjenica smatra utvrđenom dok se ne dokaže suprotno, *usp.* presumpcija (HJP)

presumpcija 1. pretpostavka, naslućivanje, nagađanje (HJP)

Dakako ta predmnjeva bijaše unapried odklonjena, jer bi u tom slučaju i nas dva morali štogod vidjeti.

PREDSTAVKA (1886)

PREDSTAVKA (1996)

molba

pismeni podnesak, pismeno obraćanje vlastima ili višim službenim tijelima (HJP)

I opet bile uzalud sve predstavke, uzalud svi članci hrvatskih stališa proti tim otimačinam, jer je gradačka komora odobrila postupak svojih generala, a gradačka je komora više vriedila od hrvatskoga sabora.

PRELEST (1886)

PRELEST (1996)

prelest (zast.) draž, čar, zanos, osobito ljubavni; prelestan – divan, krasan, zamaman (1934)

Ipak kano da se budio pa tiho i lagodno u njekoj prelesti talasao u lavoranju topla i mirna vjetrića.

PREMAHNUTI (1886)

PREMAHNUTI (1996)

nadmašiti koga u čemu, biti bolji od koga, prevladati što, nadvladati, savladati, uzdići se nad što; nadići (HJP)

Njim je posve premahnula strast i nije mislio na ino, nego da si osigura posjed tolike ljepote.

PRIDUŠEN (1886)

PRIDUŠEN (1996)

prigušen

đušiti rij. jez. knjiž., v. gušiti (HJP)

Sve je to u pridušenu svjetlu zimskoga dana tonulo u polutamnih sjenah, a ipak svjetlucalo nježnim bljeskom, koji je strujio iz bieloga sniega, baš kano u crkvi u predvečerje, kad na tamnih zidovih dršće trak vječne luči.

PRIPADOM (1886)

PRIPADOM (1996)

pripadom (po češ.) usput, tu i tamo, slučajno (1934)

(...) njemu, koji bješe sav ugrezao u literaturu latinskih klasika i samo se pripadom zanimao klasičnom književnosti Niemaca, Francuza i Talijana.

PROKURATOR (1886)

PROKURATOR (1996)

prokurator (lat.) upravitelj, namjesnik (1996)

Zato je odredila na dan svatbe sjajnu regatu na državni trošak na Canal-grande, a kod vjenčanja bijaše i dužd i članovi obiju vieća, prokurator, — i gotovo sve mletačko plemstvo.

ROGOBOR (1886)

ROGOBOR (1996)

marmor, buka

rogoboriti mrmljati, gundati, buniti se (protiv koga ili čega) (HJP)

Napolju se pako javljao sjever, kako starim krovom liže, golim granjem drveća lomata, staklima prozora potresuje, i kako se lomi po uglovih kurije čas ljutim rogoborom, čas bolnim uzdisanjem (...)

ŠNOLA (1886)

ŠNOLA (1996)

kopča (RMS; Kla, prema Sović 1985b: 156)

Taj se nesretnik usudio doći u Brezovicu odjeven u hlačah — dokoljenicah i u čarapah sa šnolami (sapon) na cipelah.

SKUPAC (1886)

SKUPAC (1996)

škrtac (ARj; RMS, prema Sović 1985b: 153)

Ja sam vas prije njega ljubio, — on vas je meni i mojoj ljubavi oteo, — vi ste mladi — a on starac, — kud će on moći ljubiti inače, nego li što skupac ljubi svoje zlato.

SMOK (1886)

SMOK (1996)

1. *kulin.* masni začim

2. *kulin. lokal.* meso, ob. dimljeno koje se priprema za zimsku prehranu (HJP)

U njoj se nije spremao samo smok; naslagale su ondje duge godine svakakih trica (...), nu na koje bi se redovno sasvim zaboravilo, te ih je neprestano pokrivaio (...) stoljetni prah.

SNABDJEVEN (1886)

SNABDJEVEN (1996)

opskrbljen

snabdjeti opskrbiti (HJP)

Uz Batorića stajala čitava četa lugara i momaka, svi snabdjeveni starinskim nevaljalimi jednocijevka, iz kojih ipak naši seljaci gadjaju sa tako nepojmljivom sigurnosti.

SOKAČ (1886)

SOKAČ (1996)

sakač *reg. zast.* kuhar; sokač (HJP)

U ove je spadao dvorski, zatim špan, vrtljar, sokač (kuhač), pandur i ženska čeljad, koja se upotrebljavala u gospodskih sobah.

STANOVIŠTE (1886)

STANOVIŠTE (1996)

stajalište

v. gledište (HJP)

Dok se u Ugarskoj napredna stranka barem iz početka borila s bečkom kamarilom skroz na historijskom temelju i tek branila historijskim razvitkom uzdržanu i opravdanu samostalnost Ugarske od bečke uprave, i tako stajala na stanovištu, Batoriću skroz razumljivu (...)

STARODAVAN (1886)

STARODREVAN (1996)

drevan koji je postojao u dalekoj prošlosti, koji je bio u ranijem povijesnom razdoblju; prastari (HJP)

Za nekoliko dana sjedjelo je svih pet u starodavnom zidanom dvoru onoga petoga, koji im je čitao svoje zapiske.

STARODREVAN (1886)

STARODREVAN (1996)

drevan koji je postojao u dalekoj prošlosti, koji je bio u ranijem povijesnom razdoblju; prastari (HJP)

(...) tad shvaćam onu zamamnu otajstvenost, kojom bi me uvijek savladala starodrevna Brezovica.

STRANJSKI (1886)

STRANJSKI (1996)

gostinski

reg. strani (HJP)

Nazivali su ovu sobu „sobom za stranjske“, te bi u njoj gosti noćili.

SUJEVJERJE (1886)

SUJEVJERJE (1996)

razg., v. praznovjerje (HJP)

Poslije se dakako sjetih, da Batorić s principa, — drugi tvrdjahu sa sujevjerja — nije već dvadeset i pet godina ništa popravljao, i da Vanko samo kradomice može polupane prozore Primorcem davati na popravak (...)

SUMAVATI (1886)

SUMAVATI (1996)

dovijati se, smišljati (ARj; RMS, prema Sović 1985b: 155)

(...) taj kano podžupan nije dao, da se izvrši naredba njegova bana, jer je ta naredba po njegovu mnienju krnjila municipalna prava, on je naime mislio i sumavao „verbecijanski“, da je zakon najveći gospodar; dakako – on nije pojmiio novih, modernih načela!

SUSTAVITI (1886)

SUSTAVITI (1996)

usporiti

Približiv se Čezar svojoj četi sustavio je brzinu konja.

SVEUDILJ (1886)

SVEUDILJ (1996)

knjiš. stalno, neprekidno, jednako, sved (HJP)

I mi nismo pazili na sat, već smo sveudilj izmjenice govorili i slušali. Odbila i pol dvanaesta, svieće dogorjele, vina nestalo, a mi još nismo mislili na san.

SVRŽ (1886)

SVRŽ (1996)

svrž grana (1934)

(...) tek se pomalo izticalo golo drveće, dižući u zrak svoje crne svrži, nad kojima polietahu uz tužno graktanje ozbiljne vrane i lakoumne svrake.

ŠANAC (1886)

ŠANAC (1996)

1. *reg.* opkop, reduta

2. *vojn.* poljsko utvrđenje koje ima visok profil

mjesto jasne pjesme gondoljerâ (...) sluša sada muklu — bezkonačnu — tužnu pjesmu seljaka, kojom bugari, što ga tjeraju od ognjišta, polja i djece, da ide na granicu kopati obkope i šanceve, popravljati tvrđave i logore (...)

ŠEGA (1886)

ŠEGA (1996)

šega (kajk.) običaj (1934)

A da se „stara šega“ i ovaj put zadovolji, umoli svoga „perpetuusa“ stola ravnatelja, neka se lati posla, te nam kaže „kad da pijemo“.

ŠKOLNIK (1886)

ŠKOLNIK (1996)

pov. arh. učitelj, nastavnik, pedagog (HJP)

(...) gore kod orgulja oglasi se stari školnik Ivica Novaković svojim tankim glasom kroz nos navučenim (...)

ŠTELAŽA (1886)

ŠTELAŽA (1996)

stelaža, polica

Jedan je zid bio posve sakrit od visokih ormara i štelaža, punih pisama, knjiga i globusa (...)

TEJI (1886)

TEJI (1996)

teji čajevi (1934)

Iste su mirisne trave i sušeni teji bili još na ormarih.

TEOCA (TELAC - TELCA) (1886)

TEPCA (TEPAC) (1996)

telac *pren. pejor.* glupa muška osoba (HJP)

tepec vragolan, obješenjak, skitnica (1934)

(...) kad je Kornel čak kao jurista donosio kući sve ljepša i ljepša „testimonija“ i uz to uvijek bio prvi „eminens“, tad bi se i otac koji put smirio i promrmljao: „Pa ipak će biti još nešto od toga teoca“.

TEPČETA (1886)

TEPČETA (1996)

tepec vragolan, obješenjak, skitnica (1934)

Naučit ću vas ja, kako se Bog moli, — vi tepčeta mužka“.

TESTIMONIJ (1886)

TESTIMONIJ (1996)

testimonium (lat.) svjedodžba (množ. *testimonia*) (1934)

(...) kad je Kornel čak kao jurista donosio kući sve ljepša i ljepša „testimonija“ i uz to uvijek bio prvi „eminens“, tad bi se i otac koji put smirio i promrmljao: „Pa ipak će biti još nešto od toga teoca“.

TRAM (1886)

TRAM (1996)

tram (njem.) greda, potporanj, stup (1996)

Kad se još spomenem onih tmurnih, crvotočnih stiena stare kurije, sivoga joj drvenoga krova, tamnih soba s neravnim iztrošenim podom, crnih svinutih već tramova, pa k tomu još pocrnjelih od starosti portreta (...)

TRAPITI (1886)

TRAPITI (1996)

(koga, što, se) mučiti (HJP)

(...) il joj trapi srce i u dušu ju dira biedni plač matera, žena i kćeri, kojim prate gladne i na pô gole ljude za razstanak, jer ih banski telali zovu pod zastavu, da idu u boj protiv Turčina (...)

TRH (1886)

TRH (1996)

knjiš. teret, tovar (koji se nosi, transportira, koji se tegli) (HJP)

Golo granje drveća, po kom su se hvatale fine igleinja, sad se sve više sagibalo pod trhom sniega.

TRONUT (1886)

TRONUT (1996)

uzbuđen, ganut (ARj; RMS, prema Sović 1985b: 158)

— Oprostite mi! — zabrinuto prihvati rječ Čezar i skoči sa stolca te približiv joj se nastavi nekim tronutim glasom: — Zašto plačete?

TRONUTI (1886)

TRONUTI (1996)

izazvati sjetno raspoloženje; ganuti, dirnuti (HJP)

Ista se živinska srca divljih martolozatronu i kano da uzmiču s praga, — nu taj tren javi se suhi — opori glas Gašparov i divljaci gurnu sirotu krasnicu isto tako kano što su gurnuli Čezara.

TUDJER (1886)

OVDJE (1996)

ovdje

Znajte dakle, da sam danas carski vojnik, da sam tudjer jedino od želje, da vas vidim.

TURATI (1886)

TURATI (1996)

gurati

v. turiti, turnuti (HJP)

turiti *ekspr.* staviti, metnuti, turnuti (HJP)

(...) obuhvaća nježno njen tanki pás, dok ga ona nemoćna jedva slabo od sebe tura (...)

TURITI (1886)

TURITI (1996)

gurnuti

ekspr. staviti, metnuti, turnuti (HJP)

I tako je kraj svega svoga klasicizma za kratko počeo osjećati kao teško breme taj postupak novoga vremena, koje ga je toli nemilo turilo u — ropotarnicu.

U JEDARED (1886)

NA JENPUT (1996)

odjednom, iznenada

jedared *arh.*, v. jednom (HJP)

I kad je majka svršila molitve i legla u krevet — utrnula svieću, — eto za čas — u jedared u sobi nekaka svjetlost (...)

U JEDNOČ (1886)

U JEDNOČ (1996)

odjednom

jednoč *arh.*, v. jednom (HJP)

U jednoč joj se pričini, kao da čuje nekaki polagani štropot po vanjskome zidu.

U PROČAJA (1886)

U PROČAJA (1996)

pročaja (crkv. slav.) ostalo, dalje, daljnje – **u pročaja** – do vijeka, zauvijek (1934)

A najposlije (...) sve je tek neprestan kotač, u kojem ljudska glupost, slabost i predsuda „vrteći se ne prestaje“, ona je jedina vječna, stalna i nepopravljiva; ona je od iskona i ostaje u pročaja.

UGNUTI SE (1886)

UGNUTI SE (1996)

maknuti se, ukloniti se, izbjeći koga/što

v. ugibati se (HJP)

ugibati se 2. (komu/čemu) izbjegavati koga; uklanjati se (HJP)

Prije kojih dvadeset ili trideset godina nisi im se mogao ugnuti, — a danas — gleda oko na desno, gleda na lijevo, a nigdje, da zamieti one visoke strme krovove, one iznemogle crne zidove i one hodnike, koji su zgradu opasali sa sve četiri strane.

UGRESTI (1886)

UGRESTI (1996)

uroniti, udubiti se

(...) bješe sav ugrezao u literaturu latinskih klasika i samo se pripadom zanimao klasičnom književnosti Niemaca, Francuza i Talijana.

ULJESTI (1886)

ULJESTI (1996)

ući

I danas sam krenuo stranputicom, samo da u vaš dom uljezem, da vas vidim (...)

ULJEZATI (1886)

ULJEZATI (1996)

ulaziti

Kad bi uljezao, najprije bi došao u dosta taman četverouglast prostor, iz kojega su se klimave i trošne stube uzpinjale u prvi kat.

ULJUDJENOST (1886)

ULJUDJENOST (1996)

čovječnost; ugladenost (RMS, prema Sović 1985b: 159)

- Da, da – vama su tek biedni – u svojih predsudah okamenjeni „šljivari“ (...) nisu proučili onih foliantâ knjigâ, koje imate vi u glavi, - ne dosižu visina vaše moderne današnje uljudjenosti (...)

UZDUH (1886)

UZDUH (1996)

knjiš. zast. zrak (HJP)

(...) sve drvlje u šumi treptilo, a po koji suhi list (...) tajnovitim je šuštanjem padao mirno (...) na svježju zemlju, gdje su se po koji još zadnji ostanci siečanjskoga sniega talili od toplijega uzduha.

UZPROKŠITI SE (1886)

USPROKŠITI SE (1996)

uzoholiti se

razmaziti se (ARj i RMS: prokšen, prema Sović 1985b: 160)

Al ti se uzprokšio — kao i tvoj Balaša!

VAZDA (1886)

VAZDA (1996)

arh. uvijek, svagda, jednako (HJP)

(...) bilježnik je pročitao previšnje ručno pismo, kojim kralj „velemožnoga bana“ poziva, da proglasi u ime njegovo sabor „vazda vjernih kraljevina“ otvorenim (...)

VAZDAN (1886)

VAZDAN (1996)

- arh.* 1. cijeli dan, sav dan
2. stalno, uvijek (HJP)

I za Kornela Batorića bile su tri stiene pune krletaka, u kojih su vazdan cvrčali sitni glasići naših domaćih čičaka, češljugarka, srakopera, zimovka i drugih pjevačica.

VEĆMA (1886)

VEĆMA (1996)

- knjiš.* 1. većinom, većim dijelom, u većini, uglavnom [*ondje se ljudi bave većma stočarstvom*]
2. v. više (HJP)

Istina, nisu bile liepe — te naše kurije, ali napokon — ma da su sirotice biedne u svoje stare dane naličile glavam u svjetlo zalutalih sova il još većma obrazom starih krezubih: „Urgrosstanta“ sa ogromnimi kapišoni iz dvadesetih godina (...)

ZA KRATKO (1886)

ZAKRATKO (1996)

zakratko

za kratko vrijeme; ubrzo (HJP)

Od strašna dima mogosmo jedva nješto malo iznieti.

ZADOCNITI (1886)

ZADOCNITI (1996)

zakasniti

I ma da je dobro znao, da svaki zadocnjeli čas nosi silu pogibelji za sobom, on se najposlije odluči, da se kamo s Marjetom zakloni, da se uzmogne sirotica odmoriti (...)

ZADUHATI (1886)

ZADUHATI (1996)

zapuhati

duhati 2. puhnuti (o vjetru i povjetarcu), *usp.* puhati (HJP)

Kratki se zimski dan sve više svraćao za bregove, u mračni zrak jače i jače prodirala siva večer, snieg je prestao padati, no za to zaduhao oštar vjetar, brijuci grizko i bolno od bregova u puste, tamne dolove.

ZAKONOSLOVLJE (1886)

ZAKONOSLOVLJE (1996)

zakon

poznavanje zakona [(ARj; RMS, prema Sović 1985b: 163)

(...) kada je kraljevski rešpekt spomenuo potrebu nekake promjene u domaćem zakonoslovlju (...) onda je čar prestao, te su se frakovi dočepali opet svoga prava.

ZAKONOŠA (1886)

ZAKONOŠA (1996)

zakonodavac onaj koji donosi zakone (HJP)

Kano da su u ovaj skup novovjekih frakova zabasali glasnici davne - davne nekake dobe, nu - svečani i staroliki naziv sabora, kojim još od davnih davnina pozdravljaju apoštolski kraljevi skupštinu zakonoša svoje drevne kraljevine (...)

ZAKORLAĆEN (1886)

ZAKORLAĆEN (1996)

zakorlatiti *reg.* 1. svezati (pse), povezati, privezati (remenjem, lancima i sl.) (HJP)

Rulja pasa, sve dva po dva zakorlaćena, nestrpljivo je poskakivala, repovi mahala i gledajući lovce radostno lajala.

ZAMNIETI (1886)

ZAMNIJETI (1996)

zamnijeti odjeknuti, začuti se; utihniti (1934)

zaoriti, odjeknuti (ARj; RMS, prema Sović 1985b: 163)

Zrak, oblaci, sva visina, sve se gubilo u sipanju sniega, ni od kuda se ne čuje ništa, tek se tužno koji put nezgrapnim graktom javile vrane i svrake (...) ili bi časomice zamnio dolje iz ravnine od potoka i crnih voda čeznutljiv krik divlje patke, da se onda odmah razpline u dalekom ovom miru.

ZAMNIEVATI (1886)

ZAMNIJEVATI (1996)

odjekivati

zamnijeti odjeknuti, začuti se; utihnuti (1934)

Marjeta se tresla pod plamenom snagom ovih laskavih rieči, one joj zamnievale kano bajna melodija, kano vječna pjesma, kano sjaj talijanskoga neba (...)

ZAVJERITI SE (1886)

ZAVJERITI SE (1996)

prisegnuti, zakleti se

2. (komu) *etnol.* dati vjeru, dati riječ, obećati se (HJP)

— Nu — ne smije se niti zatajiti, da su se često i prečesto potresle mala zelena prozorna oka od sile naših glasova, kad bismo uzeli zanosno pjevati: „Još Hrvatska ni propala!“ — te se zavjerili u zadnjih titrajih pjesme, da ćemo u svojoj županiji zavesti hrvatski jezik u javnu službu, da ćemo sabirati prineske za Maticu, — za akademiju znanosti i za sveučilište u Zagrebu.

ZIMNJI (1886)

ZIMNJI (1996)

ekspr. koji pripada zimi, koji je tipičan po svojstvima koja vladaju zimi [*zimnji dan*], *usp.* zimski (HJP)

U starih kurijah ne možeš se u taki čas nikako oteti neknoj zimnjoj struji po svem tielu, te se nehotice ogledaš plaho za sobom.

ZNALIČNOST (1886)

ZNALIČNOST (1996)

znatiželjnost, radoznalost

Već je ovo podraživalo u mene od vjkada znaličnost.

5.1.2. Značenjski ili semantički arhaizmi

Leksemi *bok* i *par* vrlo su česti u rječniku govornika hrvatskoga jezika. Njihov se izraz nije promijenio od Gjalskijeva doba, ali se promijenilo značenje u odnosu na ono koje su imali u Gjalskijevoj zbirci. Prema tome leksem *bok* u današnjem leksiku najčešće označava ‘dio tijela

od rebara do kuka', dok je prema Saviću (1985b: 120) kod Gjalskoga označavao 'kočijaševo sjedalo'. Leksem *par* Gjalskome je u rečenici ...*kanda je tek u ovaj par našao pravi smisao i pravu svoju adresu, kad su unišla ova tri starca* označavao 'čas, trenutak', dok ga mi upotrebljavamo za označavanje 'dva podjednaka predmeta ili dvije osobe koje obično idu zajedno, rade zajedno, imaju jednu funkciju ili čine cjelinu' ili 'onaj koji je kome po kakvoj osobini jednak'. Tatjana Pišković u članku „Leksički kornizmi u romanu „U noći“ Ksavera Šandora Gjalskog“ (2022a: 68) objašnjava uporabu leksema *prikaza* koja se podudara sa značenjem u *Krovovima*. U današnjem leksiku imenica znači 'privedenje, utvara, slika čega; prikazanje', a u rečenici *Sva njihova prikaza, njihova biela kosa, duge im siede brade i još dulji bieli brkovi* označava 'pojavu, vanjstinu, opći dojam'. Zanimljiv je prijedlog *s(a)* koji Gjalski donosi uz imenicu u genitivu jednine *s principa* ili *sa sujevjerja* umjesto današnjeg prijedloga *iz*.

BOK (1886)

BOK (1996)

kočijaševo sjedalo (Šul. Nj: – Kutschbock; Rj. MH; Kla, prema Savić 1985b: 120)

Štefić krene konje, Vanko u to skoči na bok, i stara kočija zibajući se ko barka na vodi sve mi se više gubila izpred očiju.

CIENITI SE (1886)

CIJENITI SE (1996)

smatrati se

— *Dakle se sjećate? O hvala vam — gospodjo — ja sam presretan s te misli, — ja se sada cijenim sretnijim od najmoćnijega vladara, što znadem, da je vaše božansko oko udostojalo zamjetiti mene za vas neznatna crva.*

CRNICA (1886)

CRNICA (1996)

crnkinja

Na prvome je bila s kraja pod naslovom narisana Evropa kano napudrana francuzka dama, Azija kano napola gola Turkinja, a Afrika kano posve gola crnica s bielima očima.

DIELITI SE (1886)

DIJELITI SE (1996)

rastati se

Moje materinsko srce mora se tek priučiti na pomisao, da mi se dieliti s Marjetom.

DIVLJAČINA (1886)

DIVLJAČINA (1996)

divljač

Kakav bi to božić bio bez divljačine!

DOJKA (1886)

DOJKA (1996)

dojilja

U take su ubrajali sobaricu, pralju, dadilje i dojku i djevojke za kuhinju.

DRUGARICA (1886)

DRUGARICA (1996)

ženska osoba koja se dodijelila gostu netom prije održavanja zdravica, pravila je društvo svom dodijeljenom gostu u ispijanju zdravica

Stolaravnatelj — bio to u Brezovici kano „perpetuus“ župnik Ercigonja — pozdravi me govorom i čašicom vina, a uz to mi dade drugaricu.

DRUŽINA (1886)

DRUŽINA (1996)

obitelj

3. *arh.* kućna čeljad (HJP)

(kućna) čeljad svi ukućani, obitelj i oni koji su se udomaćili (dugogodišnje sluge) (HJP)

ukućani (Sović 1985b: 170)

Družina se u Brezovici od vajakada dielila u dva razreda.

HLAD (1886)

HLAD (1996)

hladnoća

Ljubio joj zaklopljene vedje, dahom topio uda zamrzla od jutarnjega hlada i bezsvjestice, — i milim, zabrinutim šaptom zborio joj zaljubljene rieči.

IZHOD (1886)

ISHOD (1996)

izlazak

Gornji lievi gledao naime ravno na sjever, doljni desni upravo na jug, — gornji desni ravno na izhod sunca i doljni lievi pravac na zapad.

JEŽ (1886)

JEŽ (1996)

božićnica; iskićena božićna jabuka (Sović 1985b: 133)

Tramovi takadjer bili nakićeni zelenimi grančicama i na tankih se nitih njihale po zraku jabuke-božićnice, a nad stolom visio tako zvani jež, jabuka, obložena sasvim lješnjaci, ovaj najglavniji znak badnjaka u starih hrvatskih kućah.

KAMENICA (1886)

KAMENICA (1996)

kamena kuća

Odkada stoji brezovički grad, koliko je drugih kamenicâ propalo, a Brezovica se još drži!

KAZALO (1886)

KAZALO (1996)

kazaljka (Sović 1985b: 134)

Znaš što, Vanko, donesi nam vina, hladne pečenke, šunke i sira Medjumurca.

LIST (1886)

LIST (1996)

6. pismo (HJP)

Istina — njeni listovi pisani sad francuzki, sad njemački, sad opet hrvatski, bili su puni ortografskih pogrješaka (...)

LUG (1886)

LUG (1996)

božićno drvce (RMS, prema Sović 1985b: 138)

Sznao sam od nje, da je željela za badnjak načiniti kod kuće lug, a za to joj je trebalo zelena granja, pa pošto nije nikoga imala, koji bi joj otišao u goru, nakanila se sama ovamo.

LJETO (1886)

LJETO (1996)

2. *arh. knjiš.* (ob. u ustaljenim izrazima) godina [*ljeto Gospodnje 1848*] (HJP)

Koliko tuj ljeta, koliko koljena, per amorem Dei —; a ja od toga duhana danas dne 19. decembra 18 . . pušim!

MNOŽINA (1886)

MNOŽINA (1996)

1. velika količina; mnoštvo (HJP)

Sreća im bijaše toli ogromna, sladka razkoš tako ih omamljivaše, da nisu u noći ni čuli, kako je u dvorištu nastalo nekako gibanje, kano od množine ljudi, kano jedki štropot ocjela i kovi (...)

MOŠNJA (1886)

MOŠNJA (1996)

1. vrećica u kojoj se drži novac, barut i sl. (HJP)

Batorić je stajao pred dvorom u svom sivom lovačkom odielu i u visokih ogromnih čizmah, o boku mu visjela draga njegova „duplonka“, ruke složio preko trbuha i turio ih u mošnju od lisičje kože, koja je visjela na zelenoj uzici, prebačenoj oko vrata (...)

MUŽ (1886)

MUŽ (1996)

2. *arh.* čestit i viđen čovjek, onaj koji je ugledan u svojoj sredini (HJP)

Toj je staroj kući bio gospodar starac Kornel Batorić, umirovljeni veliki župan čke županije, muž preko sedamdeset godina, ali čvrste vanjštine i malo ne liep starina.

NAJSTALNIJE (1886)

NAJSTALNIJE (1996)

stalno neprekidno, neprestano, postojano, nepromjenljivo, bez prekida, bez prestanka, ne prekidajući, ne prestajući, cijelo vrijeme (HJP)

Između tisuću očiju, koje se u nju upirahu, ko da oči ovoga nekoga najstalnije počivaju na njoj.

NAPALITI (1886)

NAPALITI (1996)

zapaliti

Nije doista ništa odvrtila, ali se digna sa svoga mjesta i pozove iz bližnje sobe služkinju, kojoj zapovjedi, neka donese u palaču vina i mesa, a sama napali luč.

NATUCATI (1886)

NATUCATI (1996)

naklapati

2. (komu) *razg.* s mnogo riječi stalno prigovarati i sl. [*tucati komu (što) u glavu, iron.* čestim ponavljanjem uvjeravati] (HJP)

Najprije su lagodno i mirno natucali o svem i svačem, jedan za drugim neprekidno počimajući (...)

ODISAJ (1886)

UZDISAJ (1996)

uzdisaj v. uzdah (HJP)

— *Oj, Čezare, ja sam sretna, a ti si me usrećio!* — *otme se Marjeti strastni odisaj od prebujala čuvstva.*

ODLIČNIJI (1886)

ODLUČNIJI (1996)

ugledniji, cjenjeniji

odličan 2. *knjiš. zast.* ugledan, cijenjen (HJP)

Mladja grana njihova bila je već pred sto i petdeset godina uzdignuta na čast grofovsku, promienivši se u comites Brezoczy de Batorić; starija pako grana voljela je ostati u redovih nižega plemstva, zauzimajući tako u „užoj“ domovini mnogo odličnije mjesto.

ODPRAVITI SE (1886)

OTPRAVITI SE (1996)

zaputiti se

otpraviti 3. (se) otputiti se kamo (ob. na put, u goste) (HJP)

Još se isti dan odpravi na put.

ODRIEŠITI (1886)

ODRIJEŠITI (1996)

otključati

I starac podje prvi do klieti, napinjući se drhtavom rukom, da odrieši drvenu ključanicu.

PAR (1886)

PAR (1996)

zast. čas, trenutak (HJP)

Kano da su u ovaj skup novovjekih frakova zabasali glasnici davne - davne nekake dobe, nu - svečani i staroliki naziv sabora, kojim još od davnih davnina pozdravljaju apoštolski kraljevi skupštinu zakonoša svoje drevne kraljevine, - kanda je tek u ovaj par našao pravi smisao i pravu svoju adresu, kad su unišla ova tri starca.

PARADNI (1886)

PARADNI (1996)

koji je određen za paradu, za svečane prigode, proslave, svečan [*paradni korak; paradna uniforma; paradni konj*] (HJP)

Pred kurijom stoji stara paradna kočija s grbovi; kočijaš Štefić obukao modru magjarsku livreju a isto tako i Vanko.

PODSJETITI SE (1886)

PODSJETITI SE (1996)

prisjetiti se

Nije se mogla podsjetiti, da ga pozna, al joj se činilo, ko da ga je već negdje vidjela.

POSADITI SE (1886)

POSADITI SE (1996)

sjesti

posaditi 2. (koga) razg. ponuditi, staviti koga gdje da sjedi, posjesti koga (HJP)

Ja sam se posadio na divan kraj grofa, da gledam igru.

PRIKAZA (1886)

PRIKAZA (1996)

pojava 3. opći dojam, vanjščina [*lijepa pojava*] (HJP)

Sva njihova prikaza, njihova biela kosa, duge im siede brade i još dulji bieli brkovi, njihova starinska odjeća, njihovo svečano (...) vladanje, (...) sve je to tako skladno pristajalo dugomu neobičnomu naslovu (...)

PRIKUPITI SE (1886)

PRIKUPITI SE (1996)

pridružiti se

prikupiti 3. (se) *pren.* sabrati se, doći k sebi, sabrati misli; pribrati se (HJP)

U brzo im izpriповjedim svoje zgone i namjere, i prikupim se običajnim načinom u društvo.

PRILIKA (1886)

PRILIKA (1996)

4. b. lik, obris, silueta [*na priliku u obliku, poput čega*] (HJP)

(...) i bilo je za čas, kao da nema više tih školskih klupa moderne sabornice, kao da nema u klupah naslaganih crnih kaputa i frakova, a mjesto toga zanišu se pred očima prilike daleke prošle dobe, kada je i tomu nazivu i takim staračkim prikazam cvala prava pravcata sadašnjost.

PROKURATOR (1886)

PROKURATOR (1996)

prokurator (lat.) upravitelj, namjesnik (1934)

2. onaj koji kao opunomoćenik zastupa koga; posrednik (HJP)

Zato je odredila na dan svatbe sjajnu regatu na državni trošak na Canal-grande, a kod vjenčanja bijaše i dužd i članovi obiju vieća, prokurator, — i gotovo sve mletačko plemstvo.

RADNJA (1886)

RADNJA (1996)

2. pismeni uradak; rad (HJP)

Uz Kuševića i Ožegovića i on je znanstvenom radnjom na latinskom jeziku suzbijao ludosti magjarskih nazovi-učenjaka, kad su nijekali političku osebnost kraljevine Hrvatske.

RAZSTAVITI SE (1886)

RASTAVITI SE (1996)

raspasti se

Al onda se savlada, — metne Marjetu u kut, kamo oganj još nije dopro, — i pograbi srušeni balvan stepenicâ te udari njime po kapiji tolikom silom, da su se stara vrata razstavila.

S(A) (1886)

S(A) (1996)

iz

Poslije se dakako sjetih, da Batorić s principa, — drugi tvrdjahu sa sujevjerja — nije već dvadeset i pet godina ništa popravljao (...)

SJEVER (1886)

SJEVER (1996)

sjeverac

Napolju se pako javljao sjever, kako starim krovom liže, golim granjem drveća lomata, staklima prozora potresuje, i kako se lomi po uglovih kurije čas ljutim rogoborom, čas bolnim uzdisanjem, (...)

SKLONITI (1886)

SKLONITI (1996)

nagovoriti

Evo — visoka ova dama, koju sam ondje u predjašnjem dvoru spasao, i koju ljubim, da bez nje ne mogu živjeti, ona je iznemogla, i treba da ju kamo sklonim, da se malko odmori.

SMUĆIVATI (1886)

SMUĆIVATI (1996)

zbunjivati

Tek nješto ju smućivalo.

STÀRINA (1886)

STÀRINA (1996)

starac ili čovjek visoke dobi koji uživa poštovanje i čije se iskustvo cijeni [*časna starina*] (HJP)

Toj je staroj kući bio gospodar starac Kornel Batorić, umirovljeni veliki župan čke županije, muž preko sedamdeset godina, ali čvrste vanjštine i malo ne liep starina.

STARINA (1886)

STARINA (1996)

3. reg. ono što je naslijeđeno od starih (ob. o kući) [*naslijediti i urediti starinu*]; djedovina (HJP)

Starinom su Batorići bili iz doljnih strana, te su vukli svoju lozu tobože od glasovitoga i moćnoga njekoč plemena Didića.

SVRAĆATI (1886)

SVRAĆATI (1996)

zalaziti

Kratki se zimski dan sve više svraćao za bregove, u mračni zrak jače i jače prodirala siva večer, snieg je prestao padati, no za to zaduhao oštar vjetar, brijuci grizko i bolno od bregova u puste, tamne dolove.

TRGNUT (1886)

TRGNUT (1996)

izvučen

trgnuti 1. (što) a. naglo, brzo izvući; izvaditi, iščupati (HJP)

Još u času, dok je napolak trgnutu sablju turaio natrag u korice, bio je već sa sobom na čistu.

ZBOR (1886)

ZBOR (1996)

3. *ekspr. arh.* zborenje, govor [*nema zbora nema sumnje, istina je*] (HJP)

Uzalud njegove molbe — uzalud zaklinjanje, — uzalud vrući mu ljubavni zbor — Marjeta ne mogaše da se umiri.

ZNAČAJ (1886)

ZNAČAJ (1996)

1. karakter [*imati/nemati značaj (a); imati/nemati čvrst značaj*] (HJP)

Na to ga je sililo već njegovo odlično mjesto, koje je, neda se tajiti — i liberalnije i energičnije značajeve od Batorića moglo još uvijek ukrotiti.

5.1.3. Tvorbeni arhaizmi

Skupini tvorbenih arhaizama pripadaju leksemi *crnica*, *divljačina* i *izporediti*. Njihova je tvorba današnjim govornicima arhaična, odnosno arhaični su njihovi afiksi ili derivatemi (prefiksi, interfiksi ili sufixi). Imenice *crnica* i *divljačina* sa svojom suvremenom zamjenom ‘crnkinja’ i ‘divljač’ zadržavaju korijen *crn-* i *div-*, a mijenjaju sufixe. Navedeni primjeri zavedeni su i u značenjske (semantičke) arhaizme postojanošću svojih izraza, ali označavanjem različitog sadržaja u Gjalskijevo doba i danas: *crnica* je danas ‘crna zemlja’, a *divljačina* pejorativ ‘od divljak’ ili ‘divljaštvo’. Glagol *izporediti* nema provedeno jednačenje po zvučnosti na granici prefikasa *iz-* i *-po-* i zbog toga pripada pravopisnim arhaizmima, ali danas ima i drugačiji prefiks (*uz-*), zbog čega pripada tvorbenim arhaizmima.

<i>alkimista</i> ‘alkemičar’	<i>čangrižljiv</i> ‘čangrizav’
<i>apelat</i> ‘apel’	<i>čarobito</i> ‘čarobno’
<i>bajovan</i> ‘bajan’	<i>čeznuće</i> ‘čežnja’
<i>Betlem</i> ‘Betlehem’	<i>čutilo</i> ‘čulo’
<i>biedilo</i> ‘blijedjelo’	<i>čutiti</i> ‘čutjeti’
<i>bilinski</i> ‘biljni’	<i>divljačina</i> ‘divljač’
<i>bjegajući</i> ‘bježući’	<i>djetinski</i> ‘dječji’
<i>bjelaskati se</i> ‘bjelasati se’	<i>dobrovolja</i> ‘dobra volja’
<i>blagosivati</i> ‘blagoslivljati’	<i>dojka</i> ‘dojilja’
<i>bližati se</i> ‘bližiti se’	<i>doljnji</i> ‘donji’
<i>bližnji</i> ‘obližnji’	<i>donašati</i> ‘donositi’
<i>bogobojno</i> ‘bogobojazno’	<i>donesao</i> ‘donio’
<i>bojadisan</i> ‘obojen’	<i>godovno</i> ‘god’
<i>crnica</i> ‘crnkinja’	<i>gospa</i> ‘gospođa’
<i>crpati</i> ‘crpiti’	<i>grakat</i> ‘graktanje’

<i>grmovlje</i> ‘grmlje’	<i>laglje</i> ‘lakše’
<i>historičan</i> ‘historijski’	<i>lašnje</i> ‘lakše’
<i>hlad</i> ‘hladnoća’	<i>lavoranje</i> ‘lahorenje’
<i>hleptiti</i> ‘hleptiti, žudjeti’	<i>lazur</i> ‘lazurit’
<i>Horac</i> ‘Horacije’	<i>lebditi</i> ‘lebdjeti’
<i>ilustrovan</i> ‘ilustriran’	<i>lietati</i> ‘letjeti’
<i>ironički</i> ‘ironijski’	<i>lovski</i> ‘lovački’
<i>izim</i> ‘osim’	<i>ljubeći</i> ‘koji ljubi’
<i>izmjenice</i> ‘naizmjenice’	<i>ljubeznica</i> ‘ljubljena’
<i>izobražen</i> ‘obrazovan’	<i>ljubimče</i> ‘ljubimac’
<i>izporediti</i> ‘usporediti’	<i>ljutost</i> ‘ljutnja’
<i>izpunjati</i> ‘ispunjavati’	<i>mal</i> ‘zamalo’
<i>izrazivati</i> ‘izražavati’	<i>malo ne</i> ‘maltene, umalo, zamalo’
<i>jašilac</i> ‘jahač’	<i>maran</i> ‘marljiv’
<i>kadno</i> ‘kad, kadli’	<i>metafizični</i> ‘metafizički’
<i>kanda</i> ‘kao da’	<i>množina</i> ‘mnoštvo’
<i>klinac</i> ‘klin’	<i>mudrijan</i> ‘mudrijaš’
<i>korjenika</i> ‘korijen’	<i>munjevan</i> ‘munjevit’
<i>kosa</i> ‘kosina’	<i>nakašljanje</i> ‘nakašljavanje’
<i>kov</i> ‘kovina’	<i>napolak</i> ‘napola’
<i>krasnica</i> ‘krasotica’	<i>naručaj</i> ‘naručje’
<i>krenuti</i> ‘pokrenuti’	<i>natapljati</i> ‘natapati’
<i>krst</i> ‘krštenje’	<i>nebesni</i> ‘nebeski’
<i>kuhač</i> ‘kuhar’	<i>nebog</i> ‘ubog’

<i>nepretjerivan</i> ‘nepretjeran’	<i>piskutljiv</i> ‘piskutav’
<i>nesan</i> ‘nesanica’	<i>plamtilo</i> ‘plamtjelo’
<i>nutrašnjost</i> ‘unutrašnjost’	<i>plemenština</i> ‘plemenitost’
<i>nježiti</i> ‘raznježivati’	<i>pobjedno</i> ‘pobjedonosno’
<i>običajan</i> ‘uobičajen’	<i>počimati</i> ‘započinjati’
<i>obladati</i> ‘obvladati, svladati’	<i>podadosmo se</i> ‘podasmo se’
<i>očajati</i> ‘očajavati’	<i>pokrajni</i> ‘pokrajnji’
<i>odade se</i> ‘oda se’	<i>pokročiti</i> ‘koraknuti (ARj; RMS, prema Sović 1985b: 146), zakoračiti’
<i>odisaj</i> ‘uzdah’	<i>popostojati</i> ‘zastajati’
<i>odpočeti</i> ‘započeti’	<i>porumeniti</i> ‘porumenjeti’
<i>odsuće</i> ‘odsutnost’	<i>poslenik</i> ‘zaposlenik’
<i>ogledati</i> ‘pogledati’	<i>poslenost</i> ‘zaposlenost’
<i>ogrliti</i> ‘zagrliti’	<i>potresuje</i> ‘potresa’
<i>ogrljaj</i> ‘zagrljaj’	<i>pravica</i> ‘pravda’
<i>olakotiti</i> ‘olakšati’	<i>pravječan</i> ‘vječan’
<i>omašan</i> ‘pozamašan’	<i>preblaženost</i> ‘blaženstvo’
<i>osjećanje</i> ‘osjećaj’	<i>predobiti</i> ‘pridobiti’
<i>otajstvenost</i> ‘tajanstvenost’	<i>predsuda</i> ‘predrasuda’
<i>otčinoj</i> ‘očevoj’	<i>pregnut</i> ‘zagnut’
Gmn. <i>otih</i> ‘tih’	<i>premnogi</i> ‘mnogi’
<i>Ovid</i> ‘Ovidije’	<i>presahlo</i> ‘presahnulo’
<i>ozvanjati se</i> ‘odzvanjati’	<i>presvajati</i> ‘prisvajati’
<i>pače</i> ‘dapače’	<i>previšnji</i> ‘preuzvišeni’
<i>patriotičan</i> ‘patriotski’	<i>priklon</i> ‘naklon’

prinesak ‘doprimos, primos’

propelo ‘raspelo’

prozorni ‘prozorski’

racionalistični ‘racionalistički’

ramenica ‘rame’

razabrati se ‘sabrati se’

razbit ‘razbijen’

razcvjet ‘cvat’

rugoba ‘ruganje’

s jutra ‘ujutro’

sadanji ‘sadašnji’

salit ‘saliven’

sanik ‘saonice, sanjke’

sažaljuju ‘sažaljevaju’

segnuti ‘posegnuti’

sjever ‘sjeverac’

skrajnji ‘krajnji’

slaboća ‘slabost’

slobodoumnjak ‘slobodoumnik’

smrzao ‘smrznut’

sprovoditi ‘provoditi’

stališ ‘stalež’

stanovište ‘stajalište’

strujiti ‘strujati’

sudbeni ‘sudski’

sujevjerje ‘praznovjerje’

sumrzlica ‘smrzavica’

suprotivan ‘nasuprotan, protivan’

sustati ‘posustati’

sustaviti ‘zaustaviti’

svakdanji ‘svagdašnji’

svojeljublje ‘sebeljublje’

španjski ‘španjolski’

tadanji ‘tadašnji’

tafetni ‘taftni (taftan)’

Talijanska ‘Italija’

toli ‘toliko’

trenut ‘tren, trenutak’

trica ‘tričarija’

u ludo ‘uzalud’

u potaji ‘potajno’

u ramenica ‘u ramenima’

udova ‘udovica’

umah ‘odmah’

unilaziti ‘ulaziti’

urinuti ‘zarinuti’

uslišati ‘uslišiti’

ustanca ‘ustašca’

<i>uzahan</i> ‘pomalo uzak’	<i>zapletaj</i> ‘zaplet’
<i>uznieti se</i> ‘zanijeti se’	<i>zapoviest</i> ‘zapovijed’
<i>uznosan</i> ‘uznositi’	<i>zapovjedački</i> ‘zapovjednički, zapovjedan’
<i>uznosno</i> ‘zanosno, uzvišeno, ponosno’	<i>zapriečiti</i> ‘spriječiti’
<i>uzplamtiti</i> ‘usplamtjeti’	<i>zarad</i> ‘radi’
<i>Vergil</i> ‘Vergilije’	<i>zaradi</i> ‘radi, zbog’
<i>vit</i> ‘vitak’	<i>zasegnuti</i> ‘dosegnuti’
<i>werterski</i> ‘verterovski’	<i>zavesti</i> ‘uvesti’
<i>začeti</i> ‘početi’	<i>zgustiti se</i> ‘zgusnuti se’
<i>zahvatati</i> ‘zahvaćati’	<i>zimnji</i> ‘zimski’
<i>zakolebati</i> ‘pokolebati se’	<i>zjati</i> ‘zjapiti’
<i>zakonoslovlje</i> ‘zakon’	<i>znaličnost</i> ‘znatiželjnost’
<i>zakonoša</i> ‘zakonodavac’	<i>zujenje</i> ‘zujanje’
<i>zamjeravati</i> ‘zamjerati’	<i>zviezda-repača</i> ‘zvijezda repatica’
<i>zamrzao</i> ‘promrzao’	<i>zvjezdovit</i> ‘zvjezda’
<i>zapisak</i> ‘zapis’	

5.1.4. Fonološki arhaizmi

Leksemi unutar skupine fonoloških arhaizama razlikuju se od svoje suvremene zamjene najčešće po jednom ili dvama fonemima. Najbolji su primjer imenice *arkiv* i *monarkija* kojima je glas *k* unutar riječi danas zamijenjen glasom *h* (‘arhiv’ i ‘monarhija’). Leksemu *proti* danas smo dodali glas *v* (‘protiv’), a *jošte* oduzeli glasove *t* i *e* (‘još’). Leksem *stàrina* pripada fonološkim arhaizmima zbog drugačijeg naglaska od leksema *starina* koji upotrebljavamo i danas s drugim značenjem, pa oba leksema pripadaju i značenjskim (semantičkim) arhaizmima. *Baron* i *varmedjski* najbolji su pokazatelji da leksem istovremeno može biti i historizam i arhaizam. Oni su izašli iz svakodnevne upotrebe nestankom referenta na koji su upućivali u

Gjalskijevo vrijeme, a fonološkim arhaizmima pripadaju promjenom u fonetskom statusu: u imenici *baron* glas *o* zamijenjen je glasom *u*, a u pridjevu *varmedjski*, uz dodane glasove *i* i *j*, ocrta se i staro grafijsko stanje pisanjem glasa *đ* dvoslovom *dj*, zbog čega pripada i grafijskim arhaizmima.

<i>al</i> ‘ali’	<i>Hlievno</i> ‘Livno’
<i>alkimista</i> ‘alkemist’	<i>hohot</i> ‘hihot’
<i>almanak</i> ‘almanah’	<i>inžinir</i> ‘inženjer’
<i>anda</i> ‘onda’	<i>jednoč</i> ‘jednom’
<i>antikviran</i> ‘antikvaran’	<i>jošte</i> ‘još’
<i>apoštolski</i> ‘apostolski’	<i>kada godj</i> ‘kadgod’
<i>arkiv</i> ‘arhiv’	<i>kakov</i> ‘kakav’
<i>baldakin</i> ‘baldahin’	<i>kanda</i> ‘kao da’
<i>baron</i> ‘barun’	<i>kano</i> ‘kao’
<i>coprnjica</i> ‘coprnica’	<i>komišar</i> ‘komesar’
<i>četir</i> ‘četiri’	<i>komišija</i> ‘komisija’
<i>ćut</i> ‘ćud’	<i>kumpanija</i> ‘kompanija’
<i>djetinski</i> ‘djetinjski’	<i>komputuš</i> ‘komputus’
<i>djetinstvo</i> ‘djetinjstvo’	<i>lavoranje</i> ‘lahorenje’
<i>doljni</i> ‘doljnji’	<i>lepirica</i> ‘leptirica’
<i>duvati</i> ‘puhati’	<i>liljan</i> ‘ljiljan’
<i>Evropa</i> ‘Europa’	<i>lojenica</i> ‘lojanica’
<i>evropski</i> ‘europski’	<i>lomatati</i> ‘lamatati’
<i>gravira</i> ‘gravura’	<i>ljubezan</i> ‘ljubazan’
<i>grčina</i> ‘gorčina’	<i>ljubovnik</i> ‘ljubavnik’

<i>maljušnost</i> ‘majušnost’	<i>renesanca</i> ‘renesansa’
<i>Medjumurje</i> ‘Međimurje’	<i>reškript</i> ‘reskript’
<i>milostivna</i> ‘milostiva’	<i>rešpekt</i> ‘respekt’
<i>monarkija</i> ‘monarhija’	<i>s jutra</i> ‘sutra’
<i>na pô</i> ‘napola’	<i>saći</i> ‘sići, prijeći’
<i>na polak</i> ‘napola’	<i>sakriviti</i> ‘skriviti’
<i>na razvalinah Jerusolimskih</i> ‘na razvalinama Jeruzalemskim’	<i>sanik</i> ‘saonice, sanjke’
<i>najednoč</i> ‘najednom’	<i>sedamnajsti</i> ‘sedamnaesti’
<i>najme</i> ‘naime’	<i>sinjor</i> ‘senjor, gospodin’
<i>ničesa</i> ‘ničega (ništa)’	<i>sir Medjumurac</i> ‘sir Međimurac’
<i>nikakov</i> ‘nikakav’	<i>sirotinski</i> ‘sirotinjski’
<i>nu</i> ‘no’	<i>sjutradan</i> ‘sutradan’
<i>odlahnuti</i> ‘odlaknuti’	<i>srebrenomodar</i> ‘srebrnomodar’
<i>osamnajsti</i> ‘osamnaesti’	<i>stàrina</i> ‘starac’
<i>ostanak</i> ‘ostatak’	<i>stojati</i> ‘stajati’
<i>pako</i> ‘pak’	<i>svakakov</i> ‘svakakav’
<i>petnajsti</i> ‘petnaesti’	<i>svojimi inštrumenti</i> ‘svojim instrumentima’
<i>ponješto</i> ‘ponešto’	<i>šestnajsti</i> ‘šesnaesti’
<i>prama</i> ‘prema’	<i>špiritista</i> ‘spiritist’
<i>predji</i> ‘pređi, predci, preci’	<i>štogodj</i> ‘štogod’
<i>predsudah</i> ‘presudama’	<i>štelaza</i> ‘stelaža’
<i>preljubezan</i> ‘preljubazan’	<i>štola</i> ‘stola’
<i>proti</i> ‘protiv’	<i>šuštalo</i> ‘šuštalo’
<i>recte</i> ‘recite’	<i>takim</i> ‘takvim’

<i>takov</i> ‘takav’	<i>varmedjski</i> ‘varmeđijski’
<i>tekar</i> ‘tek’	<i>vedro</i> ‘vjedro’
<i>tobož</i> ‘tobože’	<i>vicearcidjakon</i> ‘vicearhiđakon’
<i>trenuti</i> ‘trepnuti’	<i>voštenica</i> ‘voštanica’
<i>tuj</i> ‘tu’	<i>vrtljar</i> ‘vrtlar’
<i>u svem</i> ‘u svemu’	<i>zabunjen</i> ‘zbunjen’
<i>udušiti</i> ‘ugušiti’	<i>zadovoljsto</i> ‘zadovoljstvo’
<i>unići</i> ‘ući’	<i>zanihati se</i> ‘zanjihati se’
<i>uza to</i> ‘usto’	<i>zarad</i> ‘radi’
<i>uzan</i> ‘uzak’	

5.1.5. Grafijski arhaizmi

Grafijskim arhaizmima pripadaju leksemi koji „odražavaju staro grafijsko stanje, odnosno vrijeme u kojem su se određeni glasovi hrvatskoga jezika bilježili drugačijim grafemima nego danas“ (Pišković 2022a: 66). U ovoj će se skupini naći leksemi u kojima Gjalski dugi odraz jata bilježi digrafom *ie* (*bieda*, *cieniti*, *lien* i sl.), današnji grafem *đ* najčešće digrafom *dj* (*dogadjaj*, *tvrdjava*, *rodjak* i sl.), a u rijetkim slučajevima *gj* (*Gjuka*, *magjarski*, *Magjar*). Kao iznimku valja istaknuti glagol *zamierati*, čiji se korijenski morfem *-mjer-* uvijek bilježi *s je*. I ovdje se mogu pronaći primjeri koji istovremeno pripadaju historizmima i grafijskim arhaizmima, kao što su *jednocievka*, *perovodja* i izvedenice riječi *varmedjija*.

<i>bieda</i> ‘bijeda’	<i>bies</i> ‘bijes’
<i>biedan</i> ‘bijedan’	<i>biesan</i> ‘bijesan’
<i>biednik</i> ‘bijednik’	<i>biesno</i> ‘bijesno’
<i>biel</i> ‘bijel’	<i>blied</i> ‘blijed’
<i>bielac</i> ‘bijelac’	<i>bliesak</i> ‘blijesak’

<i>bljedji</i> ‘bljeđi’	<i>grieh</i> ‘grijeh’
<i>ciel</i> ‘cijel’	<i>griešiti</i> ‘griješiti’
<i>cieniti</i> ‘cijeniti’	<i>izadje</i> ‘izađe’
<i>ciepiti</i> ‘cijepiti’	<i>iznieti</i> ‘iznijeti’
<i>ciev</i> ‘cijev’	<i>jednocievka</i> ‘jednocijevka’
<i>cvieće</i> ‘cvijeće’	<i>kliet</i> ‘klijet’
<i>cviet</i> ‘cvijet’	<i>kolievka</i> ‘kolijevka’
<i>dieliti</i> ‘dijeliti’	<i>kolovodja</i> ‘kolovođa’
<i>dieliti se</i> ‘rastati se’	<i>kries</i> ‘krijes’
<i>dielom</i> ‘dijelom’	<i>kriesiti</i> ‘krijesiti se’
<i>diete</i> ‘dijete’	<i>kriesiti se</i> ‘krijesiti se’
<i>dodje</i> ‘dođe’	<i>ledja</i> ‘leđa’
<i>dodjoše</i> ‘dođoše’	<i>lien</i> ‘lijen’
<i>dogadjaj</i> ‘događaj’	<i>lienčina</i> ‘lijenčina’
<i>dogorievati</i> ‘dogorijevati’	<i>liep</i> ‘lijep’
<i>donieti</i> ‘donijeti’	<i>liepo</i> ‘lijepo’
<i>dvie</i> ‘dvije’	<i>lietati</i> ‘letjeti’
<i>gadjati</i> ‘gađati’	<i>lievi</i> ‘lijevi’
<i>Gjuka</i> ‘Đuka’	<i>Magjar</i> ‘Mađar’
<i>gniezdo</i> ‘gnijezdo’	<i>magjarski</i> ‘mađarski’
<i>gospodja</i> ‘gospođa’	<i>medja</i> ‘međa’
<i>gospodjin</i> ‘gospođin’	<i>medju</i> ‘među’
<i>gradjanski</i> ‘građanski’	<i>medju tim</i> ‘međutim’
<i>gradjanstvo</i> ‘građanstvo’	<i>Medjumurje</i> ‘Međimurje’

<i>medjutim</i> ‘međutim’	<i>oblietati</i> ‘oblijetati’
<i>mienjati</i> ‘mijenjati’	<i>odgadjeti</i> ‘odgađati’
<i>miešati se</i> ‘miješati se’	<i>odielo</i> ‘odijelo’
<i>mladjahan</i> ‘mlađahan’	<i>odieljen</i> ‘odijeljen’
<i>mladji</i> ‘mlađi’	<i>odredjen</i> ‘određen’
<i>mliečan</i> ‘mliječan’	<i>ogradjen</i> ‘ograđen’
<i>mlieko</i> ‘mlijeko’	<i>ogriešiti se</i> ‘ogriješiti se’
<i>mnienje</i> ‘mnijenje’	<i>oklievanje</i> ‘oklijevanje’
<i>na lievo</i> ‘nalijevo’	<i>oklievati</i> ‘oklijevati’
<i>na zviere</i> ‘na zvijer’	<i>okriepiti se</i> ‘okrijepiti se’
<i>nadjem</i> ‘nađem’	<i>oslobodjenje</i> ‘oslobođenje’
<i>naidjem</i> ‘naidem’	<i>osudjivati</i> ‘osuđivati’
<i>napried</i> ‘naprijed’	<i>osviestiti se</i> ‘osvijestiti se’
<i>nasladjivati se</i> ‘naslađivati se’	<i>perovodja</i> ‘perovođa’
<i>nasmiešiti se</i> ‘nasmiješiti se’	<i>plien</i> ‘plijen’
<i>nemilosrdje</i> ‘nemilosrđe’	<i>plieniti</i> ‘plijeniti’
<i>neodredjeno</i> ‘neodređeno’	<i>pobiediti</i> ‘pobijediti’
<i>nesviest</i> ‘nesvijest’	<i>pobljedjeti</i> ‘pobljedjeti’
<i>nevriedja</i> ‘ne vrijeđa’	<i>podieliti</i> ‘podijeliti’
<i>Niemač</i> ‘Nijemac’	<i>podji</i> ‘pođi’
<i>obaviestiti</i> ‘obavijestiti’	<i>pohadjati</i> ‘pohađati’
<i>obiediti</i> ‘oklevetati’	<i>polietati</i> ‘polijetati’
<i>obiest</i> ‘obijest’	<i>pomiešati se</i> ‘pomiješati se’
<i>obiestan</i> ‘obijestan’	<i>poviest</i> ‘povijest’

povriediti ‘povrijediti’

predji ‘pređi’

prelievati se ‘prelijevati se’

presvietli ‘presvijetli’

pridje ‘priđe’

priečiti ‘priječiti’

prielaz ‘prijelaz’

priepis ‘prijepis’

priestolni ‘prijestolni’

primietiti ‘primijetiti’

pripoviedati ‘pripovijedati’

pripoviedka ‘pripovijetka’

pripoviest ‘pripovijest’

priredjen ‘priređen’

priredjivati ‘priređivati’

probljedjeti ‘probljedjeti’

probudjen ‘probuđen’

prodjoše ‘prodoše’

prodrieti ‘prodrijeti’

promieniti ‘promijeniti’

promieniti se ‘promijeniti se’

prostrieti ‘prostrijeti’

razliegati se ‘razlijegati se’

razsvietljen ‘rasvijetljen’

rieč ‘riječ’

riedko ‘rijetko’

riedkost ‘rijetkost’

rieka ‘rijeka’

riešiti ‘riješiti’

rjedje ‘rjeđe’

rodjak ‘rođak’

rodjen ‘rođen’

rodjendan ‘rođendan’

s najmadjimi ‘s najmlađima’

sadjenje ‘sađenje’

sagriješiti ‘sagriješiti’

salietati ‘salijetati’

sidje ‘siđe’

siečanski ‘siječanjski’

sieče ‘siječe’

sied ‘sijed’

sieno ‘sijeno’

sir Medjumurac ‘sir Međimurac’

sladjan ‘sladan’

smedj ‘smeđ’

smieh ‘smijeh’

smiešak ‘smiješak’

smiešan ‘smiješan’

<i>snadje se</i> ‘snađe se’	<i>usudjivati se</i> ‘usuđivati se’
<i>snieg</i> ‘snijeg’	<i>uviek</i> ‘uvijek’
<i>stiena</i> ‘stijena’	<i>uzbudjen</i> ‘uzbuđen’
<i>striela</i> ‘strijela’	<i>uzbudjenost</i> ‘uzbuđenost’
<i>svadja</i> ‘svađa’	<i>uznieti se</i> ‘zanimati se’
<i>svidjati</i> ‘sviđati’	<i>varmedjija</i> ‘varmeđija’
<i>svieća</i> ‘svijeća’	<i>varmedjijam</i> ‘varmeđijama’
<i>sviest</i> ‘svijest’	<i>varmedjijski</i> ‘varmeđijski’
<i>svietao</i> ‘svijetao’	<i>varmedjski</i> ‘varmeđijski’
<i>takodjer</i> ‘također’	<i>vedja</i> ‘vjeđa’
<i>tielo</i> ‘tijelo’	<i>vicearcidjakon</i> ‘vicearhiđakon’
<i>triem</i> ‘trijem’	<i>vieće</i> ‘vijeće’
<i>tudj</i> ‘tuđ’	<i>viećnik</i> ‘vijećnik’
<i>tudjinac</i> ‘tuđinac’	<i>viek</i> ‘vijek’
<i>tudjinstvo</i> ‘tuđinstvo’	<i>vienac</i> ‘vijenac’
<i>tvrdjahu</i> ‘tvrđahu’	<i>viest</i> ‘vijest’
<i>tvrdjava</i> ‘tvrđava’	<i>visokorodjen</i> ‘visokorođen’
<i>uljudjenost</i> ‘uljuđenost’	<i>vodja</i> ‘vođa’
<i>umiešati se</i> ‘umiješati se’	<i>vodjahu</i> ‘vođahu’
<i>umrieti</i> ‘umrijeti’	<i>vojskovodja</i> ‘vojskovođa’
<i>unapried</i> ‘unaprijed’	<i>vriedan</i> ‘vrijedan’
<i>unidju</i> ‘uniđu’	<i>vriediti</i> ‘vrijediti’
<i>upotrebiti</i> ‘upotrijebiti’	<i>vriedjati</i> ‘vrijeđati’
<i>uprieti</i> ‘uprijeti’	<i>vrieme</i> ‘vrijeme’

<i>za cielo</i> ‘zacijelo’	<i>zanieti</i> ‘zanijeti’
<i>za uvijek</i> ‘zauvijek’	<i>zaodievati</i> ‘zaodijevati’
<i>zadjem</i> ‘zađem’	<i>zapovied</i> ‘zapovijed’
<i>zahtievati</i> ‘zahtijevati’	<i>zapoviedati</i> ‘zapovijedati’
<i>zakriesiti</i> ‘zakrijesiti se’	<i>zapriečiti</i> ‘spriječiti’
<i>zalietati se</i> ‘zalijetati se’	<i>zasliepljenost</i> ‘zaslijepljenost’
<i>zamieniti</i> ‘zamijeniti’	<i>zvier</i> ‘zvijer’
<i>zamierati</i> ‘zamjerati’	<i>zviezda</i> ‘zvijezda’
<i>zamietiti</i> ‘zamijetiti’	<i>zviezdami</i> ‘zvijezdama’
<i>zaniemiti</i> ‘zamijeniti’	<i>zviezda-repača</i> ‘zvijezda repatica’

5.1.6. Pravopisni (ortografski) arhaizmi

Ortografski se arhaizmi razlikuju od grafijskih prema tome što je kod njih prisutno staro pravopisno stanje, odnosno pisani su starim pravopisnim pravilima. Prema tome kod Gjalskog možemo pronaći riječi koje se danas tretiraju kao opće imenice ili je riječ o posvojnim pridjevima, a Gjalski ih piše velikim početnim slovom (*Anglikanac, Bachovski, Ilirac, Ilirizam*). S druge strane, neke riječi piše malim, a danas se pišu velikim početnik slovom (*badnjak, božić*). Tuđice piše izvornom ortografijom, što znači da nisu prilagođene današnjoj (*atelier, capitaine*), ne provodi glasovne promjene u pismu (*bezkonačan, častnik*), pravi pogreške u pisanju glasova *č* i *ć* (*božični*) i sl. Detaljnija analiza Gjalskijevih pravopisnih odstupanja od današnje norme nalazi se u poglavlju *Analiza prikupljenih leksičkih kronizama*.

<i>Anglikanac</i> ‘anglikanac’	<i>badnjak</i> ‘Badnjak’
<i>astrolabium</i> ‘astrolab’	<i>bezkonačan</i> ‘beskonačan’
<i>atelier</i> ‘atelje’	<i>bezkonačno</i> ‘beskonačno’
<i>Bachovski</i> ‘bachovski’	<i>bezкраjan</i> ‘beskrajan’

<i>bezkraino</i> ‘beskrajno’	<i>dohodka</i> ‘dohotka’
<i>bezkućnik</i> ‘beskućnik’	<i>dražestne (dražestan)</i> ‘dražesne’
<i>bezplatan</i> ‘besplatan’	<i>drhćuci</i> ‘drščuci’
<i>bezsvjestica</i> ‘nesvjestica’	<i>družtvo</i> ‘društvo’
<i>bilješka</i> ‘bilješka’	<i>dvanajst</i> ‘dvanaest’
<i>blažena Djevica Marija</i> ‘Blažena Djevica Marija’	<i>eksekucija</i> ‘egzekucija’
<i>Bogu jedinomu i svetoj majci božjoj Bistričkoj</i> ‘Bogu jedinomu i Svetoj Majci Božjoj Bistričkoj’	<i>englezki</i> ‘engleski’
<i>božanski spasitelj</i> ‘Božanski Spasitelj’	<i>foliant</i> ‘folijant’
<i>božični</i> ‘božićni’	<i>Francuzka</i> ‘Francuska’
<i>božić</i> ‘Božić’	<i>francuzki</i> ‘francuski’
<i>Brezovički</i> ‘brezovički’	<i>gibka (gibak)</i> ‘gipka’
<i>Canal-grande</i> ‘Canal Grande’	<i>gondoljer</i> ‘gondolijer’
<i>capitaine</i> ‘kapetan’	<i>gonić</i> ‘gonič’
<i>carbonar</i> ‘karbonar’	<i>Götheov</i> ‘Goetheov’
<i>censura</i> ‘cenzura’	<i>grizki (grizak)</i> ‘reski (rezak), oštar’
<i>corpus juris-a</i> ‘corpus jurisa’	<i>grizko</i> ‘resko, oštro’
<i>curia nobilitaris Brezovyta</i> ‘plemićka kurija Brezovica’	<i>hrbtu</i> ‘hrptu’
<i>časni</i> ‘časni’	<i>i onako</i> ‘ionako’
<i>časnik</i> ‘časnik’	<i>idejal</i> ‘ideal’
<i>danica</i> ‘Danica’	<i>Ilirac</i> ‘ilirac’
<i>djetca</i> ‘djeca’	<i>Ilirizam</i> ‘ilirizam’
<i>dne</i> ‘dana’	<i>iz daleka</i> ‘izdaleka’
	<i>iz početka</i> ‘ispočetka’
	<i>iz prva</i> ‘isprva’

<i>iz vana</i> ‘izvana’	<i>izticati</i> ‘isticati’
<i>izčekivanje</i> ‘iščekivanje’	<i>izticati se</i> ‘isticati se’
<i>izčekivati</i> ‘iščekivati’	<i>iztok</i> ‘istok’
<i>izčezavati</i> ‘iščezavati’	<i>iztraga</i> ‘istraga’
<i>izhoditi</i> ‘ishoditi’	<i>iztrgnuti se</i> ‘istrgnuti se’
<i>izkazati</i> ‘iskazati’	<i>iztrošen</i> ‘istrošen’
<i>izkičen</i> ‘iskičen’	<i>iztrunuti</i> ‘istrunuti’
<i>izkititi</i> ‘iskititi’	<i>izvrstno</i> ‘izvrsno’
<i>izkresati</i> ‘iskresati’	<i>jedki (jedak)</i> ‘jetki’
<i>izpasti</i> ‘ispasti’	<i>kada godj</i> ‘kadgod’
<i>izpiti</i> ‘ispiti’	<i>kamo li</i> ‘kamoli’
<i>izpitivati</i> ‘ispitivati’	<i>kanižki</i> ‘kaniški’
<i>izporediti</i> ‘usporediti’	<i>karijera</i> ‘karijera’
<i>izpratiti</i> ‘ispratiti’	<i>kjugu</i> ‘k jugu’
<i>izprava</i> ‘isprava’	<i>kositba</i> ‘kosidba’
<i>izpraviti se</i> ‘ispraviti se’	<i>kralj nebeski</i> ‘Kralj Nebeski’
<i>izpred</i> ‘ispred’	<i>križevačka županija</i> ‘Križevačka županija’
<i>izpremiešan</i> ‘ispremiješan’	<i>Louis-a XVI.</i> ‘Louisa XVI.’
<i>izpripovjediti</i> ‘ispripovjediti’	<i>ljubki (ljubak)</i> ‘ljupki’
<i>izpuniti</i> ‘ispuniti’	<i>ljubko</i> ‘ljupko’
<i>izpunjati</i> ‘ispunjavati’	<i>malo ne</i> ‘maltene, umalo, zamalo’
<i>izpunjavati</i> ‘ispunjavati’	<i>manteau</i> ‘mantil’
<i>izsušen</i> ‘isušen’	<i>Marija Antoineta</i> ‘Marija Antoaneta’
<i>iztaknuti</i> ‘istaknuti’	<i>medju tim</i> ‘međutim’

<i>Mletčanom</i> ‘Mlečanima’	<i>neosvojiti</i> ‘ne osvojiti’
<i>muški</i> ‘muški’	<i>nerazsvietljen</i> ‘nerasvijetljen’
<i>na desno</i> ‘nadesno’	<i>nevriedja</i> ‘ne vrijeđa’
<i>na domak</i> ‘nadomak’	<i>ninska i krbavska županija</i> ‘Ninska i Krbavska županija’
<i>na ime</i> ‘naime’	<i>nizka (nizak)</i> ‘niska’
<i>na jednom</i> ‘najednom’	<i>nizko</i> ‘nisko’
<i>na kratko</i> ‘nakratko’	<i>nužno</i> ‘nužno’
<i>na lievo</i> ‘nalijevo’	<i>občarati</i> ‘opčarati’
<i>na novo</i> ‘nanovo’	<i>obći</i> ‘opći’
<i>na pô</i> ‘napola’	<i>obćinski</i> ‘općinski’
<i>na polak</i> ‘napola’	<i>održavanje</i> ‘održavanje’
<i>na prosto</i> ‘naprosto’	<i>obkop</i> ‘opkop’
<i>na skoro</i> ‘naskoro’	<i>obranben</i> ‘obramben’
<i>na uznak</i> ‘nauznak’	<i>obšiven</i> ‘opšiven’
<i>na večer</i> ‘navečer’	<i>obtočen</i> ‘optočen’
<i>Napoleonska uprava</i> ‘napoleonska uprava’	<i>ocjelo-zelen</i> ‘čeličnozelen’
<i>napredka</i> ‘napretka’	<i>od kada</i> ‘otkada’
<i>nazovi-učenjak</i> ‘nazoviučenjak’	<i>od vajakada</i> ‘odvajakada, oduvijek’
<i>ne će</i> ‘neće’	<i>odkad</i> ‘otkad’
<i>ne dostajati</i> ‘nedostajati’	<i>odklanjati</i> ‘otklanjati’
<i>nebiste</i> ‘ne biste’	<i>odklonjen</i> ‘otklonjen’
<i>neda</i> ‘ne da’	<i>odkriti</i> ‘otkriti’
<i>neizkazan</i> ‘neiskazan’	<i>odkud(a)</i> ‘otkud(a)’
<i>neizkazano</i> ‘neiskazano’	<i>odpočeti</i> ‘otpočeti, započeti’

<i>odpustiti</i> ‘otпустiti’	<i>radje</i> ‘radije’
<i>odtada</i> ‘otada’	<i>radosnica</i> ‘radosnica’
<i>odtjerati</i> ‘otjerati’	<i>radostno</i> ‘radosno’
<i>opazka</i> ‘opaska’	<i>razcvjet</i> ‘cvat’
<i>ostatci</i> ‘ostaci’	<i>razkoš</i> ‘raskoš’
<i>otačbina</i> ‘otadžbina’	<i>razkošan</i> ‘raskošan’
<i>otca</i> ‘oca’	<i>razkršće</i> ‘raskršće’
<i>otčinoj</i> ‘očevoj’	<i>razpadati se</i> ‘raspadati se’
<i>otčinski</i> ‘očinski’	<i>razpelo</i> ‘raspelo’
<i>pariški</i> ‘pariški’	<i>razpet</i> ‘raspet’
<i>petdeset</i> ‘pedeset’	<i>razpitivati</i> ‘raspitivati se’
<i>pietet</i> ‘pijetet’	<i>razplinuti se</i> ‘rasplinuti se’
<i>po koji</i> ‘pokoji’	<i>razpoznati</i> ‘raspoznati’
<i>podhvat</i> ‘pothvat’	<i>razpoznavati</i> ‘raspoznavati’
<i>podhvatan</i> ‘pothvatan’	<i>razpravljati</i> ‘raspravljati’
<i>podkancelar</i> ‘potkancelar’	<i>razprostrti</i> ‘rasprostrti’
<i>podpuno</i> ‘potpuno’	<i>razpršiti</i> ‘raspršiti’
<i>postna (postan)</i> ‘posna’	<i>razstanak</i> ‘rastanak’
<i>poteškoća</i> ‘poteškoća’	<i>razstati se</i> ‘rastati se’
<i>predanj</i> ‘preda nj’	<i>razsvietljen</i> ‘rasvijetljen’
<i>pretpotopni</i> ‘predpotopni’	<i>razsvjeta</i> ‘rasvjeta’
<i>pri tom</i> ‘pritom’	<i>razširiti</i> ‘raširiti’
<i>primjetba</i> ‘primjedba’	<i>raztjerati</i> ‘rastjerati’
<i>pripoviedka</i> ‘pripovijetka’	<i>raztrgati se</i> ‘rastrgati se’

<i>raztumačiti</i> ‘rastumačiti’	<i>sjećali se</i> ‘sjeća li se’
<i>raztužen</i> ‘rastužen’	<i>sladko (sladak)</i> ‘slatko’
<i>razžalostiti</i> ‘ražalostiti’	<i>služkinja</i> ‘sluškinja’
<i>razžaren</i> ‘ražaren’	<i>srčba</i> ‘srdžba’
<i>razžestiti se</i> ‘ražestiti se’	<i>srdce</i> ‘srce’
<i>refrain</i> ‘refren’	<i>Sterne-ov</i> ‘Sterneov’
<i>republika</i> ‘Republika’	<i>stojički</i> ‘stoički’
<i>ribić</i> ‘ribič’	<i>strastni (strastan)</i> ‘strasni (strastan)’
<i>riedko</i> ‘rijetko’	<i>strastno</i> ‘strasno’
<i>riedkost</i> ‘rijetkost’	<i>svakdanji</i> ‘svagdašnji’
<i>robstvo</i> ‘ropstvo’	<i>svakiput</i> ‘svaki put’
<i>s jutra</i> ‘sjutra’	<i>svatba</i> ‘svadba’
<i>s konservativci</i> ‘s konzervativcima’	<i>sveobći</i> ‘sveopći’
<i>s kraja</i> ‘skraja’	<i>sveti Duh</i> ‘Sveti Duh’
<i>s toga</i> ‘stoga’	<i>sveto Trojstvo i mladoga kralja i božansku</i> „mamicu“ ‘Sveto Trojstvo i Mladoga Kralja i Božansku „Mamicu“
<i>sa prijateljem</i> ‘s prijateljem’	<i>svezci</i> ‘svesci’
<i>sablastniji</i> ‘sablasniji’	<i>svežčić</i> ‘sveščić’
<i>sablastnimi</i> ‘sablasnim’	<i>šibka</i> ‘šipka’
<i>sablastno</i> ‘sablasno’	<i>t. j.</i> ‘tj.’
<i>sbaciti</i> ‘zbaciti’	<i>t. zv.</i> ‘tzv.’
<i>sbližavanje</i> ‘zbližavanje’	<i>tako zvan</i> ‘takozvani’
<i>sécrétaire</i> ‘sekretar’	<i>teoca (telac – telca)</i> ‘telca’
<i>sécrétaire-om</i> ‘sécrétaireom’	<i>tepčeta mužka</i> ‘muške skitnice’
<i>sgrada</i> ‘zgrada’	

<i>teške (težak)</i> ‘teške’	<i>uztrajno</i> ‘ustrajno’
<i>teško</i> ‘teško’	<i>uztrajnost</i> ‘ustrajnost’
<i>tisuću sedam sto i prva</i> ‘tisuću sedamsto i prva’	<i>uztvrditi</i> ‘ustvrditi’
<i>Tomaša Virány-a</i> ‘Tomaša Virány-a’	<i>varaždinska županija</i> ‘Varaždinska županija’
<i>u istinu</i> ‘uistinu’	<i>Verbecijanac</i> ‘verbecijanac’
<i>u jesen</i> ‘ujesen’	<i>vitezki</i> ‘viteški’
<i>u jutro</i> ‘ujutro’	<i>werterski</i> ‘verterovski’
<i>u ludo</i> ‘uludo’	<i>za Boga</i> ‘zaboga’
<i>u malo</i> ‘umalo’	<i>za cielo</i> ‘zacijelo’
<i>u obće</i> ‘uopće’	<i>za čas</i> ‘začas’
<i>u ostalom</i> ‘uostalom’	<i>za čudo</i> ‘začudo’
<i>u to</i> ‘uto’	<i>za kratko</i> ‘zakratko’
<i>u toliko</i> ‘utoliko’	<i>za malo</i> ‘zamalo’
<i>ustna</i> ‘usna’	<i>za što</i> ‘zašto’
<i>uza to</i> ‘usto’	<i>za tim</i> ‘zatim’
<i>uzhićen</i> ‘ushićen’	<i>za to</i> ‘zato’
<i>uzhit</i> ‘ushit’	<i>za uvijek</i> ‘zauvijek’
<i>uzki (uzak)</i> ‘uski’	<i>zibka</i> ‘zipka’
<i>uzklik</i> ‘usklik’	<i>zvezda-repača</i> ‘zvijezda repatica’
<i>uzkliknuti</i> ‘uskliknuti’	<i>žalostno</i> ‘žalosno’
<i>uzpinjati se</i> ‘uspinjati se’	<i>ženitba</i> ‘ženidba’
<i>uzplamtiti</i> ‘usplamtjeti’	

5.1.7. Morfološki arhaizmi

Leksemi ove skupine razlikuju se od svojih suvremenih zamjena na morfološkoj razini: „imaju drugačiju deklinaciju ili konjugaciju, drugačije fleksijske morfeme, drukčiji gramatički rod ili drukčiju glagolsku valenciju“ (Pišković 2022a: 66). Prema tome ovdje se nalaze imenice za mušku osobu koje Gjalski mijenja po vrsti *e* umjesto po vrsti *a* (*organista, špiritista*), imenice kojima mijenja gramatički rod i sklonidbenu vrstu (*minut, doba, pištolja*), imenice, pridjevi i zamjenice sa starim nastavcima u množinskim padežima (*šalam, pod portreti, blistavimi traci, kroz biče*), 1. lice jednine kondicionala I. s nepravilnim aoristnim oblikom glagola *biti* (*bi slušao*) te glagolski prilog prošli tvoren sufiksom *-v* umjesto današnjeg *-vši* (*približiv*). Potpunija analiza Gjalskijevih odstupanja na morfološkoj razini nalazi se u poglavlju *Analiza prikupljenih leksičkih kronizama*.

<i>alkimista</i> ‘alkemist’	Dmn. <i>glavam</i> ‘glavama’
Dmn. <i>Batorićem</i> ‘Batorićima’	<i>izgovoriv</i> ‘izgovorivši’
Ijd. <i>Beatricom</i> ‘Beatrice’	Ijd. <i>javnimi poslovi</i> ‘javnim poslovima’
<i>bi slušao</i> ‘bih slušao’	<i>jurista</i> ‘jurist’
Dmn. <i>bjeguncem</i> ‘bjeguncima’	Lmn. (<i>k</i>) <i>stubam</i> ‘(k) stubama’
Imn. <i>blistavimi traci</i> ‘blistavim tracima’	Lmn. (<i>k</i>) <i>visinami</i> ‘(k) visinama’
<i>Bonfina</i> ‘Bonfinija’	Imn. <i>kletvami i psovkami</i> ‘kletvama i psovkama’
Dmn. <i>buram i nevoljam</i> ‘burama i nevoljama’	Imn. <i>klupami</i> ‘klupama’
Imn. <i>crnimi zidovi</i> ‘crnim zidovima’	<i>kmeti</i> ‘kmetovi’
<i>dne</i> ‘dana’	Imn. <i>knjigami</i> ‘knjigama’
<i>doba</i> , ž. r. ‘doba, s. r.’	<i>koje u čemu</i> ‘u koječemu’
Dmn. <i>dvorovom</i> ‘dvorovima’	Imn. <i>kojimi</i> ‘kojima’
<i>enciklopedista</i> ‘enciklopedist’	Dmn. <i>komesarom</i> ‘komesarima’
Dmn. <i>gegačem</i> ‘gegačima’	Dmn. <i>konjem</i> ‘konjima’

Dmn. <i>kraljicam</i> ‘kraljicama’	Imn. (<i>medju</i>) <i>visokimi bregovi</i> ‘(među) visokim bregovima’
Dmn. <i>kravam</i> ‘kravama’	<i>minut</i> , m. r. ‘minuta, ž. r.’
Amn. (<i>kroz</i>) <i>biče</i> ‘kroz bičeve’	Dmn. <i>mladim ljudem</i> ‘mladim ljudima’
Dmn. <i>kućerkam</i> , ž. r. ‘kućercima, m. r.’	Dmn. <i>Mletčanom</i> ‘Mlečanima’
Imn. <i>lovcem</i> ‘lovca’	Imn. <i>mnogimi bezbrojnim riječmi</i> ‘mnogim bezbrojnim riječima’
Imn. <i>lješnjaci</i> ‘lješnjacima’	<i>mogo bi</i> ‘mogao bih’
Dmn. <i>ljudem</i> ‘ljudima’	Lmn. (<i>na</i>) <i>cipelah</i> ‘(na) cipelama’
<i>Magjarom i prijateljem njihovim</i> ‘Mađarima i prijateljima njihovim’	Lmn. (<i>na</i>) <i>galerijah</i> ‘(na) galerijama’
Imn. (<i>medju</i>) <i>Batorićem i seljaci</i> ‘(među) Batorićem i seljacima’	Lmn. (<i>na</i>) <i>krilih</i> ‘(na) krilima’
Imn. (<i>medju</i>) <i>neprolaznimi Alpami</i> ‘(među) neprohodnim Alpama’	Lmn. (<i>na</i>) <i>ormarih</i> ‘(na) ormarima’
Imn. (<i>medju</i>) <i>obiteljskimi spisi</i> ‘(među) obiteljskim spisima’	Lmn. (<i>na</i>) <i>slikah</i> ‘(na) slikama’
Imn. (<i>medju</i>) <i>prvimi</i> ‘(među) prvima’	Lmn. (<i>na</i>) <i>staklih</i> ‘(na) staklima’
Imn. (<i>medju</i>) <i>prvimi zdravicami</i> ‘(među) prvim zdravicama’	Lmn. (<i>na</i>) <i>tamnih zidovih</i> ‘(na) tamnim zidovima’
Imn. (<i>medju</i>) <i>slogovi</i> ‘(među) slogovima’	Lmn. (<i>na</i>) <i>tankih nitih</i> ‘(na) tankim nitima’
Imn. (<i>medju</i>) <i>stoljetnimi hrastovi</i> ‘(među) stoljetnim hrastovima’	Lmn. (<i>na</i>) <i>vješalih</i> ‘(na) vješalima’
Imn. (<i>medju</i>) <i>timi sablastnimi sjenami, bezdanimi crnim kutovi i onimi (...) junaci svojimi</i> ‘(među) tim sablasnim sjenama, bezdanim crnim kutovima i onim (...) junacima svojim’	Ajd. (<i>na</i>) <i>zviere</i> ‘(na) zvijer’
	Lmn. (<i>na</i>) <i>životinjah</i> ‘(na) životinjama’
	Imn. (<i>nad</i>) <i>gorami</i> ‘(nad) gorama’
	Dmn. <i>nazorom</i> ‘nazorima’
	Lmn. (<i>o</i>) <i>davnih zgodah; davnih mislih i davnih časovih</i> ‘(o) davnim zgodama; davnim mislima i davnim časovima’
	Lmn. (<i>o</i>) <i>duhovih</i> ‘(o) duhovima’

Lmn. <i>(o) svojih djedovih</i> ‘(o) svojim djedovima’	Lmn. <i>(po) svih stranah</i> ‘(po) svim stranama’
Lmn. <i>(o) svojih starih znancih</i> ‘(o) svojim starim znancima’	Lmn. <i>(po) tamnih sobah</i> ‘(po) tamnim sobama’
Lmn. <i>(o) širokih zlatnih i svilenih pojasih</i> ‘(o) široke, zlatne i svilene pojase’	Lmn. <i>(po) tamnozelenih hvojah</i> ‘(po) tamnozelenim hvojama’
Dmn. <i>običajem</i> ‘običajima’	Lmn. <i>(po) uglovih</i> ‘(po) uglovima’
Dmn. <i>obrazom</i> ‘obrazima’	Lmn. <i>(po) zidovih, tramovih</i> ‘(po) zidovima, tramovima’
Dmn. <i>odvjetnikom</i> ‘odvjetnicima’	Imn. <i>(pod) arkadami</i> ‘(pod) arkadama’
<i>onaki (onakov)</i> ‘onakav’	Imn. <i>(pod) doktori</i> ‘(pod) doktorima’
Amn. <i>onih foliantâ knjigâ</i> ‘one folijante knjiga’	Imn. <i>(pod) portreti</i> ‘(pod) portretima’
<i>organista</i> ‘organist’	<i>podignuv</i> ‘podignuvši’
<i>otimlje</i> ‘otima’	Imn. <i>portretî</i> ‘portretima’
Imn. <i>otmicami</i> ‘otmicama’	Imn. <i>poslovi javnimi</i> ‘poslovima javnim’
Ajd. <i>patenta</i> ‘patent’	<i>posvema</i> ‘posve’
<i>pištolja</i> , ž. r. ‘pištolj, m. r.’	Imn. <i>pozlaćenimi jabukami, orasi, lješnjaci, sitnimi svjećicama (...)</i> i lanci ‘pozlaćenim jabukama, orasima, lješnjacima, sitnim svjećicama (...) i lancima’
Lmn. <i>(po) bregovih</i> ‘(po) bregovima’	
Lmn. <i>(po) dimnjacih</i> ‘(po) dimnjacima’	
Lmn. <i>(po) kutovih</i> ‘(po) kutovima’	
Lmn. <i>(po) portretih</i> ‘(po) portretima’	Imn. <i>(pred) crnimi kaputi</i> ‘(pred) crnim kaputima’
Lmn. <i>(po) pustih brežuljcih</i> ‘(po) pustim brežuljcima’	Imn. <i>(pred) frakovi</i> ‘(pred) frakovima’
Lmn. <i>(po) sobah</i> ‘(po) sobama’	Imn. <i>(pred) osvajači</i> ‘(pred) osvajačima’
Lmn. <i>(po) svih granah</i> ‘(po) svim granama’	Lmn. <i>(prema) domovom</i> ‘(prema) domovima’
Lmn. <i>(po) svih kutih</i> ‘(po) svim kutovima’	

<i>preuzimlje</i> ‘preuzima’	Imn. <i>(s) najmadjimi</i> ‘(s) najmlađima’
<i>približiv</i> ‘približivši’	Imn. <i>(s) najznatnijimi pismi</i> ‘(s) najznatnijim pismima’
Dmn. <i>prikazam</i> ‘pojavama’	Imn. <i>(s) nategnutimi soprani</i> ‘(s) nategnutim sopranima’
<i>primiv</i> ‘primivši’	Imn. <i>(s) odlučnimi krugovi</i> ‘(s) odlučnim krugovima’
Dmn. <i>Primorcem</i> ‘Primorcima’	Imn. <i>(s) umiešenimi cvancigami</i> ‘(s) umiješenim cvancigama’
Dmn. <i>prošlim danom</i> ‘prošlim danima’	Imn. <i>(s) uzkimi izprevijanimi cievmi</i> ‘(s) uskim isprevijanim cijevima’
Gmn. <i>(proti) Ilircem</i> ‘(protiv) iliraca’	Imn. <i>(s) uzkimi puteljci, ogromnimi lipami, visokimi vočkami</i> ‘(s) uskim puteljcima, ogromnim lipama, visokim vočkama’
Gmn. <i>(proti) Metternichovim komesarom</i> ‘(protiv) Metternichovih komesara’	Imn. <i>(s) veselimi glasovi</i> ‘(s) veselim glasovima’
Gmn. <i>(protiv) najnovije vrsti</i> ‘(protiv) najnovijih vrsta’	Imn. <i>(s) visokimi rešetkami</i> ‘(s) visokim rešetkama’
Dmn. <i>psom</i> ‘psima’	Imn. <i>(sa) bielima</i> ‘(s) bijelim’
Dmn. <i>razbojnikom</i> ‘razbojnicima’	Imn. <i>(sa) klupami</i> ‘(s) klupama’
<i>rek bi</i> ‘rekao bih’	Imn. <i>(sa) lovačkimi puškami</i> ‘lovačkim puškama’
<i>reko bi</i> ‘rekao bih’	Imn. <i>(sa) naprednimi principi</i> ‘(s) naprednim principima’
Dmn. <i>republikancem – starim Helenom</i> ‘republikancima – starim Helenima’	Imn. <i>(sa) ogromnimi kapišoni</i> ‘(s) ogromnim kapišonima’
Imn. <i>rubovi</i> ‘rubovima’	Imn. <i>(sa) seljaci</i> ‘(sa) seljacima’
Imn. <i>(s) grbovi</i> ‘(s) grbovima’	
Imn. <i>(s) kasnimi potomci</i> ‘(s) kasnim potomcima’	
Imn. <i>(s) konservativci</i> ‘(s) konzervativcima’	
Imn. <i>(s) liberalci</i> ‘(s) liberalcima’	
Imn. <i>(s) mnogimi dugimi zgradami, (...)</i> <i>pokritimi</i> ‘(s) mnogim drugim zgradama, (...) <i>pokrivenim</i> ’	

Imn. <i>(sa) staklenimi vratašci</i> ‘(sa) staklenim vratašcima’	Imn. <i>svojimi kratkimi surinami</i> ‘svojim kratkim surinama’
Imn. <i>(sa) svojimi dugimi akordi</i> ‘(sa) svojim dugim akordima’	Imn. <i>svojimi običaji i obredi</i> ‘svojim običajima i obredima’
Imn. <i>(sa) svojimi nazori</i> ‘(sa) svojim nazorima’	Imn. <i>svojimi stvarnim primjetbami</i> ‘svojim stvarnim primjedbama’
Imn. <i>(sa) šnolami</i> ‘(s) kopčama’	Imn. <i>kojimi</i> ‘kojima’
Imn. <i>(sa) tradicijami</i> ‘(s) tradicijama’	Imn. <i>šalam</i> ‘šalama’
Imn. <i>(sa) vazami</i> ‘(s) vazama’	<i>špiritista</i> ‘spiritist’
Imn. <i>sakupljenimi</i> ‘sakupljenim’	<i>tati</i> ‘tatovi’
Imn. <i>sjekirami, kosami i batovi</i> ‘sjekirama, kosama i batovima’	Dmn. <i>tim otimačinam</i> ‘tih otimačina’
<i>skočiv</i> ‘skočivši’	<i>tisuć</i> ‘tisuću’
Dmn. <i>starim babam</i> ‘starim babama’	<i>treptile</i> ‘treptale’
Imn. <i>starinskimi nevaljalimi jednocievkami</i> ‘starinskim nevaljalim jednocijevkama’	Dmn. <i>Turkom</i> ‘Turcima’
Imn. <i>stoljetnimi diplomami, članci i ugovori</i> ‘stoljetnim diplomama, člancima i ugovorima’	Lmn. <i>(u) bezkrajnih bitkah</i> ‘(u) beskrajnim bitkama’
Dmn. <i>sukobom</i> ‘sukobima’	Lmn. <i>(u) bezkrajnih dugih molitvah</i> ‘(u) beskrajnim dugim molitvama’
Gmn. <i>sviju</i> ‘svih’	Lmn. <i>(u) crnih koricah obtočenih</i> ‘(u) crnim koricama optočenim’
Imn. <i>svimi timi bilinskim mirisi</i> ‘svim tim biljnim mirisima’	Lmn. <i>(u) gornjih predjelih</i> ‘(u) gornjim predjelima’
Imn. <i>svojimi cjelovi</i> ‘svojim poljupcima’	Lmn. <i>(u) gornjih stranah</i> ‘(u) gornjim stranama’
Imn. <i>svojimi inštrumenti</i> ‘svojim instrumentima’	Lmn. <i>(u) gospodskih sobah</i> ‘(u) gospodskim sobama’

Lmn. (*u*) *granicah (...)* *odredjenih* ‘(u) granicama (...) određenim’

Lmn. (*u*) *gustih suzah* ‘(u) gustim suzama’

Lmn. (*u*) *hrvatskih kućah* ‘(u) hrvatskim kućama’

Lmn. (*u*) *imovinskih stvari* ‘(u) imovinskim stvarima’

Lmn. (*u*) *klupah* ‘(u) klupama’

Lmn. (*u*) *naslagah* ‘(u) naslagama’

Lmn. (*u*) *novih modernih odjeća* i (...) *visokih frizurah* ‘(u) novim modernim odjećama i (...) visokim frizurama’

Lmn. (*u*) *odorah* ‘(u) odorama’

Lmn. (*u*) *polutamnih sjenah* ‘(u) polutamnim sjenama’

Lmn. (*u*) *prozirnih slika* ‘(u) prozirnim slikama’

Lmn. (*u*) *ramenicah* ‘(u) ramenima’

Lmn. (*u*) *redovih* ‘(u) redovima’

Lmn. (*u*) *registrih i koledarskih bilježkah* ‘(u) registrima i koledarskim bilješkama’

Lmn. (*u*) *ruku* ‘u rukama’

Lmn. (*u*) *sitnih tvrdih zrnih* ‘(u) sitnim tvrdim zrnima’

Lmn. (*u*) *sjevnih stranah* ‘(u) sjevernim stranama’

Lmn. (*u*) *slavnih uznosnih rieči* ‘(u) slavnim uznositim riječima’

Lmn. (*u*) *starih hrvatskih kućah* ‘(u) starim hrvatskim kućama’

Lmn. (*u*) *starih kurijah* ‘(u) starim kurijama’

Lmn. (*u*) *svakojakih izdanjih* ‘(u) svakojakim izdanjima’

Lmn. (*u*) *svečanih narodnih odorah* ‘(u) svečanim narodnim odorama’

Lmn. (*u*) *svih znatnijih pitanjah* ‘(u) svim znatnijim pitanjima’

Lmn. (*u*) *svojih kronikah* ‘(u) svojim kronikama’

Lmn. (*u*) *svojih predsudah* ‘(u) svojim predrasudama’

Lmn. (*u*) *takvih prilikah* ‘(u) takvim prilikama’

Lmn. (*u*) *tamnih sobah* ‘(u) tamnim sobama’

Lmn. (*u*) *tankih potezih* ‘(u) tankim potezima’

Lmn. (*u*) *treptajućih pahuljicah* ‘(u) treptajućim pahuljicama’

Lmn. (*u*) *trokutnih repovih* ‘(u) trokutnim repovima’

Lmn. (*u*) *velikih letećih krpah* ‘(u) velikim letećim krpama’

Lmn. (<i>u</i>) <i>visokih ogromnih čizmah</i> '(u) visokim ogromnim čizmama'	Imn. <i>vrčevi, bocami i čašami</i> 'vrčevima, bocama i čašama'
Ljd. (<i>u</i>) <i>zaboravi</i> , ž. r. '(u) zaboravu, m. r.'	Amn. (<i>za</i>) <i>kmete</i> '(za) kmetove'
Lmn. (<i>u</i>) <i>zadnjih decenijih</i> '(u) zadnjim decenijima	Ijd. (<i>za</i>) <i>moću</i> '(za) moći'
Lmn. (<i>u</i>) <i>zadnjih titrajih</i> '(u) zadnjim titrajima'	Imn. (<i>za</i>) <i>nami</i> '(za) nama'
Lmn. (<i>u</i>) <i>zaposjednutih stranah</i> '(u) zaposjednutim stranama'	Imn. (<i>za</i>) <i>tisućljetnimi zgodami</i> '(za) tisućljetnim zgodama'
Lmn. (<i>u</i>) <i>zlih riečih</i> '(u) zlim riječima'	Imn. (<i>za</i>) <i>vodami i šumami</i> '(za) vodama i šumama'
Amn. <i>uda</i> , s. r. 'udove, m. r.'	Imn. <i>zelenimi grančicama</i> 'zelenim grančicama'
<i>uozbiljiv se</i> 'uozbiljivši se'	Imn. <i>zidovi njezinimi i prozori</i> 'zidovima njezinim i prozorima'
Imn. <i>uspomenami i ideali</i> 'uspomenama i idealima'	Imn. <i>zlatnimi orlovi i lavljimi pandžami</i> 'zlatnim orlovima i lavljim pandžama'
Dmn. <i>varmedijam</i> 'varmeđijama'	Imn. <i>zvjezdami</i> 'zvijezdama'
<i>večer</i> , m. r. 'večer, ž. r.'	
Dmn. <i>vojskam</i> 'vojskama'	

5.1.8. Sintaktički arhaizmi

Primjeri navedeni kao sintaktički arhaizmi u Gjalskijevim su rečenicama bili izraženi drugačije nego danas: jednom riječi, prijedložno-padežnim izrazom ili sintagmom. Leksem *drugda* uvrstili smo u izrazne arhaizme, ali kako u suvremenom hrvatskom standardnom jeziku za njega ne postoji jednorječna zamjena (zamjenjuju ga prijedložno-padežni izraz 'u drugo vrijeme' ili 'u drugo doba'), smještamo ga i u sintaktičke arhaizme. Imenici *kamenica* i pridjevu *uzahan* današnji su ekvivalenti sintagme ('kamena kuća' i 'pomalo uzak'). Ovdje se nalazi i prijedlog *s(a)* iz skupine semantičkih arhaizama koji se rabi u značenju prijedloga *iz* u konstrukcijama s genitivom, pri čemu izražava nedimenzionalna značenja poput uzročnoga (npr. *s principa*). Ističemo i primjer bezlične konstrukcije *može biti* za izricanje mogućnosti,

izvjesnosti čega. Zavisna subjektiva klauza uvrštava se asindetski, tj. bez veznika *da*. Glagol *zakolebati* javlja se u značenju povratnog glagola *pokolebati se*. Iako mu je značenjski ekvivalentan, nema sastavnicu *se* te dolazi s dopunom u instrumentalu s prijedlogom *pred*.

drugda ‘u drugo vrijeme, u drugo doba’

(...) (*drugda bi kao pravi lovac očajavao s takoga sniega, ali je danas badnjak, pak na božić želi vidjeti sniega*) (...)

kamenica ‘kamena kuća’

Otkada stoji brezovički grad, koliko je drugih kamenicâ propalo, a Brezovica se još drži!

može biti ‘može biti da’

Može biti svega toga ne bi bilo, da onda nije bilo kurija.

s(a) ‘iz’

Poslije se dakako sjetih, da Batorić s principa, — drugi tvrdjahu sa sujevjerja — nije već dvadeset i pet godina ništa popravljao, (...)

sam rad ‘bih rado da’

Najposlije prestane sam: - Ne da se to tako u kratko izkazati, - a najzad sam rad, da se i vi upoznate s ovim dielom našega Hrvatsva; (...)

u potaji ‘potajno’

Naš stolaravnatelj brzo se dosjetio kojoj šaljivoj zdravici, a i sam Batorić nije bio onaki čangrižljiv starčić, koji bi dugo ostao u zlih riečih; pa kad je Ercigonja nazdravio: „Bog poživi sve ono, što u potaji ljubimo“ (...)

uzahan ‘pomalo uzak’

Kano sakrita od svieta, u uzahnu jarku, medju dosta visokimi bregovi, stajala je crna drvena kuća, a tamnoj joj prilici toli je pristajala gusta dubrava dugovječnih dubova, (...)

zakolebati ‘pokolebati se’

Nu hrabra duša Čezarova samo je u prvi mah mogla zakolebati pred strahotom situacije.

5.1.9. Morfonološki arhaizmi

Morfonološki arhaizmi odražavaju morfonološke promjene koje nisu u skladu s današnjom normom hrvatskoga standardnog jezika. Sadržavaju morfonološke alternacije (smjene ili promjene) glasova, „fonova – onda eventualno i fonema – unutar morfova koje su posljedica dodira morfova, odnosno okoline u kojoj se morf ili fon nalaze“ (Marković 2013: 2). U ovoj se skupini nalaze leksemi s neprovedenim ili provedenim glasovnim promjenama u odnosu na današnje morfonološko stanje. Gjalski ne provodi vokalizaciju (*čil*), fisiju (*junačtvo*), jotaciju (*shvatanje*) i epentezu (*ribji*), a provodi sibilizaciju gdje nije potrebna (*Židovci*). Usto u nekim riječima drugačije bilježi prijevaj (*razcvjet*) i refleks jata (*prikor, otmen*). Potpunija će analiza Gjalskijevih odstupanja na morfonološkoj razini također biti prikazana u poglavlju *Analiza prikupljenih leksičkih kronizama*.

<i>čil</i> ‘čio’	<i>njegdašnji</i> ‘negdašnji’
<i>divljačtvo</i> ‘divljaštvo’	<i>njegdje</i> ‘negdje’
<i>donašati</i> ‘donositi’	<i>njekada</i> ‘nekad’
<i>donjekle</i> ‘donekle’	<i>njekadašnji</i> ‘nekadašnji’
<i>dublina</i> ‘dubina’	<i>njekako</i> ‘nekako’
<i>Hlievno</i> ‘Livno’	<i>njeki</i> ‘neki’
<i>izliemati</i> ‘izlemati’	<i>njekoč</i> ‘nekoć’
<i>junačtvo</i> ‘junaštvo’	<i>njekoliko</i> ‘nekoliko’
<i>kriepko</i> ‘krepko’	<i>nješto</i> ‘nešto’
<i>kriepost</i> ‘krepot’	<i>njetko</i> ‘netko’
<i>lebditi</i> ‘lebdjeti’	<i>obladati</i> ‘obvladati, svladati’
<i>mladenačtvo</i> ‘mladenaštvo’	<i>otmen</i> ‘otmjjen’
<i>njegda</i> ‘nekada’	<i>podaničtvo</i> ‘podaništvo’

<i>pogrješka</i> ‘pogreška’	<i>sio</i> ‘sjeo’
<i>porumeniti</i> ‘porumenjeti’	<i>uzplamtiti</i> ‘usplamtjeti’
<i>prikor</i> ‘prijekor’	<i>vedja</i> ‘vjeđa’
<i>razcvjet</i> ‘cvat’	<i>zaglavje</i> ‘uzglavlje’
<i>ribji</i> ‘riblji’	<i>zahvatati</i> ‘zahvaćati’
<i>seljačtvo</i> ‘seljaštvo’	<i>Židovci</i> ‘Židovki’
<i>shvatanje</i> ‘shvaćanje’	

5.2. Historizmi

Neka od zvanja iz prve skupine historizama koje navodimo bila su dodijeljena osobama koje su sačinjavale Batorićevu dvorsku svitu, odnosno obnašale su određene funkcije u sklopu njegova dvora. Pripada im *inoš* ‘sluga, lakej’, *dvorski ključar* ‘onaj koji čuva, ima ključeve’, *dvorski* ‘upravitelj imanja’, *informator* ‘kućni učitelj, instruktor, odgojitelj’, *majerica* ‘sluškinja za perad’, *špan* ‘upravitelj, nadglednik vlastelinstva’ i drugi. Svi su oni obnašali svoje dužnosti u vrijeme postojanja velikih imanja s dvorovima te feudalnog uređenja društvenih odnosa u kojemu je postojala određena hijerarhija. Njihovim nestankom nestala su i navedena zvanja, zbog čega su njihovi izrazi prešli u pasivni leksik – postali su historizmi. U istoj se skupini nalaze leksemi *kralj* i *car*. „Titulu ‘kralj Hrvatske’ (...) nosili su (...) od prve polovice XVI. st. Habsburgovci“ (HE: s. v. *kralj*), a tijekom 19. stoljeća na hrvatskim su prostorima vladali Ferdinand I., Franjo Josip I. i Karlo I. (HE: s. v. *Habsburgovci*). U navedenom kontekstu leksem *kralj* pripada historizmima, ali je primarnim svojim značenjem dio aktivnog leksika i upućuje na aktualne referente, kao što je kralj Ujedinjenog Kraljevstva Charles III. Na isti se način može tumačiti i leksem *car*. U rečenici *Bez srdžbe i razdraženosti — barem je tako mislio — ostavi Batorić poprište javnoga života, te se nastani u Brezovici, za cielo misleći na cara Dioklecijana i njegov kupus*. leksem *car* odnosi se na rimskoga cara Dioklecijana koji je vladao na prijelazu iz 3. u 4. stoljeće i tim je značenjem postao dio pasivnog leksika, ali je i danas aktualan označavajući položaj japanskog vladara Naruhitoa. Takvim dvojnim značenjem leksemi *kralj* i *car* imaju obilježje višeznačnosti te istovremeno mogu pripadati i aktivnom i pasivnom leksiku ovisno o tome je li referent na koji upućuju aktualan ili je postao dio povijesti.

Leksem *županija* pripada značenjskoj skupini naziva za nekadašnje posjede, teritorijalne i administrativno-političke jedinice te njihove dijelove te je današnjim govornicima poznat u značenju ‘administrativno-politička jedinica u Republici Hrvatskoj’. Međutim, u Gjalskijevoj zbirici ima sekundarno značenje koje danas nije aktualno (‘*pov.* administrativno-politička jedinica u zemljama Habsburške Monarhije do 1918.’). Gjalski spominje niz županija pisanih malim početnim slovom (više o tome nalazi se u analizi pravopisnih arhaizama), kao što su *križevačka županija*, *ninska* i *krbavska županija* te *varaždinska županija*, koje redom označuju nekadašnje administrativno-političke jedinice, čija je organizacija i teritorijalna podijeljenost zasigurno bila drugačija od današnje.

Među nekadašnjim novčanim jedinicama pojavljuje se *cvanciga* koja je označavala ‘*pov.* srebrni novac u Habsburškoj Monarhiji u vrijednosti 20 krajcara’ te *krajcarak*, odnosno *krajcar* kao ‘*pov.* sitan novac, stoti dio forinte’.

Među Gjalskijevim historizmima nalazi se mnogo naziva za nekadašnju odjeću i obuću koji su današnjim govornicima hrvatskoga jezika potpuno nepoznati. Neki od njih su *kapišon* ‘kapuljača, pokrivalo za glavu pričvršćeno za ovratnik ogrtača’, *livreja* ‘uniforma osobita kroja, ob. opšivena gajtanima (za dvorjane, vratare u hotelima i sl.)’ i *gajtan* ‘upredena ili pletena vrpca koja služi za porublјivanje odjeće, za ukras ili vezivanje’.

U nadodanoj značenjskoj skupini naziva za nekadašnje predmete mogu se pronaći dvije vrste cigara, *amerikanka* i *upmanka*, koje Gjalskijevi likovi puše za vrijeme nazdravljanja iz vrča *svrabljivca* ili *bilikuma*, ‘vrča ili čaše (kupa) iz koje gost ispija dobrodošlicu’.

5.2.1. Nazivi za nekadašnje titule, zvanja i službe

ARISTOKRACIJA (1886)

ARISTOKRACIJA (1996)

1. *pov.* nasljedni privilegirani stalež ili plemstvo; gospodstvo, velikaši

2. *pov. pol.* vlast koju uspostavlja plemstvo ili privilegirani viši stalež (HJP)

Aristokracija pogiba, — međjutim ja je ne žalim, vi znate, da sam slobodouman; — mi plemići osiromašismo, gradjanstvo isto tako, a seljačtvo?

ASESSOR (1886)

ASESOR (1996)

asesor (lat.) pomoćni činovnik (1996³¹)

1. *prav.* sudski prisjednik, porotnik (HJP)

prisjednik *pov. arh.* porotnik; asesor (HJP)

Dugim nizom mnogih generacija davali su Hrvatskoj i Ugarskoj i podžupanâ i velikih župana, i asessorâ i protonotarâ, dapače i biskupâ i generalâ.

BAN (1886)

BAN (1996)

1. *pov.* prvi dostojanstvenik u vlasti s nekim vladarskim punomoćima (HJP)

najviši državni dužnosnik u Hrvatskoj i Slavoniji do 1921. (HE: s. v. *ban*, prema Pišković 2022a: 63)

Izaslana je deputacija uvela u dvoranu bana kano povjerenika Nj. c. i kr. apošt. Veličanstva (...)

BARON (1886)

BARON (1996)

barun 1. *pov.* plemićki naslov nižega ranga, u hijerarhijskom redu stoji između nižeg plemića i grofa (HJP)

Dobio ga je na poklon od kolonela i supremusa barona Kiša, koji ga je opet dobio od Jusufpaše, komandanta biogradskoga.

CAPITAINE (1886)

CAPITAINE (1996)

kapetan 1. *pov.* upravitelj, starješina grada ili neke teritorijalne jedinice (HJP)

Da je izvrstno francuzki umjela, svjedoči nacrt, što ga je njoj u čast naslikao neki Francuz capitaine Cornier, na kom je galantni Francuz napisao pod akvarelnu sličicu ruže, da je u društvu fine i dražestne gospodje Leonore posve lako zaboravio, da je daleko od Francuzke, te je gotovo teško mogao pomišljati, da se nalazi u divljoj Iliriji.

CAR (1886)

CAR (1996)

1. onaj koji vlada carevinom, najviši vladarski naslov u nekim državama (HJP)

³¹ Rječnik Amira Kapetanovića s kraja zbirke *Pod starimi krovovi* iz 1996. (314–318).

Bez srdžbe i razdraženosti — barem je tako mislio — ostavi Batorić poprište javnoga života, te se nastani u Brezovici, za cielo misleći na cara Dioklecijana i njegov kupus.

DINAST (1886)

DINAST (1996)

2. vladar, moćnik, glavvar, suveren (HJP)

Ja njihov negdašnji zemaljski gospodin, tako rekavši njihov dinast, koji sam im vazda bio dobar, — pak sam to morao čuti!

DUŽD (1886)

DUŽD (1996)

pov. poglavar Mletačke Republike i Genove [*mletački dužd*] (HJP)

Zato je odredila na dan svatbe sjajnu regatu na državni trošak na Canal-grande, a kod vjenčanja bijaše i dužd i članovi obiju vieća, prokurator, — i gotovo sve mletačko plemstvo.

DVORSKI (1886)

DVORSKI (1996)

upravitelj imanja (Šul. H; ARj; Rj. MH, prema Sović 1985b: 127)

Eto već i dvorskoga, gdje bled i drhćući ide ravno k Batoriću i javlja : „Gospodaru, vatra je — staja gori“.

FELČER (1886)

FELČER (1996)

reg. vojn. zast. vojni ranarnik, vidar rana (HJP)

Tako je često pripoviedao Batorić zgodu sa nekakim felčerom.

FINANC (1886)

FINANC (1996)

pov. porezni službenik, porezno-carinski stražar (HJP)

Ja — na nesreću — zapalih modernu upmanku, a Batorić od svoga domaćega duhana, što ga je njekoč prije „anno 48“ sadio na domaćoj svojoj zemlji, te ga je na neizrečenu radost svoju umio nekoliko centi sakriti od financa.

GROF (1886)

GROF (1996)

- pov.* 1. u srednjem vijeku, kraljev činovnik na čelu županije, kasnije kraljev vazal
2. pripadnik najvišeg plemstva (ispod markiza, iznad baruna) (HJP)

(...) „Sjećali se još koji od vas djeda pokojnoga grofa Jurice?“ (...)

GROFICA (1886)

GROFICA (1996)

pripadnica najvišeg plemstva, titula koju je ženska osoba mogla steći po rodu ili udajom (HJP)

Na državni sabor u Požun išao je kao zastupnik udove grofice Rozgon, pa i tuj bi usred onih burnih sjednica ipak svraćao pozornost na se svojim stvarnim primjetbami.

ILLUSTRISIMUS (1886)

ILLUSTRISIMUS (1996)

1. nekadašnji počasni naslov za gospodstvo
2. *pov.* feudalna titula, počasni naslov; presvijetli, velecijenjeni, najodličniji, ilustrišimuš [*illustrissime domine!* presvijetli gospodine] (HJP)

— *Danas je badnjak — šapnem gledajući na prozor u prekrasni zimski kraj, i sjetim se, da moj susjed illustrisimus Batorić, vjeran „običajem otaca“ na taj dan lovi uvijek lov, te ga već požalih u duši, što ovaj put ne će moći da lovi.*

INFORMATOR (1886)

INFORMATOR (1996)

informator (lat.) kućni učitelj, instruktor, odgojitelj (1934)

Pisar, informator (odgojitelj djece) i „domaća gospodična-gazdarica“, kojih je za otca Vuka bilo u dvoru, — sjedjeli su za stolom sa gospodom.

INOŠ (1886)

INOŠ (1996)

inoš (mađ.) sluga, lakej (1934)

Dvie su od njih bile njegda Batorićem za kancelariju i za stan pandura il inošu.

JURASOR (1886)

JURASOR (1996)

pov. pomoćni sudski ili upravni službenik; prisežnik, pristav, sudski pripravnik (HJP)

Bio tuj (...)Lacko pl. Kuntek de St. Pál, nekad „honorarius jurasor“, a sada občinski bilježnik; sve same siede glave, udovci, sve takovi, koji moraju tražiti najviše svojih simpatija i uspomena na groblju.

KLJUČAR (DVORSKI) (1886)

KLJUČAR (DVORSKI) (1996)

1. onaj koji čuva, ima ključeve (HJP)

Gospodarstvo je povjerio sasvim svomu sluzi, staromu Vanku, komu je ujedno podao čast dvorskoga ključara.

KMET (1886)

KMET (1996)

pov. 1. neslobodan seljak vezan za zemlju svoga feudalnog gospodara
2. seoski glavar, glavar sela (HJP)

U moje doba imao je svaki moj kmet četiri do šest volova, sad nema cielo selo toliko ; bili smo imućni, sada smo siromasi.

KMETSKI (1886)

KMETSKI (1996)

koji se odnosi na kmetove [*kmetška prava*] (HJP)

Osim sobarice, obično iz kake siromašne gradjanske kuće, — bile su sve druge kmetske djevojke.

KNEGINJA (1886)

KNEGINJA (1996)

kneževska titula za žensku osobu (HJP)

— Ma to je prebrzo! — klikne kneginja Blagajka.

KNEZ (1886)

KNEZ (1996)

pov. 1. feudalni nasljedni vladarski naslov
2. seoski starješina
3. u nekim zemljama (posebno u Bosni) niži državni službenik, *usp.* velmoža (HJP)

— Vaša velemožnost visokorodjeni kneže i milostivi moj taste, vi ćete najbolje znati, da tako mora siti.

KOLONEL (1886)

KOLONEL (1996)

kolonelo (tal.) pukovnik (1934)

Dobio ga je na poklon od kolonela i supremusa barona Kiša, koji ga je opet dobio od Jusufpaše, komandanta biogradskoga.

KOMEŠKI (1886)

KOMEŠKI (1996)

komeš pov. titula poglavara plemenite općine Turopolje (HJP)

Što bi nam ti zapoviedao, sbacio te je kralj s tvoje komeške (županske) stolice; svi smo sada jednaki.

KRALJ (1886)

KRALJ (1996)

1. najviši nasljedni naslov vladara u nekim državama (HJP)

(...) bilježnik je pročitao previšnje ručno pismo, kojim kralj „velemožnoga bana“ poziva, da proglasi u ime njegovo sabor „vazda vjernih kraljevina“ otvorenim (...)

KRALJEVSKI KOMESAR (1886)

KRALJEVSKI KOMEŠAR (1996)

1. službena osoba koja ima posebne punomoći [*komesar izložbe*]; povjerenik (HJP)

Kad su došli kraljevski komesari, te od varmedjije zahtievali porez i novake, izvukao je on u kongregaciji sablju, i zaorio komesarom u brk: „Još jednom rieči zahtievajte štogodj, pa ćemo vas ko skotove sasjeći. A sada izvolite iz dvorane“.

KRALJEVSKI PERSONAL (1886)

KRALJEVSKI PERSONAL (1996)

personal osoblje koje radi u nekoj radnji (ob. izravno s ljudima) ili u uslužnoj djelatnosti (HJP)

Javiše novine još i to, da je podkancelar Bedeković bio tako uzhićen, te ga je „coram publico“ poljubio u čelo, a kraljevski ga personal umah uzeo za svoga jurata.

LIBERAJAC (1886)

LIBERAJAC (1996)

pov. reg. kmet koji se oslobodio feudalne zavisnosti, usp. libertin (HJP)

slobodnjak (Kla, prema Sović 1985b: 137)

Prvi viši bili su t. zv. „liberajci“ il „oficiri“.

MAGNATSKI (1886)

SVEČANI NARODNI (1996)

koji se odnosi na magnate (HJP)

magnat 1. *pov.* u srednjem vijeku, pripadnik visokog plemstva u Hrvatskoj i Ugarskoj; velikaš (HJP)

(...) zatim pruži Nj. Preuzvišenost gosp. ban, odjeven u bogatoj magnatskoj odori, najbližemu bilježniku omašno zapečaćeno pismo (...)

MAJERICA (1886)

MAJERICA (1996)

majerica (njem. Meierin) kravarica, mljekarica; žena s majura (ovdje ‘služkinja za perad’) (1934)

Pastirica za guske, „majerica“, to jest služkinja za perad, i djevojke za posve teške poslove spadale su u vanjsku služinčad, te su spavale na marofu.

PALATIN (1886)

PALATIN (1996)

pov. 1. kraljevski ili carski namjesnik ili službenik (ob. u srednjovjekovnoj Europi, u Bizantu, Poljskoj i Francuskoj)

2. u Ugarskoj do 1848, najviši dvorski službenik (regent, vrhovni sudac, zapovjednik vojske, kraljev namjesnik); nadvornik (HJP)

palatin (lat.) najviši državni dostojanstvenik u nekadašnjoj Mađarskoj, zamjenik kralja (1934)

U taboru i na granici trebaju me protiv Turčina, u saboru trebaju me protiv komore i protiv palatina.

PEROVODJA (1886)

PEROVODJA (1996)

pov. niži administrativni službenik; pisar (HJP)

U to ga pozovu u kraljevsku kancelariju za perovodju.

PISAR (1886)

PISAR (1996)

pov. službenik nižeg ranga koji radi administrativne poslove (HJP)

Ovi su „liberajci“ jeli poslije ostale vanjske družine i imali su puno bolju hranu, — osim toga nije im priredjivala jelâ služkinja, nego je to bio posao sokačev, i najzad dvaputa u nedjelju dobivali su meso i isto tako variva od gospodskoga stola, od kojega se od slugâ hranili jedino sokač i pandur, i dok je živjela Batorićeva sobarica.

PLEMSTVO (1886)

PLEMSTVO (1996)

u feudalnom poretku, viši društveni stalež koji privilegije nasljeđuje ili stječe kraljevskim ukazom [*niže plemstvo; visoko plemstvo*]; aristokracija (HJP)

Mladja grana njihova bila je već pred sto i petdeset godina uzdignuta na čast grofovsku, promienivši se u comites Brezoczy de Batorić; starija pako grana voljela je ostati u redovih nižega plemstva, zauzimajući tako u „užoj“ domovini mnogo odličnije mjesto.

PODKANCELAR (1886)

PODKANCELAR (1996)

1. *pov.* a. u antičkom Rimu, niži sudski činovnik b. u srednjem vijeku, upravni dostojanstvenik koji sastavlja, piše, izdaje, ovjerava i čuva isprave c. bilježnik (notar) u nekim gradovima (Korčula, Hvar, Dubrovnik) (HJP)

kancelist pisar, činovnik nižega ranga (1934)

Javiše novine još i to, da je podkancelar Bedeković bio tako uzhićen, te ga je „coram publico“ poljubio u čelo, a kraljevski ga personal umah uzeo za svoga jurata.

PODŽUPAN (1886)

PODŽUPAN (1996)

župan 1. *pov.* a. onaj koji je na čelu župe, poglavar plemenske države b. seoski glavar; knez (HJP)

(...) taj kano podžupan nije dao, da se izvrši naredba njegova bana, jer je ta naredba po njegovu mnienju krnjila municipalna prava (...)

PRISTAV (1886)

PRISTAV (1996)

pomoćni sudski ili upravni službenik [*sudski pristav; kotarski pristav*] (HJP)

U predvečerje urečena dana stigoše iz grada sudbeni viećnik s pristavom, kotarski sudac Petrović i odvjetnici obiju stranaka.

PROTONOTAR (1886)

PROTONOTAR (1996)

1. *zast.* prvi notar

2. *pov.* visoka državna čast u feudalnoj Hrvatskoj; prabilježnik (HJP)

Dugim nizom mnogih generacija davali su Hrvatskoj i Ugarskoj i podžupanâ i velikih župana, i asessorâ i protonotarâ, dapače i biskupâ i generalâ.

STOLARAVNATELJ (1886)

STOLARAVNATELJ (1996)

osoba koja upravlja redosljedom događanja za stolom te podiže atmosferu za vrijeme objeda održavanjem govora i zdravica u čast svojih gostiju

Stolaravnatelj — bio to u Brezovici kano „perpetuus“ župnik Ercigonja — pozdravi me govorom i čašicom vina, a uz to mi dade drugaricu.

SUBANOVAC (1886)

SUBANOVAC (1996)

banovac 1. *b. pov.* viceban, podban (HJP)

Dan i noć jezdio je sa četom najbjesnijih martoloza; odmah kako mu je špan donesao tešku viest, predao je poslove subanovcu i ostavio tabor.

ŠLJIVAR (1886)

ŠLJIVAR (1996)

2. *pov.* onaj koji uživa zaštitu kralja prema vlastelinu i nije u kmetskom odnosu; sitni plemenitaš (HJP)

šljivar mali plemić, podrugljivo ime za turopoljsko plemstvo (1934)

Još najbliži nazivi bijahu: „predpotopni ostatci“, - „verbecijanske mumije“, - „zagorski šljivari!“

ŠPAN (1886)

ŠPAN (1996)

pov. upravitelj, nadglednik vlastelinstva, *usp.* župan (HJP)

U ove je spadao dvorski, zatim špan, vrtljar, sokač (kuhač), pandur i ženska čeljad, koja se upotrebljavala u gospodskih sobah.

TELAL (1886)

TELAL (1996)

1. *pov. reg.* glasnik, objavljiivač vijesti i javnih zapovijedi koji je bubnjanjem skupljao ljude i izvikivao novosti; dobošar (HJP)

(...) il joj trapi srce i u dušu ju dira biedni plač matera, žena i kćeri, kojim prate gladne i na pô gole ljude za razstanak, jer ih banski telali zovu pod zastavu, da idu u boj protiv Turčina (...)

VELEMOŽNI (1886)

VELEMOŽNI (1996)

velmoža 1. *pov.* onaj koji u nekim zemljama službeno nosi taj naslov kao vršilac jedne od najvažnijih državnih službi, *usp.* knez (3)
2. velikaš, moćnik (ob. feudalni) (HJP)

(...) bilježnik je pročitao previšnje ručno pismo, kojim kralj „velemožnoga bana“ poziva, da proglasi u ime njegovo sabor „vazda vjernih kraljevina“ otvorenim (...)

VELEMOŽNOST (1886)

VELEMOŽNOST (1996)

osobina onoga koji je velik, moćan

velmoža 1. *pov.* onaj koji u nekim zemljama službeno nosi taj naslov kao vršilac jedne od najvažnijih državnih službi, *usp.* knez (3)
2. velikaš, moćnik (ob. feudalni) (HJP)

— *Vaša velemožnost visokorodjeni kneže i milostivi moj taste, vi ćete najbolje znati, da tako mora siti.*

VELIKAŠ (1886)

VELIKAŠ (1996)

pov. pripadnik visokog plemstva (HJP)

Pod konac šestnajstoga vieka doselio se u Veneciju hrvatski velikaš knez Blagaj.

VICEBAN (1886)

VICEBAN (1996)

vice- kao prvi dio riječi znači pomoćnika, zamjenika ili drugoga po rangu u odnosu na osobu koja se označuje drugim dijelom [*viceadmiral*] (HJP)

ban *pov.* prvi dostojanstvenik u vlasti s nekim vladarskim punomoćima (HJP)

„Pa kad pomislim, kakve smo dobre cigare imali prije znaš, illustrissime, — okrene se k Batoriću — per exemplum one, što ih je priredjivao viceban Adam Rauch u Lužnici (...)“

VLASTELIN (1886)

VLASTELIN (1996)

pov. veliki posjednik, plemić (HJP)

Bio tuj (...) vlastelin kamenički, zatim Škender Radičević de Glamoč, „consiliarius regius“ i vlastelin u Radakovu, (...) sve same siede glave, udovci, sve takovi, koji moraju tražiti najviše svojih simpatija i uspomena na groblju.

ŽUPAN (1886)

ŽUPAN (1996)

1. *pov.* a. onaj koji je na čelu župe, poglavar plemenske države b. seoski glavar; knez (HJP)

Toj je staroj kući bio gospodar starac Kornel Batorić, umirovljeni veliki župan čke županije, muž preko sedamdeset godina, ali čvrste vanjštine i malo ne liep starina.

5.2.2. Nazivi za nekadašnje društvene, političke, školske i sudbene institucije te njihove prakse

DVOR (1886)

DVOR (1996)

1. *pov.* mjesto obitavanja vladara ili visokog dostojanstvenika, ob. u renesansnom, baroknom i drugom stilu; dvorac (HJP)

Za nekoliko dana sjedjelo je svih pet u starodavnom zidanom dvoru onoga petoga, koji im je čitao svoje zapiske.

DAĆA (1886)

DAĆA (1996)

pov. skupni pojam koji označuje sve što se plaćalo državi, davalo u naturi ili radnoj snazi, vladaru i zemaljskom gospodaru (feudalcu); carina, danak (HJP)

(...) mjesto slobode od svakoga poreza navališe na nj strašne daće; a on se sam nije sa sistemom svoga gospodarenja nimalo promienio.

DANAK (1886)

DANAK (1996)

pov. 1. ono što vazalna država ili grad plaća vladaru

2. porez, daća (HJP)

U jednoj od Batorićevih šuma imali su njegovi podanici uz neki danak pašu.

DIKASTERIJ (1886)

DIKASTERIJ (1996)

pov. 3. u hrvatsko-ugarskoj državnoj zajednici od 17. st., visoka državna vlast, vlada

4. sud, sudište, sudsko vijeće, zbor sudaca (HJP)

namjesničko vijeće (Kla, prema Sović 1985b: 125)

Može biti, te je ova „vinska kriepost“ naših staraca osamnaestog vieka kriva, što su poslovi hrvatske kraljevine pošli onim putem, kojim su pošli i na kojem se izgubio samostalni dikasterij, a mjesto njega izišli glasoviti saborski članci devedesetih godina.

GRAVAMINA (1886)

GRAVAMINA (1996)

pov. pritužba na nezakonitosti koje neko tijelo iznosi vladaru (HJP)

Batorići, ili kako se tada još nazivahu, Milošići, badava su poradi toga podizali pravde i tužbe pred saborom i kraljem; — dobra i čvrsti gradovi bijahu u rukama neprijatelja, a Batorići i Hrvatska započеше u historiji svojoj tužni odsjek vječnih „gravamina“.

KURIJA (1886)

KURIJA (1996)

2. *pov.* a. u srednjem vijeku, kuća moćnika (dvorovi kraljeva, feudalaca itd.), kanonika i javne vlasti (sud, magistrat) b. u našim krajevima, velika kuća, ob. prizemnica ili jednokatnica s imanjem

kurija (lat.) plemićki dvor (1934)

Kad se još spomenem onih tmurnih, crvotočnih stiena stare kurije, sivoga joj drvenoga krova, tamnih soba s neravnim iztrošenim podom, crnih svinutih već tramova, pa k tomu još pocrnjelih od starosti portreta nepamćeno dugo već pokojnih ljudi, naslikanih u odorah pradavnoga, neobičnoga kroja, - tad shvaćam onu zamamnu otajstvenost, kojom bi me uvijek savladala starodrevna Brezovica.

KONGREGACIJA (1886)

KONGREGACIJA (1996)

3. pov. u Hrvatskoj, županijska skupština (HJP)

kongregacija (lat.) skup, sabor, kongres (1934)

Kad su došli kraljevski komesari, te od varmedjije zahtievali porez i novake, izvukao je on u kongregaciji sablju, i zaorio komesarom u brk: „Još jednom rieči zahtievajte štogodj, pa ćemo vas ko skotove sasjeći. A sada izvolite iz dvorane“.

KONSTITUCIJA (1886)

KONSTITUCIJA (1996)

2. b. pov. dokument koji je objavio vladar ili neko državno tijelo; dekret, uredba (HJP)

konstitucija, konštitucija (lat.) ustav, temeljni zemaljski zakon (1934)

Svrnuše ko obično i rieč na politiku. Župnik i sudac Petrović bili su narodnjaci, a oni drugi — takodjer dobri Hrvati — branili su staru konstituciju, „et sacram coronam regni Hungariae“.

PALAČA (1886)

PALAČA (1996)

3. reg. pov. primaća soba u gospodskoj kući (HJP)

Kad sam došao onamo, i preko uzka hodnika i klimavih stuba stupio u blagovaonicu, ili kako mi Zagorci volimo kazati, „u palaču“, nadjem ondje čitavo društvo.

PATENT (1886)

PATENT (1996)

3. pov. akt donesen s visokog mjesta, ukaz, dekret, naredba vlasti [*carski patent*] (HJP)

Bolje od njega nije prošla niti komišija zemaljska, koju je poslao ban Balaša, da proglaš i odmah provede nekakav novi carski patent.

REŠKRIPT (1886)

REŠKRIPT (1996)

prav. pov. 2. u Hrvatskoj, kraljeva pismena naredba zastupnicima Hrvatskoga sabora; edikt, otpis (HJP)

reškript (lat.) pismeno rješenje najviše vlasti, ručno pismo vladara kojim donosi neko rješenje (1934)

(...) Njegova Preuzvišenost, primiv natrag previšnji rešpekt, pokrije glavu kalpakom (...)

URBARSKI (1886)

URBARSKI (1996)

urbar *pov.* zbirka propisa kojima se uređuju odnosi između vlastelina i zavisnog seljaka (kmeta) (HJP)

Jedan od prvih tadanjih pravnik ugarskih nazvao ga je: „interpres juris hungarici“; a kad se u saboru razpravljalo pitanje urbarsko, te je on (...) ustao za poboljšanje stanja kmetskoga (...) — tad mu je neki nepoznati pjesnik posvetio dugu odu, u kojoj ga zove: „Lumen duarum patriarum, Illyriae filius, adoptivus Pannoniae“.

5.2.3. Nazivi za nekadašnje posjede, teritorijalne i administrativno-političke jedinice te njihove dijelove

CARSTVO (1886)

CARSTVO (1996)

1. država kojoj je na čelu car; carevina, cesarevina, cesarovina
2. oblik vladavine s carem na čelu [*Rimsko Carstvo; Rusko Carstvo; Austrijsko Carstvo*]; cesarstvo, imperij (HJP)

Krevet je u sobi bio iz doba carstva, urešen zlatnimi orlovi i lavljimi pandžami.

GENERALAT (1886)

GENERALAT (1996)

2. *pov.* a. područje, okrug pod upravom generala b. ured generala (HJP)

Na povratku iz Beča htio je da skrene s puta te se navrati kući, al dobije glas u Ormužu, da je carski general dao posjesti njegovo dobro u križevačkoj županiji, da bi ga pripojio generalatu.

GOSPOŠTINSKI (1886)

GOSPOŠTINSKI (1996)

gospoština v. gospoštija (HJP)

gospoštija 1. pov. posjed u vlasništvu plemstva (HJP)

Jedan je zid bio posve sakrit od visokih ormara i štelaža, punih pisama, knjiga i globusa, osim toga latinski klasici u svakojakih izdanjih, hrvatski i ugarski pisci sedamnaestog i osamnaestog vieka, priepisi saborskih zapisnika, gospoštinski „komputuši (računi)“ (...)

ILIRIJA (1886)

ILIRIJA (1996)

pov. 2. (Ilirija, Kraljevstvo) upravna jedinica Habsburške Monarhije (osnovana 1816) (HJP)

Da je izvrstno francuzki umjela, svjedoči nacrt, što ga je njoj u čast naslikao neki Francuz capitaine Cornier; na kom je galantni Francuz napisao pod akvarelnu sličicu ruže, da je u društvu fine i dražestne gospodje Leonore posve lako zaboravio, da je daleko od Francuzke, te je gotovo teško mogao pomišljati, da se nalazi u divljoj Iliriji.

KRALJEVINA (1886)

KRALJEVINA (1996)

„Od početka XIX. st. hrvatski su zastupnici na zajedničkim saborima tražili ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom, redovito koristeći termin Kraljevina Hrvatska, Dalmacija i Slavonija, odnosno Trojedna kraljevina“ (HE: s. v. *Trojedna kraljevina*).

Sabor kraljevine Hrvatske-Slavonije-Dalmacije sastao se u prvu sjednicu.

KRIŽEVAČKA ŽUPANIJA (1886)

KRIŽEVAČKA ŽUPANIJA (1996)

1. pov. administrativno-politička jedinica u zemljama Habsburške Monarhije do 1918. (HJP)

Dok se opet podigla junačka obitelj, trebalo je prije da trojica njezinih sinova padnu u boju s Turčinom i sa magjarsko-erdeljskim kraljem; pa tako je četvrti dobio kraljevsku donaciju u križevačkoj županiji.

MAROF (1886)

MAROF (1996)

pov. reg. imanje s poljima i gospodarskim zgradama; majur, salaš (HJP)

Pastirica za guske, „majerica“, to jest služkinja za perad, i djevojke za posve teške poslove spadale su u vanjsku služinčad, te su spavale na marofu.

MUNICIPALAN (1886)

MUNICIPALAN (1996)

koji pripada, koji se odnosi na municipij; gradski, općinski (HJP)

municipij *pov.* grad ili općina sa svojom samoupravom (HJP)

municipalna prava *pov.* poseban status (grada) koji je u Rimskom Carstvu stjecalo pojedino naselje; stanovnici su stjecali rimsko građansko pravo i druge pogodnosti (HJP)

jura municipalia (lat.) staleška, feudalna prava (1934)

(...) taj kano podžupan nije dao, da se izvrši naredba njegova bana, jer je ta naredba po njegovu mnienju krnjila municipalna prava, on je naime mislio i sumavao „verbecijanski“, da je zakon najveći gospodar; dakako – on nije pojmio novih, modernih načela!

NINSKA I KRBAVSKA ŽUPANIJA (1886)

NINSKA I KRBAVSKA ŽUPANIJA (1996)

1. *pov.* administrativno-politička jedinica u zemljama Habsburške Monarhije do 1918. (HJP)

Kad je propala bosanska država, pribjegoše u gornje strane, gdje su od hrvatskougarskoga kralja dobili dobara u tadašnjoj ninskoj i krbavskoj županiji, te su bili znameniti kod cetinskoga izbora.

OBLAST (1886)

OBLAST (1996)

2. *b. pov.* područje prostiranja uprave ili vlasti (HJP)

Poslije godine 1848, kad je prestala : „jurisdictio intra dominio“, bio je Batoriću taj rešt za pohranu bezbrojnih dopisa Bachovskih oblasti, a k tomu su još u jesen zatvarali onamo pse, da ne mogu u vinograde.

PREDIJ (1886)

PREDIJ (1996)

pov. imanje koje se daje na nasljedno uživanje svjetovnoj ili crkvenoj osobi (HJP)

Njekoč osim Brezovice još dvie kraljevske donacije u križevačkoj i zagrebačkoj županiji, tri biskupska predija u Posavini kraj Zagreba i u Banatu, kuću u Zagrebu, Varaždinu i Požunu, gdje su Batorići poradi sabora imali stalne stanove.

SPAHILUK (1886)

SPAHILUK (1996)

pov. feudalni posjed, leno, koji je spahija dobivao dekretom od sultana i nad kojim je imao pravo ubiranja svog dijela uroda sa zemlje (ob. se zemlja nije smatrala njegovim vlasništvom, za razliku od čitluka) (HJP)

Tri mjeseca kasnije pogorio nam je spahiluk u Banatu.

TABOR (1886)

TABOR (1996)

1. *pov.* a. otvoren prostor na kojem se privremeno prebiva (ob. vojska); bivak b. na takvu mjestu podignut logor [*rimski tabor*] (HJP)

U taboru i na granici trebaju me protiv Turčina, u saboru trebaju me protiv komore i protiv palatina.

VARAŽDINSKA ŽUPANIJA (1886)

VARAŽDINSKA ŽUPANIJA (1996)

1. *pov.* administrativno-politička jedinica u zemljama Habsburške Monarhije do 1918. (HJP)

U prvome je katu bilo šest soba. Na hodniku je čovjeku udarilo u oči, da na stieni vise dva ogromna posve požutjela zemljovida, — jedan Evrope s Azijom i sa sjevernom Afrikom, a drugi varaždinske županije.

VARMEDJIJA (1886)

VARMEDJIJA (1996)

Varmeda (varmedija) *pov.* naziv za županiju u Ugarskoj (u ugarskom dijelu Habsburške Monarhije) (HJP)

Kad su došli kraljevski komesari, te od varmedjije zahtievali porez i novake, izvukao je on u kongregaciji sablju, i zaorio komesarom u brk: „Još jednom rieči zahtievajte štogodj, pa ćemo vas ko skotove sasjeći. A sada izvolite iz dvorane“.

VARMEDJIJSKI/VARMEDJSKI (1886)

VARMEDJIJSKI/VARMEDJSKI (1996)

koji se odnosi na varmedu; županijski (HJP)

Svaka restauracija, bilo varmedjijska bilo kraljevinska, počastila bi ih kojim izborom, zapisnici kongregacija puni su njihovih govora.

Smijao sam se jednoč našem varmedjskomu inžiniru Karleku.

ŽUPANIJA (1886)

ŽUPANIJA (1996)

1. *pov.* administrativno-politička jedinica u zemljama Habsburške Monarhije do 1918. (HJP)

Toj je staroj kući bio gospodar starac Kornel Batorić, umirovljeni veliki župan čke županije, muž preko sedamdeset godina, ali čvrste vanjštine i malo ne liep starina.

5.2.4. Nazivi za nekadašnje političke i teorijske koncepte, umjetničke i društvene pokrete te njihove pripadnike i prakse

CARBONAR (1886)

CARBONAR (1996)

karbonar *pov.* član tajne političke organizacije koja se borila za ujedinjenje Italije (poč. 19. st.) i republikansku vladu (HJP)

Volio bi bio dakako, kad bi bio čitao u: „Efemerides Posonienses“, da su mu Kornela uhvatili u kakvoj uroti à la carbonari, ili barem kod kakva izgreda proti Metternichovim komesarom, „da se tako djeda svoga učini vrijednim“ (...)

DIREKTORIJ (1886)

DIREKTORIJ (1996)

pov. postrevolucionarna vlast u Francuskoj (1795—1799) na čelu s pet izabраниh direktora; svrgnuo ih vojnim udarom Napoleon i uspostavio osobnu vlast (tzv. konzulat) (HJP)

Ormar — od teške crne hrastovine — bio je još iz renesance, stolić do njega sa jasnom pločom, na kojoj je bila slika à la Watteau, i sa bielima nožicama, bio iz doba Louis-a XVI., a suprotni je „sécrétaire“ od crna drva svjedočio, da je iz doba direktorija.

FRONDERSKI (1886)

FRONDERSKI (1996)

fronderski (franc.) nemirno, borbena, nezadovoljnički (1934)

Sva njihova prikaza, njihova biela kosa, duge im siede brade i još dulji bieli brkovi, njihova starinska odjeća, njihovo svečano - tek nješto i frondersko – vladanje (...)

ILIRAC (1886)

ILIRAC (1996)

ilirac *pov.* pripadnik Ilirskog pokreta, sljedbenik ilirizma (HJP)

— *Ah šta ćete vi novi patrioti i Ilirci, gledajte ga gore na zidu, eno mu slike: Moj djed Mathaeus, banalis officii protonotarius.*

ILIRIZAM (1886)

ILIRIZAM (1996)

ilirizam *pov.* kulturna i politička ukupnost ilirskog pokreta; ilirstvo (HJP)

Kad se pako taj pokret zavio u oblake Ilirizma, kad ga je, ma i preko njegove volje, umjela za se upotrebiti bečka uprava, tad je Batorić, taj slavljani jurista, ne mogavši shvatiti, kako bi se moglo stoljetnimi diplomami, članci i ugovori priznato hrvatsko ime zamieniti ilirskim, (...) tad je Batorić, kako rekoh, bio bliži sa svojimi nazori Aleksandru Draškoviću, nego li Janku Draškoviću.

ILIRSKI (1886)

ILIRSKI (1996)

2. *neol. pov.* a. koji se odnosi na sve Južne Slavene b. koji se odnosi na ilirizam i ilirce (HJP)

Kad se pako taj pokret zavio u oblake Ilirizma, kad ga je, ma i preko njegove volje, umjela za se upotrebiti bečka uprava, tad je Batorić, taj slavljani jurista, ne mogavši shvatiti, kako bi se moglo stoljetnimi diplomami, članci i ugovori priznato hrvatsko ime zamieniti ilirskim, (...) tad je Batorić, kako rekoh, bio bliži sa svojimi nazori Aleksandru Draškoviću, nego li Janku Draškoviću.

ILUMINAT (1886)

ILUMINAT (1996)

iluminati 3. (ob. *jd*) *zast.* čarobnjak, hipnotizer (HJP)

slobodoumnik; sljedbenik prosvjetiteljstva (Kla, prema Sović 1985b: 131)

Poslije mi je rekao Batorić, da ju je nosio otac njegov Vuk, koji je kano iluminat i mason i volterijanac sasvim pristajao uz cara Josipa i Balašu.

JEREMIJADA (1886)

JEREMIJADA (1996)

knjiž. pov. vrsta tužaljki u kojima se nagovješćuju neke teške nevolje ili oplakuje zla sudbina (HJP)

jeremijada tužaljka, gorko jadikovanje, ime po starozavjetnom proroku Jeremiji (1934)

Ova jeremijada medjutim nije mogla u društvu razpršiti veselja.

JOZEFINSKI (1886)

JOZEFINSKI (1996)

koji se odnosi na (vladavinu) Josipa II (HJP)

jozefinizam *pov.* vladavina prosvijećenog apsolutizma za vrijeme Josipa II (1780—1790) (HJP)

I Batorić ne dovrši, zapeo je okom o portret djeda Mateja, koji je još na slici pokazivao stroge crte na široku licu, sa zavnutim ponosnim nosom iznad uzvinutih kratkih brčića, kakove su naši ljudi nosili u jozefinsko doba u znak patriotizma.

NARODNJAK (1886)

NARODNJAK (1996)

1. *pov.* pripadnik jedne od stranaka koje su se nazivale narodnima (HJP)

Svrnuše ko obično i rieč na politiku. Župnik i sudac Petrović bili su narodnjaci, a oni drugi — takodjer dobri Hrvati — branili su staru konstituciju, „et sacram coronam regni Hungariae“.

POMPADURŠTINA (1886)

POMPADURŠTINA (1996)

Pompadour, Jeanne Antoinette Poisson, markiza (1721—1764), utjecajna ljubavnica i miljenica francuskog kralja Luja XV (od 1744), važna pokroviteljica umjetnosti, simbol pametne žene koja vlada iz sjene (HJP)

pompador *prid.* koji je sukladan modi što ju je promicala markiza od Pompadoura (o namještaju, ženskoj odjeći i frizurama) (HJP)

pojam koji se odnosi na ponašanje i djelovanje markize Pompadour, Jeanne Antoinette Poisson

I preko volje se zamislim, pa me bolno ugrizlo za srce, da i ovdje — u tome zabitnome kutu — u toj ropotarnici — pompadorština proganja mile tragove umne kraljice, — te nedužne žrtve i ljudskih grieha i ljudskoga biesa!

RESTAURACIJA (1886)

RESTAURACIJA (1996)

1. *c. pov.* ponovna vladavina svrgnute dinastije [*restauracija monarhije*] (HJP)

Svaka restauracija, bilo varmedjijska bilo kraljevinska, počastila bi ih kojim izborom, zapisnici kongregacija puni su njihovih govora.

VERBECIJANAC (1886)

VERBECIJANAC (1996)

verbecijanac pristaša nauka mađarskog učenjaka iz XV stoljeća Istvana Verböczyja (1934)

Verböczy, István (o.1460—1542) ugarski feudalni zakonodavac; okrutni gušitelj seljačkih buna, tvrdi zagovornik feudalnih privilegija i kmetstva; njegova velika zbirka običajnog prava Tripartitum bila je dobrim dijelom u upotrebi u Ugarskoj i Hrvatskoj sve do konačnog ukidanja kmetstva 1848. (HJP)

Al dakako, mi stari — kako ono kažu — da, Verbecijanci — mi spadamo u ropotarnicu, odturio nas sviet!

VERBECIJANSKI (1886)

VERBECIJANSKI (1996)

verbecijanske mumije stari ishlapjeli mozgovi, kakav je tobože onda bio Verböczyjev pravni nauk (1934)

verbecijanac pristaša nauka mađarskog učenjaka iz XV stoljeća Istvana Verböczyja (1934)

Još najbliži nazivi bijahu: „predpotopni ostatci“, - „verbecijanske mumije“, - „zagorski šljivari!“

VOLTERIJANAC (1886)

VOLTERIJANAC (1996)

1. *pov. fil.* onaj koji je slijedio Voltaireova gledišta (osobito protiv crkve i feudalizma) i način njegova iskazivanja (oštra, bespoštedna kritika i ironija)

2. *pren.* slobodoumni mislilac (HJP)

Poslije mi je rekao Batorić, da ju je nosio otac njegov Vuk, koji je kano iluminat i mason i volterijanac sasvim pristajao uz cara Josipa i Balašu.

5.2.5. Nazivi za nekadašnje novčane jedinice

CVANCIGA (1886)

CVANCIGA (1996)

cvancig m (cvanciga, cvancika ž) 1. *pov.* srebrni novac u Habsburškoj Monarhiji u vrijednosti 20 krajcara (HJP)

Iz doljnega sprata, iz družinske sobe, koja je takodjer bila okićena borovinom i bršljanom, i gdje je po Batorićevoj zapoviesti Vanko dielio služinčadi kolače s umiešenimi cvancigami, dopirala do nas čas

vesela halabuka sakupljenih, čas stare božične pjesme, pjevane sa neizrečenom nasladom i sa pravom pobožnosti.

KRAJCARAK (1886)

KRAJCARAK (1996)

krajcar *pov.* sitan novac, stoti dio forinte (HJP)

Ali ti je ipak koji put tako teško oko srca, kad vidiš na mjestu starih dvorova i njihovih nepreglednih dvorišta jednolične suhe njive, po kojih se biedni seljak trudi, da izkreše iz te zemlje žutice krajcarak, ne bi li namirio porez i zakupninu.

5.2.6. Naziv za nekadašnje mjerne jedinice

CENT (1886)

CENT (1996)

1. stoti dio nekih valuta (eura, američkog dolara i dr.) (HJP)

stoti dio mjerne jedinice za duhan

Ja — na nesreću — zapalih modernu upmanku, a Batorić od svoga domaćega duhana, što ga je njekoč prije „anno 48“ sadio na domaćoj svojoj zemlji, te ga je na neizrečenu radost svoju umio nekoliko centi sakriti od financa.

5.2.7. Nekadašnji vojni nazivi

ARKEBUZIR (1886)

ARKEBUZIR (1996)

pov. vojnik naoružan puškom arkebuzom (HJP)

arkebuzir (franc.) vojnik s arkebuzom, tj. starinskom puškom kremenjačom (1934)

(...) mjesto vesele bezbrižne povorke nacifranih sinjora i dama po merceriji nikad praznoj i po pijaci sv. Marka, mora vidjeti svaki čas bezkrajne redove svakakih vojnika, sličnih razbojnikom, mora slušati pijanu viku kranjskih lancknehta ili španjolskih arkebuzira, ili joj opet muči uho bogogrдна kletva vlaških haramija i turskih zarobljenika (...)

ČETA (1886)

ČETA (1996)

1. *vojn. a. pov.* vojna jedinica koja se sastoji od tri voda u jugoslavenskoj vojsci 1918—1941, u NOV 1941—1945, u JNA (JA) od 1945. b. v. satnija

2. *rij. jez. knjiž.* (+ *potenc.*) veći broj ljudi ili životinja donekle organiziranih (mrava, svatova) (HJP)

Zapovjednici tih četa sve su više bili nego junaci.

DILJKA (1886)

DILJKA (1996)

ekspr. jez. knjiž. dugačka puška (HJP)

Taj je opazio Čezara, kako je sa slatkim svojim trhom iz dvora odskočio; — u prvi mah odapne za njim svoju diljku, al il je pogodio il nije pogodio, Čezar je jurio dalje.

JANJIČAR (1886)

JANJIČAR (1996)

1. *pov.* vojnik pješak u Osmanskom Carstvu u jedinicama (od 14. st. do 1826) sastavljenima od poturčene djece kršćanskih naroda (HJP)

Oh — da je vidio usred stolne zagrebačke crkve turske janjičare, gdje pred velikim oltarom spremaju konje svoje, ne bi mu za cielo tako teško bilo na srcu, kako mu je bilo, kad je vidio — Marjetu u ogrljaju stranca.

JEDNOCIEVKA (1886)

JEDNOCIJEVKA (1996)

vojn. zast. puška s jednom cijevi, *opr.* dvocijevka (HJP)

Uz Batorića stajala čitava četa lugara i momaka, svi snabdjeveni starinskimi nevaljalimi jednocievkami, iz kojih ipak naši seljaci gadjaju sa tako nepojmljivom sigurnosti.

KATANSKI (1886)

KATANSKI (1996)

katana *pov. reg.* vojnik (HJP)

Suhonjavi sićušni starčić, odjeven trošnom katanskom surkom i obuven u visoke na sve strane krpane čizme, stupi pred nas, te razkrite glave pokloni se pokorno i nagnu se čitavim gornjim tielom, uvukavši uza to nekako trbuh u se.

KUBURA (1886)

KUBURA (1996)

1. pov. starinsko vatreno oružje, puni se prahom i ispaljuje jednom iz ruke kao pištoljem, kratka puška, *usp.* ledenica (HJP)

Časomice zagrmio iz svjetine hitac puške i kubure, i huškanje vesele momčadi.

LANCKNEHT (1886)

LANCKNEHT (1996)

lanckneht (njem. Landsknecht) vojnik plaćenik (1934)

(...) mjesto vesele bezbrižne povorke nacičfranih sinjora i dama po merceriji nikad praznoj i po pijaci sv. Marka, mora vidjeti svaki čas bezkrajne redove svakakih vojnika, sličnih razbojnikom, mora slušati pijanu viku kranjskih lancknehta ili španjolskih arkebuzira, ili joj opet muči uho bogogrдна kletva vlaških haramija i turskih zarobljenika (...)

MARTOLOZ (1886)

MARTOLOZ (1996)

pov. vojn. plaćeni vojnik u pograničnim vojnim formacijama Osmanskog Carstva na Balkanu (15. do 19. st.); u početku ob. regrutirani među lokalnim kršćanima, kasnije gotovo isključivo muslimani (HJP)

kršćanski vojnik u turskoj vojsci; „vojničina“ (RMS; Kla, prema Sović 1985b: 139)

Dan i noć jezdio je sa četom najbjesnijih martoloza; odmah kako mu je špan donesao težku viest, predao je poslove subanovcu i ostavio tabor.

OFICIR (1886)

OFICIR (1996)

vojn. pov. nositelj jednog od viših činova u vojsci u rangu od potporučnika do generala [*jugo-oficir*], *usp.* časnik (HJP)

Što im je preostalo u sjevernih stranah, to njemački oficiri jednoga dana posjedoše; Batoriće naime odtjeraše, a mjesto njih naseliše vlaške bjegunce.

PAŠA (1886)

PAŠA (1996)

pov. visoki vojni i civilni dostojanstvenik u Osmanskom Carstvu na čelu pašaluka; guverner pokrajine (HJP)

Dok tebe nije bilo, navali kanižki paša na utvrdu Bakončicu, mali tornjić kod Gjurgjevca.

SABLJA DEMESKINJA (1886)

SABLJA DEMESKINJA (1996)

demeskinja *reg.* v. damaskija (HJP)

damaskija *reg.* sablja iskovana posebnim postupkom; presijava se kao damast; damaskinja, dameškinja, demeskinja, dimiskija (HJP)

demeskinja vrsta čelične sablje, koja je dobila ime po gradu Damasku (1934)

(...) sva trojica imali goleme sablje demeskinje, a u ruci im samur-kapa s dugim orlovim perom (...)

SEREŽAN (1886)

SEREŽAN (1996)

serežan, serežanin (od franc. *sergeant*) žandar u negdašnjoj Vojnoj krajini; vojnik uopće (1934)

Progoni ga dvorski serežan brezovički, biesni al vjerni podbanu haramija, kojega je Batorić ostavio kod kuće, da čuva dom.

STRAŽMEŠTAR (1886)

STRAŽMEŠTAR (1996)

pov. vojn. dočasnički čin u vojsci Austro-Ugarske Monarhije (HJP)

narednik (ARj; RMS, prema Sović 1985b: 154)

Povjeri se stražmeštru.

TURČINI (1886)

TURCI (1996)

Osmanlije 3. *pov.* stanovnik Osmanskog Carstva, osobito vojnik (danas u upotrebi termin Osmanlije) (HJP)

U taboru i na granici trebaju me protiv Turčina, u saboru trebaju me protiv komore i protiv palatina.

ZASTAVNIK (1886)

ZASTAVNIK (1996)

3. *vojn.* a. najniži časnički čin u nekim vojskama b. *pov.* najniži časnički čin u oružanim snagama Republike Hrvatske (danas više ne postoji) (HJP)

Tad ju blagim glasom upita, je l ona domaća gospodja i ne čekajući odgovora odmah nadoveže, da je carski zastavnik i zapovjednik čete, po imenu Čezar Monti, koji moli za se i za svoju družinu dozvolu, da bi smjeli ovdje prenoćiti.

5.2.8. Nazivi za nekadašnju odjeću i obuću

FRAK (1886)

FRAK (1996)

2. pov. dio vojničke uniforme te odora dvorjanskoga rituala (HJP)

(...) Njegova Preuzvišenost, primiv natrag previšnji rešpekt, pokrije glavu kalpakom, sjedne na stolicu pod prijestolnim baldakinom i uzme nješto drhtavim glasom pred frakovi i crnimi kaputi, sakupljenimi u dvorani, čitati (...)

GAJTAN (1886)

GAJTAN (1996)

reg. 1. upredena ili pletena vrpca koja služi za porublјivanje odjeće, za ukras ili vezivanje (HJP)

Osim tih toaletnih ostataka još je tu takodjer bio komad crvene mužke surke il kaputa, bez puceta i bez gajtana, nu poznalo se još, kud je bilo obšiveno zlato.

KALPAK (1886)

KALPAK (1996)

1. etnol. svečana krznena kapa posebnog kroј [samur kalpak]

2. pov. vojn. ratnička kapa, pokrivalo od metala za zaštitu glave i vrata; kaciga (HJP)

(...) Njegova Preuzvišenost, primiv natrag previšnji rešpekt, pokrije glavu kalpakom (...)

KAPIŠON (1886)

KAPIŠON (1996)

kapišon (franc.) kapuljača, pokrivalo za glavu pričvršćeno za ovratnik ogrtača (1934)

Istina, nisu bile liepe — te naše kurije, ali napokon — ma da su sirotice biedne u svoje stare dane naličile glavam u svjetlo zalutalih sova il još većma obrazom starih krezubih: „Urgrosstanta“ sa ogromnimi kapišoni iz dvadesetih godina (...)

LIVREJA (1886)

LIVREJA (1996)

uniforma osobita kroja, ob. opšivena gajtanima (za dvorjane, vratare u hotelima i sl.) (HJP)

Pred kurijom stoji stara paradna kočija s grbovi; kočijaš Štefić obukao modru magjarsku livreju a isto tako i Vanko.

MANTEAU (1886)

MANTEAU (1996)

mantil *reg. 2. pov.* ženski ogrtač s kapuljačom, seže do bokova; mantel, mantl, *usp.* burnus (HJP)

Ona bijaše naslikana u bijeloj, po Mariji Antoineti u modu uvedenoj odjeći s modrom kabanicom (manteau), frizura joj bijaše silno visoka kao kakav toranj.

ODORA (1886)

ODORA (1996)

1. *pov.* svečana stilizirana i tipizirana staleška nošnja [*svečana odora*] (HJP)

(...) zatim pruži Nj. Preuzvišenost gosp. ban, odjeven u bogatoj magnatskoj odori, najbližemu bilježniku omašno zapečaćeno pismo (...)

RAJFROK (1886)

RAJFROK (1996)

reg. zast. široka, obručima napeta suknja; krinolina (HJP)

Odmah kraj sablje naidjem na ostatke: „rajfroka i korzeta“ iz prošloga stoljeća.

SAMUR-KAPA (1886)

SAMUR-KAPA (1996)

samur 2. *meton.* skupocjeno modrosivo kunino krzno; samurovina (HJP)

samur-kapa (tur.) kapa od krzna lasice (1934)

(...) sva trojica imali goleme sablje demeskinje, a u ruci im samur-kapa s dugim orlovim perom (...)

SURINA (1886)

SURINA (1996)

surina kratak kaput s gajtanima (1934)

kaput sive boje (Šul. Nj: – Bauernrock; ARj; RMS, prema Sović 1985b: 155)

Od grдне su se studeni branili svojimi kratkimi surinami.

SURKA (1886)

SURKA (1996)

pov. etnol. kraći kaput ukrašen gajtanima, dio narodne i gradske nošnje (HJP)

surka kratak kaput s ukrasnim vrpcama (1934)

ilirska surka takav kaput kakav se nosio za vrijeme ilirskog pokreta u Hrvatskoj u 19. st. (HJP)

Kornel pl. Batorić, — ili kako je bilo na njegovoj litografiji (bio je naslikan u modroj, zlatom izvezenoj surki) (...)

ŽABOT (1886)

ŽABOT (1996)

žabot (franc.) čipkasti nabor na prsima (1934)

košulje čipkast nabor na prsima košulje (RMS; Kla, prema Sović 1985b: 164)

— Bože, sad ga se još sasvim živo sjećam, njegova ocjelno-zelena fraka, njegovih žabota; zatim sio tvoj otac, Štefica, stari illustrissimus Jankica — sasvim si mu sličan — napokon sio još fiškal Žuženić.

5.2.9. Nazivi za nekadašnje predmete

AMERIKANKA (1886)

AMERIKANKA (1996)

vrsta cigare

Modri dim moje amerikanke dizao se lagano ko prozirna maglica ljetna, i rek bi sakrivao se od tmasta oblaka, što je zlobno sukľjao iz Batorićeve magjarske, srebrom okovane lule, napunivši diljem sve drevne sobe.

ASTROLABIUM (1886)

ASTROLABIUM (1996)

astrolab *astron.* 1. *pov.* antički instrument za mjerenje položaja nebeskih tijela (HJP)

Da uzmeš kaki: „astrolabium“, ne bi mogao sigurnije odrediti stranu svieta.

BALDAKIN (1886)

BALDAKIN (1996)

baldahin 1. a. *pov.* zlatom protkana svilena tkanina s orijentalnim uzorkom; baldahinus b. svod od tkanine ili platna nad prijestoljem, posteljom, nosiljkom i sl. (HJP)

(...) Njegova Preuzvišenost, primiv natrag previšnji rešpekt, pokrije glavu kalpakom, sjedne na stolicu pod prijestolnim baldakinom i uzme nješto drhtavim glasom pred frakovi i crnim kaputi, sakupljenimi u dvorani, čitati (...)

BILIKUM (1886)

BILIKUM (1996)

reg. etnol. vrč ili čaša (kupa) iz koje gost ispija dobrodošlicu (HJP)

bilikum (od njem. willkommen! - dobrodošao!) oveća čaša, pokal; dobrodošlica; gost koji je prvi put dolazio nekome u kuću morao je nekoć naikap popiti svoj bilikum (obično bi se i napio, jer je količina vina bila poveća) (1934)

Stari svakakvi: „bilikumi“ u visoku crnu ormaru sa staklenimi vratašci bijahu u tom najklasičniji svjedoci.

ELZEVIR-IZDANJE (1886)

ELZEVIR-IZDANJE (1996)

elzevir-izdanje knjiga tiskana u nakladi nizozemske obitelji Elzevir, koja se svojedobno bavila znanošću i knjižarstvom (1934)

Sjećam se, da je tu bio Vergil u originalu u parižkom elzevir-izdanju, za tim ulomci Götheova Fausta; — Sterne-ov: „Voyage sentimentale“ i neki svezci Pichleričinih djela, da — još i roman pokojne Šopenhauerke : „Die Tante“.

KLADA (1886)

KLADA (1996)

3. (mn) pov. naprava za okivanje i mučenje ljudi [*staviti u klade*] (HJP)

Dapače su tvrdili ljudi, da je jednoč preko pola godine držao zatvorenu i u „kladi“ sapetu staricu njeke iz sela, jer se sumnjalo, da je coprnjica.

KOMPUTUŠ (1886)

KOMPUTUŠ (1996)

obračun (Kla, prema Sović 1985b: 134)

Jedan je zid bio posve sakrit od visokih ormara i štelaža, punih pisama, knjiga i globusa, osim toga latinski klasici u svakojakih izdanjih, hrvatski i ugarski pisci sedamnaestog i osamnaestog vieka, priepisi saborskih zapisnika, gospoštinski „komputuši (računi)“, — sve se to diljem vjekova ondje nanizalo.

LAMPA MODERATERKA (1886)

LAMPA MODERATERKA (1996)

moderaterka (franc.) svjetiljka kojoj se plamen može regulirati (1934)

petrolejka (Kla, prema Sović 1985b: 139)

Čitave dane, čitave večeri, dugo u noć uz slabo svjetlo staromodne lampe moderaterke nas bi dva prosjedjeli vrijeme za stoljetnim masivnim stolom, uvijek uz pun vrč vina.

SÉCRÉTAIRE (1886)

SÉCRÉTAIRE (1996)

secrétaire (franc.) pisaći stol (1934)

ormarić za spise; pismohrana (RMS i Kla: sekreter, prema Sović 1985b: 152)

Ormar — od teške crne hrastovine — bio je još iz renesance, stolić do njega sa jasnom pločom, na kojoj je bila slika à la Watteau, i sa bielima nožicama, bio iz doba Louis-a XVI., a suprotni je „secrétaire“ od crna drva svjedočio, da je iz doba direktorija.

SVRABLJIVEC (1886)

SVRABLJIVEC (1996)

vrč za nazdravljanje (Sović 1985b: 172)

— Za to baš, daj ovamo „svrabljivca“, da pijemo u tvoje zdravlje, tà danas si godovnjak! reče mu Batorić, potreptavši ga po ramenu, te sjede na tronogi nizki stolčić.

UPMANKA (1886)

UPMANKA (1996)

vrsta cigare (Sović 1985b: 160)

Ja — na nesreću — zapalih modernu upmanku, a Batorić od svoga domaćega duhana, što ga je njekoč prije „anno 48“ sadio na domaćoj svojoj zemlji, te ga je na neizrečenu radost svoju umio nekoliko centi sakriti od financa.

6. Analiza prikupljenih leksičkih kronizama

U ovom se poglavlju opisuju i sažimaju razlike uočene između Gjalskijevih tekstova i današnje norme hrvatskoga standardnog jezika. Podijeljene su u kategorije *grafija*, *ortografija* (*pravopis*), *fonologija*, *morfologija*, *morfonologija*, *tvorba riječi* i *leksik* te potkrijepljene primjerima iz rječnika koji čini središnji dio ovoga rada. Odstupanja su prikazana u obliku natuknica radi bolje preglednosti.

6.1. Grafija

U području grafije Gjalski:

- dugi **refleks jata** bilježi digrafom *ie*: *bieda*, *cieniti*, *lien*...
 - iznimka: glagol *zamierati* – dugi refleks jata u glagolima s korijenskim morfemom *-mjer-* bilježi *s je*;
- današnji **grafem đ** bilježi digrafom *dj*: *bljedji*, *dogadjaj*, *gospodja*, *tvrdjava*, *rodjak*...
 - u rijetkim slučajevima digrafom *gj*: *Gjuka*, *magjarski*, *Magjar* – u toponimu, etniku i ktetiku i njihovim izvedenicama prema etimologiji tih riječi u izvornom jeziku (Sović 1985b: 50).

6.2. Ortografija (pravopis)

U obrađenom dijelu Gjalskijeve zbirke primijećene su sljedeće razlike u odnosu na današnju pravopisnu normu hrvatskoga standardnog jezika:

- **velikim početnim slovom** piše nazive ideoloških i političkih pokreta i njihove pripadnike (Sović 1985b: 57) koje se danas tretiraju kao opće imenice: *Anglikanac*, *Ilirac*, *Ilirizam*, *Verbecijanac*...
- velikim početnim slovom piše odnosne pridjeve izvedene od vlastitih imena: *Bachovski*, *Napoleonska uprava*...
- sljedeće riječi piše **malim početnim slovom**, a danas se pišu velikim:
 - imena crkvenih blagdana: *badnjak*, *božić*
 - imena božanstava: *blažena Djevica Marija*, *božanski spasitelj*, *kralj nebeski*...
 - ime zvijezde: *danica*

- imena teritorijalnih jedinica: *križevačka županija, ninska i krbavska županija, varaždinska županija...*
- **tuđice** piše izvornom ortografijom (danas su ortografski usklađene s izgovorom): *atelier, capitaine, carbonar, manteau, refrain, astrolabium*
- **ne provodi glasovne promjene u pismu** – slijedi etimološku ilirsku pravopisnu tradiciju:
 - pri jednačenju po zvučnosti:
 - na granici prefikasa *bez-, iz-, ob-, od-, pod-, raz-, uz-* i korijena koji počinje bezvučnim konsonantom: *bezkonačan, izhoditi, obkop, odklanjati, podpuno, razkošan, uzklik*
 - na granici prefikasa *s-* i korijena koji počinje zvučnim konsonantom: *sgrada*
 - unutar riječi: *bilježka, dohodka, kanižki*
 - pri ispadanju konsonanata: *častnik, dražestne*
 - pri jednačenju po mjestu tvorbe: *drhćući*
 - pri jednačenju po zvučnosti i jednačenju po mjestu tvorbe na granici prefiksa *iz-* i korijena koji počinje glasom *č*: *izčekivanje, izčezavati*
 - pri jednačenju po zvučnosti i ispadanju konsonanata: *razžaren* (na granici prefiksa *raz-* i korijena koji počinje glasom *ž*)
- **sastavljeno i rastavljeno pisanje**:
 - rastavljeno piše riječi (osobito nepromjenjive) koje se danas pišu sastavljeno i započinju prefiksima *i-, iz-, medju-, na-, s-, u-, za-*: *i onako, iz vana, medju tim, na skoro, s jutra, u malo, za to*
 - sastavljeno piše prijedložno-padežne sveze riječi koje se danas pišu nesastavljeno: *kjugu, predanj...*
 - sastavljeno piše niječnu česticu s glagolskim oblicima (Sović 1985b: 66): *nebiste, neda, neosvojiti*
- kao **polusloženice** piše neke današnje sintagme i složenice: *Canal-grande, nazovi-učenjak, ocjelo-zelen, zvezda-repača*
- **spojnicom (-)** odvaja gramatičke morfeme od stranih izraza i imena: *corpus juris-a, Louis-a XVI., secrétaire-om, Sterne-ov, Tomaša Virány-a*
- ne bilježi **intervokalno j** ondje gdje se danas bilježi (između vokala *i – a, i – e*): *foliant, kariera, pietet*

- bilježi **intervokalno j** ondje gdje se danas ne bilježi (između vokala *e – a, o – i*): *idejal, stojički*
- griješi u pisanju **glasova č i ć**: *božični, njekoč, najednoč, gonić, ribić*
- griješi u pisanju **prijedloga s/sa**: *sa prijateljem, sa klupani, sa vazami*
- neke **kratice** bilježi drukčije nego što se to danas čini: *t. j., t. zv.*

6.3. Fonologija

Na razini fonologije primijećeno je da u Gjalskijevim tekstovima:

- neke riječi **imaju više glasova** nego njihovi današnji ekvivalenti:
 - u inicijalnom dijelu: *Hlievno* ‘Livno’, *sakriviti* ‘skriviti’, *sjutradan* ‘sutradan’, *zabunjen* ‘zbunjen’
 - u medijalnom dijelu: *coprnjica* ‘coprnica’, *djetinski* ‘djetinjski’, *djetinstvo* ‘djetinjstvo’, *vrtljar* ‘vrtlar’, *maljušnost* ‘majušnost’
 - u finalnom dijelu: *jošte* ‘još’, *pako* ‘pak’, *tekar* ‘tek’, *milostivna* ‘milostiva’, *doljni* ‘doljnji’
- neke riječi **imaju manje glasova** nego njihovi današnji ekvivalenti:
 - u inicijalnom dijelu: *grčina* ‘gorčina’
 - u medijalnom dijelu: *zanihati se* ‘zanjihati se’, *lepirica* ‘leptirica’
 - u finalnom dijelu: *al* ‘ali’, *četir* ‘četiri’, *proti* ‘protiv’, *tobož* ‘tobože’, *zadovoljsto* ‘zadovoljstvo’
- u nekim se riječima **smjenjuju glasovi**:
 - *h > k* (riječ je najčešće o općim imenicama iz klasičnih jezika u kojima se skup *ch* izgovara /k/ i bilježi grafemom *k* (usp. Sović 1985b: 52)): *almanak* ‘almanah’, *arkiv* ‘arhiv’, *baldakin* ‘baldahin’, *monarkija* ‘monarhija’ *odlahnuti* ‘odlaknuti’
 - *h > v*: *lavoranje* ‘lahorenje’
 - *a > e*: *lojenica* ‘lojanica’, *ljubezan* ‘ljubazan’, *voštenica* ‘voštanica’
 - *a > o*: *lomatati* ‘lamatati’, *ljubovnik* ‘ljubavnik’, *kakov* ‘kakav’, *nikakov* ‘nikakav’, *svakakov* ‘svakakav’, *takov* ‘takav’
 - *e > i*: *alkimista* ‘alkemist’, *inžinir* ‘inženjer’, *komišar* ‘komesar’, *sinjor* ‘senjor, gospodin’

- *u > v*: *Evropa* ‘Europa’, *evropski* ‘europski’
- *s > š*: *komišar* ‘komesar’, *komišija* ‘komisija’, *komputuš* ‘komputus’, *reškript*, *špiritista* ‘spiritist’, *rešpekt* ‘respekt’, *apoštolski* ‘apostolski’, *inštrumenti* ‘instrumenti’, *štola* ‘stola’, *štelaža* ‘stelaža’
- *e > j* (u brojevima od jedanaest do devetnaest): *osamnajsti* ‘osamnaesti’, *petnajsti* ‘petnaesti’, *sedamnajsti* ‘sedamnaesti’, *šestnajsti* ‘šesnaesti’
- „Etnici i iz njih izvedena geografska imena često se kod Ks. Š. Gjalskoga poštokavljaju“ (Sović 1985b: 84): *Medjumurje* ‘Međimurje’, *sir Medjumurac* ‘sir Međimurac’
- *najme* ‘naime’ – „Neujednačenost u pisanju navedenog priloga vjerojatno potječe od uredničkih zahvata. Takav se zaključak nameće na temelju grafije u autografu novele „Ljubav lajtnanta Milića“ gdje svojom rukom Gjalski piše ‘najme’“ (Sović 1985b: 63).

6.4. Morfologija

Na razini morfologije primijećene su sljedeće razlike:

- imenice za osobu muškoga roda izvedene sufiksom *-ist-a* (umjesto današnjeg *-ist-ø*) mijenja po vrsti *e*: *alkimista*, *enciklopedista*, *organista*, *špiritista*, *jurista*;
- sklanja danas nesklonjivo strano žensko ime koje pripada V. vrsti: *Beatricom* (‘Beatrice’);
- koristi kratku množinu nekih imenica muškoga roda vrste *a*: *tati*, *(za) kmete*, *(kroz) biče*;
- rabi gramateme starijih deklinacija:
 - Gmn. vrste *a*: *proti Ilircem*, *proti Metternichovim komesarom*;
 - Dmn. vrste *a*: *Turkom*, *Mletčanom*, *Batorićem*, *bjeguncem*, *gegačem*, *komesarom*, *običajem*, *obrazom*;
 - Dmn. vrste *e*: *buram i nevoljam*, *starim babam*, *šalam*;
 - Amn. vrste *a*: *kroz biče*, *za kmete*;
 - Lmn. Vrste *a*: *o svojih starih znancih*, *po svih kutih*, *pod portreti*;
 - Lmn. vrste *e*: *o davnih zgodah*, *na cipelah*, *u svečanih narodnih odorah*;
 - Imn. vrste *a*: *blistavimi traci*, *crnima zidovi*, *medju visokimi bregovi*;
 - Imn. vrste *e*: *kletvami i psovkanjama*, *medju timi sablastnim sjenama*;

- iznimka: imenice u G množine ne bilježi nastavkom *-ah* (I. i II. deklinacije) ili *-ih* (III. deklinacije)
 - u imenicama vrste *a* na tom je mjestu moguće naći *â* „samo ondje gdje je oblik isti kao u genitivu jednine“ (Sović 1985b: 82): (...) *podžupanâ i velikih župana, i asessorâ i protonotarâ, dapače i biskupâ i generalâ*.
- neke imenice drukčijeg su gramatičkog roda i sklonidbene vrste nego danas:
 - neke današnje imenice muškog roda vrste *a* (*kućerak, pištolj, zaborav, ud*) u Gjalskijevim su tekstovima imenice ženskog roda vrste *e* (*kućerka, pištolja*) ili *i* (*zaborav*) te srednjeg roda vrste *a* (*udo*):
 - *kućerkam*, ž. r. ‘kućercima, m. r.’: *bile suviše sirotinske i više srodne kakim kućerkam poluazijskim*
 - *pištolja*, ž. r. ‘pištolj, m. r.’: *turske pištolje izpremiešane sa lovačkim puškami* – jedini primjer imenice *pištolj* u ženskome rodu, na svim je drugim mjestima u muškome
 - *(u) zaboravi*, ž. r. ‘(u) zaboravu, m. r.’: *jedva zamjetljivo šapne u blaženoj zaboravi*
 - *uda*, s. r. ‘udove, m. r.’: *dahom topio uda zamrzla od jutarnjega hlada*
 - neke današnje imenice ženskog roda vrste *e* (*minuta*) i vrste *i* (*večer*) u Gjalskijevim su tekstovima imenice muškog roda vrste *a* (*minut* i *večer*):
 - *minut*, m. r. ‘minuta, ž. r.’: *nije htio pridati niti jednoga minuta*
 - *večer*, m. r. ‘večer, ž. r.’: *Taj večer brzo se razstadosmo*. – jedini primjer imenice *večer* u muškome rodu, na svim je drugim mjestima u ženskome
 - imenicu *doba* Gjalski sklanja:
 - kao imenicu ženskoga roda vrste *e* „u značenju: a) vrijeme i b) dob“ (Sović 1985b: 82): *od prve svoje dobe nije dospio, da pomisli na ženitbu*.
 - kao imenicu srednjeg roda vrste *a* „u značenju kako ta imenica ima i u suvremenom jeziku“ (Sović 1985b: 82): *Batorić se začeo baš žestiti na novo doba*
- nepravilno tvori aoristni oblik glagola *biti* kao sastavni dio kondicionala I. u 1. licu jednine: *bi slušao, rek bi*
- glagolski prilog prošli tvori sufiksom *-v*: *izgovoriv, podignuv, približiv, primiv*.

6.5. Morfonologija

Na razini morfonologije uočavaju se oblici s neprovedenim ili drugačije provedenim glasovnim promjenama u odnosu na današnje ekvivalente:

- **vokalizacija** se ne provodi ondje gdje se danas provodi (*čil* ‘čio’) ili se provodi ondje gdje se danas ne provodi (*teoca* ‘telca’);
- ne provodi se **fisija ili cijepanje** glasova: *divljačtvo*, *junačtvo*, *mladenačtvo*, *podaničtvo*, *seljačtvo*;
- ne provodi se **jotacija**: *shvatanje* ‘shvaćanje’, *zahvatati* ‘zahvaćati’;
- ne provodi se **epenteza**: *ribji* ‘riblji’, *zaglavje* ‘uzglavlje’;
- provodi se **sibilarizacija** na mjestu gdje se danas ne provodi: *Židovci* ‘Židovki’;
- drukčije se provodi **prijevoj** (smjena vokala u korijenskom morfu): *donašati* ‘donositi’, *razcvjet* ‘cvat’;
- drukčije su **alternacije refleksa jata** (Sović 1985b: 75):
 - *e* umjesto *je*: *otmen*, *vedja* ‘vjeđa’;
 - *i* umjesto *je*: *sio*, *lebditi*, *porumeniti*, *uzplamtiti*;
 - *i* umjesto *ije*: *prikor*;
 - *ie* umjesto *e*: *kriepko*, *kriepost*, *izliemati*;
 - *ie* umjesto *i*: *Hlievno*;
 - *je* umjesto *e*: *pogrješka*, *donjekle*, *njegda*, *njegdašnji*, *njegdje*, *njekada*, *njekadašnji*, *njekako*, *njeki*, *njekoč*, *njekoliko*, *nješto*, *njetko* – umjesto standardne čestice *ne-* u svim primjerima (osim u *pogrješka*) nalazi se inačica *nje-*;
- u glagolu *obladati* (*ob* + *vladati*) ispada glas *v* umjesto glasa *b*;
- imenica *dublina* tvori se od jotirane osnove na koju se dodaje tvorbeni sufiks *-ina* za mislene imenice (kao imenica *deblina*).

6.6. Tvorba riječi

Budući da se tvorbeni arhaizmi u Gjalskijevoj zbirci pojavljuju i među punoznačnim i među nepunoznačnim riječima, radi bolje preglednosti bit će podijeljeni prema vrstama riječi:

- **imenički tvorbeni arhaizmi:** *alkimista* ‘alkemičar’, *apelat* ‘apel’, *Betlem* ‘Betlehem’, *crnica* ‘crnkinja’, *čeznuće* ‘čežnja’, *čutilo* ‘čulo’, *divljačina* ‘divljač’, *dobrovolja* ‘dobra volja’, *dojka* ‘dojilja’, *godovno* ‘god’, *gospa* ‘gospođa’, *grmovlje* ‘grmlje’, *grakat* ‘graktanje’, *hlad* ‘hladnoća’, *Horac* ‘Horacije’, *jašilac* ‘jahač’, *klinac* ‘klin’, *korjenika* ‘korijen’, *kosa* ‘kosina’, *kov* ‘kovina’, *krasnica* ‘krasotica’, *krst* ‘krštenje’, *kuhač* ‘kuhar’, *lazur* ‘lazurit’, *lavoranje* ‘lahorenje’, *ljubeznica* ‘ljubljena’, *ljubimče* ‘ljubimac’, *ljutost* ‘ljutnja’, *množina* ‘mnoštvo’, *mudrijan* ‘mudrijaš’, *na zviere* ‘na zvijer’, *nakašljanje* ‘nakašljavanje’, *naručaj* ‘naručje’, *nutrašnjost* ‘unutrašnjost’, *nesan* ‘nesanica’, *odisaj* ‘uzdah’, *odsuće* ‘odsutnost’, *ogrljaj* ‘zagrljaj’, *osjećanje* ‘osjećaj’, *otajstvenost* ‘tajanstvenost’, *Ovid* ‘Ovidije’, *plemenština* ‘plemenitost’, *poslenik* ‘zaposlenik’, *poslenost* ‘zaposlenost’, *pravica* ‘pravda’, *preblaženost* ‘blaženstvo’, *predsuda* ‘predrasuda’, *priklon* ‘naklon’, *prinesak* ‘doprinos, prinos’, *propelo* ‘raspelo’, *ramenica* ‘rame’, *razcvjet* ‘cvat’, *rugoba* ‘ruganje’, *sanik* ‘saonice, sanjke’, *sjever* ‘sjeverac’, *slaboća* ‘slabost’, *slobodoumnjak* ‘slobodoumnik’, *stališ* ‘stalež’, *stanovište* ‘stajalište’, *sujevjerje* ‘praznovjerje’, *sumrzlica* ‘smrzavica’, *svojeljublje* ‘sebeljublje’, *Talijanska* ‘Italija’, *trenut* ‘tren, trenutak’, *trica* ‘tričarija’, *u ramenicach* ‘u ramenima’, *udova* ‘udovica’, *ustanca* ‘ustašca’, *Vergil* ‘Vergilije’, *zakonoslovlje* ‘zakon’, *zakonoša* ‘zakonodavac’, *zapisak* ‘zapis’, *zapletaj* ‘zaplet’, *zapoviest* ‘zapovijed’, *znaličnost* ‘znatiželjnost’, *zujenje* ‘zujanje’, *zviezda-repača* ‘zvijezda repatica’;
- **zamjenički tvorbeni arhaizmi:** Gmn. *otih* ‘tih’;
- **pridjevski tvorbeni arhaizmi:** *bajovan* ‘bajan’, *bilinski* ‘biljni’, *bližnji* ‘obližnji’, *bojadisan* ‘obojen’, *čangrižljiv* ‘čangrizav’, *djetinski* ‘dječji’, *doljnji* ‘donji’, *historičan* ‘historijski’, *ilustrovan* ‘ilustriran’, *ironički* ‘ironijski’, *izobražen* ‘obrazovan’, *lovski* ‘lovački’, *ljubeći* ‘koji ljubi’, *maran* ‘marljiv’, *metafizični* ‘metafizički’, *munjevan* ‘munjevit’, *nebesni* ‘nebeski’, *nebog* ‘ubog’, *nepretjerivan* ‘nepretjeran’, *običajan* ‘uobičajen’, *omašan* ‘pozamašan’, *otčinoj* ‘očevoj’, *patriotičan* ‘patriotski’, *piskutljiv* ‘piskutav’, *pokrajni* ‘pokrajnji’, *pravječan* ‘vječan’, *pregrnut* ‘zagrnut’, *premnogi* ‘mnogi’, *previšnji* ‘preuzvišeni’, *prozorni* ‘prozorski’, *racionalistični* ‘racionalistički’, *razbit* ‘razbijen’, *sadanji* ‘sadašnji’, *salit* ‘saliven’, *skrajnji* ‘krajnji’, *sudbeni* ‘sudski’, *suprotivan* ‘nasuprotan, protivan’, *smrzao* ‘smrznut’, *svakdanji* ‘svagdašnji’, *španjski* ‘španjolski’, *tadanji* ‘tadašnji’, *tafetni* ‘taftni (taftan)’, *uzahan* ‘pomalo uzak’, *uznosan* ‘uznositi’, *vit* ‘vitak’, *werterski* ‘verterovski’, *zapovjedački* ‘zapovjednički, zapovjedan’, *zimnji* ‘zimski’, *zvjezdovit* ‘zvjezdan’;

- **glagolski tvorbeni arhaizmi:** *bjegajući* ‘bježući’, *bjelaskati se* ‘bjelasati se’, *blagosivati* ‘blagoslivljati’, *biedilo* ‘blijedjelo’, *bližati se* ‘bližiti se’, *crpati* ‘crpiti’, *ćutiti* ‘ćutjeti’, *donašati* ‘donositi’, *donesao* ‘donio’, *hleptiti* ‘hlepiti, žudjeti’, *izporediti* ‘usporediti’, *izpunjati* ‘ispunjavati’, *izrazivati* ‘izražavati’, *krenuti* ‘pokrenuti’, *lebditi* ‘lebdjeti’, *lietati* ‘letjeti’, *natapljati* ‘natapati’, *nježiti* ‘raznježivati’, *obladati* ‘obvladati, svladati’, *očajati* ‘očajavati’, *odade se* ‘oda se’, *odpočeti* ‘započeti’, *ogledati* ‘pogledati’, *ogrliti* ‘zagrliti’, *olakotiti* ‘olakšati’, *ozvanjati se* ‘odzvanjati’, *počimati* ‘započinjati’, *pokročiti* ‘koraknuti’, *zakoračiti*, *popostojati* ‘zastajati’, *porumeniti* ‘porumenjeti’, *plamtilo* ‘plamtjelo’, *podadosmo se* ‘podasmo se’, *potresuje* ‘potresa’, *predobiti* ‘pridobiti’, *presvajati* ‘prisvajati’, *presahlo* ‘presahnulo’, *razabrati se* ‘sabrati se’, *sažaljuju* ‘sažalijevaju’, *segnuti* ‘posegnuti’, *sprovoditi* ‘provoditi’, *strujiti* ‘strujati’, *sustati* ‘posustati’, *sustaviti* ‘zaustaviti’, *unilaziti* ‘ulaziti’, *urinuti* ‘zarinuti’, *uslišati* ‘uslišiti’, *uznieti se* ‘zanijeti se’, *uzplamtiti* ‘usplamtjeti’, *začeti* ‘početi’, *zahvatati* ‘zahvaćati’, *zakolebati* ‘pokolebati se’, *zamjeravati* ‘zamjerati’, *zamrzao* ‘promrzao’, *zapriečiti* ‘spriječiti’, *zasegnuti* ‘dosegnuti’, *zavesti* ‘uvesti’, *zgustiti se* ‘zgusnuti se’, *zjati* ‘zjapiti’;
- **priložni tvorbeni arhaizmi:** *bogobojno* ‘bogobojazno’, *čarobito* ‘čarobno’, *izmjenice* ‘naizmjenice’, *kadno* ‘kad, kadli’, *laglje* ‘lakše’, *lašnje* ‘lakše’, *mal* ‘zamalo’, *malo ne* ‘maltene, umalo, zamalo’, *napolak* ‘napola’, *pobjedno* ‘pobjedonosno’, *s jutra* ‘ujutro’, *toli* ‘toliko’, *u ludo* ‘uzalud’, *u potaji* ‘potajno’, *umah* ‘odmah’, *uznosno* ‘zanosno, uzvišeno, ponosno’;
- **prijedložni tvorbeni arhaizmi:** *izim* ‘osim’, *pače* ‘dapače’, *zarad* ‘radi’, *zaradi* ‘radi, zbog’;
- **veznički tvorbeni arhaizmi:** *kanda* ‘kao da’.

Još neka odstupanja vezana uz tvorbu jesu:

- imena iz klasičnih jezika piše „što je više moguće onako kako se u izvornim jezicima pišu“; protiv je kroatiziranja imena, ali je pod utjecajem kulturne predaje (Sović 1985b: 51): *Ovid*, *Horac*, *Vergil*;
- ime zemlje izvodi iz ženskog roda ktetika „jer se u tom nazivu uvijek podrazumijeva imenica ‘zemlja’“ (Sović 1985b: 51): *Talijanska* ‘Italija’;
- u nekih glagola bilježi sufiks *-i-* umjesto današnjeg *-je-*, zbog čega pripadaju različitim glagolskim vrstama: *ćutiti*, *lebditi*, *porumeniti*, *uzplamtiti*.

6.7. Leksik

Uz brojne slovne pogreške (npr. *pripovielala* ‘pripoviedala’, *siti* ‘biti’, *am* ‘nam’, *na na* ‘na’, *u u* ‘u’, *milo tivnu* ‘milostivnu’) u prvom izdanju Gjalskijeve zbirke primijećena je paralelna upotreba nekih arhaizama i njihovih standardnojezičnih ekvivalenata: *dubovi* – *hrastovi*, *Hlievno* – *Livno*, *kjugu* – *k jugu*, *komišar* – *povjerenik*, *luna* – *mjesec*, *možebiti* – *može biti*, *Napoleonska uprava* – *napoleonska uprava*, *natucati* – *naklapati*, *okno* – *prozor*, *proti* – *protiv*, *ribji* – *riblji*, *srđce* – *srce*, *starodavni* – *starodrevni*, *stolaravnjatelj* – *stola ravnatelj* i *udova* – *udovica*.

„Pri proučavanju leksika umjetničke proze Ks. Š. Gjalskoga valja, dakle, imati na umu štokavsku (književnu) i kajkavsku (neknjiževnu) leksičku podlogu“ (Sović 1985b: 116). Već je spomenuto da iz rječnika nismo mogli ispustiti lekseme koji su rezultat prostornog raslojavanja leksika, odnosno kajkavizme i regionalizme, jer se i među njima nalaze riječi koje nisu poznate današnjem govorniku hrvatskoga jezika. Neke od riječi iz rječnika koje pripadaju navedenim skupinama su: *alem*, *bilikum*, *ferman*, *godovno*, *haramija*, *komišar*, *latak*, *liberajac*, *marof*, *nebog*, *palača*, *pražetina*, *sokač*, *stranjski*, *svrabljivec*, *šega* i *trh*.

Sović (1985a: 38) zaključuje da je leksik Ksavera Šandora Gjalskoj vrlo bogat i raznovrstan:

On je, doduše, izvrsno poznao rječnik plemićkog života, jer je i sam poniknuo iz te sredine, ali Gjalski je istodobno izvrstan poznavalac i jezika drugih društvenih slojeva koje opisuje u svojim djelima, seljaštva, građanstva, radništva, pa i jezika raznih djelatnosti i struka, kao prava, privrede, kulture, te je njegova zasluga za registriranje rječničkoga blaga toga trenutka neprocjenjiva.

Bogatstvo i raznovrsnost njegova leksika, uz kajkavizme i regionalizme, čine i tuđice i posuđenice iz drugih jezika „koje su u njegovo vrijeme bile udomaćene u govornom jeziku toga razdoblja, bar u sredini koju je Gjalski opisivao“ (Sović 1985a: 38).

7. Zaključak

U ovom se radu nastojalo ukazati na to kako vrijeme utječe na status leksema u hrvatskome standardnom jeziku. Obradom samo polovice prve zbirke pripovijedaka Ksavera Šandora Gjalskog *Pod starimi krovovi* iz 1886. prikupljeno je 1306 leksičkih jedinica koje se iz današnje perspektive mogu smatrati kronizmima, odnosno leksemima koje je načelo vrijeme. Te su jedinice kategorizirane u osam skupina arhaizama i osam skupina historizama. Sastavljen je rječnik leksičkih kronizama kojim se nastojalo prikazati bogatstvo Gjalskijeva leksika te „neizbježan utjecaj vremena na leksik koji je promjenama mnogo podložniji od gramatike“ (Pišković 2022a: 69). Veći broj leksema pripada arhaizmima koji su današnjem govorniku ili potpuno neprozirni (jer umjesto njih rabi izrazno ili značenjski potpuno različite zamjene) ili arhaični zbog nekih svojih elemenata poput derivatema, gramatema, grafije, ortografije i sl. Među arhaizmima najveći broj leksema nalazi se u skupini pravopisnih (ortografskih) arhaizama koju slijedi skupina morfoloških i grafijskih arhaizama, dok je najmanje leksema pridruženo skupini semantičkih arhaizama. Historizmi kao leksemi koji su izašli iz aktivne uporabe zbog nestanka svojih referenata u izvanjezičnom svijetu nešto su manje zastupljeni u Gjalskijevoj zbirci. Obuhvaćaju one lekseme koji označavaju predmete, pojave i pojmove koji su postojali i upotrebljavali se za Gjalskijeva života, a danas ih više nema. Najveći broj leksema među historizmima pripada nazivima za nekadašnje titule, zvanja i službe, kojima je Gjalski u obrađenoj zbirci dao najviše pozornosti prikazujući propadanje hrvatskog plemstva.

Na temelju analize Gjalskijeva leksika iz perspektive današnjeg čitatelja možemo se složiti sa Savićem (1985a: 36) koji zaključuje da je „K. Š. Gjalski bio dobar poznavalac jezika koji je u svojim djelima primjenjivao gramatička pravila zagrebačke filološke škole i u okviru tih pravila izgrađivao i razvijao i vlastiti jezični izraz usklađen s odabranom tematikom, pronalazeći nova rješenja te uvodeći inovacije i u fonetiku, i u pravopis, i u morfologiju, i u tvorbu riječi, i u sintaksu, i u rječnik.“ Elementi po kojima je Gjalski u svojoj zbirci pripovijedaka slijedio postavke zagrebačke filološke škole bili su: upotreba grafema *č*, *ž*, *š*, grafema *dj* ili *gj* za glas *đ*, pisanje samoglasnog *r* bez popratnog vokala (*srdce*), pisanje refleksa jata dvoslovom *ie* u dugim (*cviet*) te dvoslovom *je* u kratkim slogovima (*sjednica*), slijeđenje etimološkog (morfonološkog) pravopisa koji je propisivao neprovođenje glasovnih promjena u pismu (*uzklik*), upotreba ijekavskog govora štokavskoga narječja te čuvanje starijih oblika množinskih padeža (dativa, lokativa i instrumentala množine) i njihov nesinkretizam (*buram*,

zgodah, sjenami). Jedini stariji oblik koji Gjalski nije preuzeo bilo je pisanje nastavka *-ah* u genitivu množine, što je bila odlika jezika Vuka Karadžića i hrvatskih vukovaca.

U svojim je djelima Gjalski odbijao prihvatiti jezične poglede hrvatskih vukovaca zato što je osjećao „averziju prema militantnom lingvističkom ekstremizmu“ te je smatrao da se takvim jezikom ne može „izraziti sve ono bogatstvo i iznijansiranoš svijeta koji je on stvarao u svojim realističkim djelima“ (Sović 1985a: 35). Zbog takvog ga se jezičnog opredjeljenja prozivalo da odstupa od književne norme svoga vremena, zbog čega je neprestano bio metom jezičnih stručnjaka te predmetom rasprava i negativnih kritika.

Uz propisani štokavski književni jezik u Gjalskijevim djelima nalazimo i elemente drugih hrvatskih narječja te hrvatske književne tradicije, ali i tuđice i posuđenice iz mnogih stranih jezika. Time je stvorio jedinstven i bogat jezični izričaj, zbog čega je postao predmetom ovoga diplomskoga rada.

8. Literatura

- Austro-Ugarska. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. <https://enciklopedija.hr/clanak/austro-ugarska>. [pregled 9. 7. 2024].
- Đalski, Ksaver Šandor. 1898. Za moj životopis. U: Ksaver Šandor Đalski. 1952. *Djela I*: 401–412. Zagreb: Zora.
- Filološke škole. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. <https://enciklopedija.hr/clanak/filoloske-skole>. [pregled 25. 11. 2024].
- Gjalski, Ksaver Šandor. 1886. *Pod starimi krovovi. Zapisci i ulomci iz plemenitaškoga svieta*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Gjalski, Ksaver Šandor. 1934. *Pod starim krovovima, zapisci i ulomci iz plemenitaškog svijeta*. Zagreb. <https://lektire.skole.hr/djela/pod-starim-krovovima/>. [pregled 11. 1. 2025].
- Gjalski, Ksaver Šandor. 1996. *Pod starimi krovovi*. Priredio Miroslav Šicel. Zagreb: Matica hrvatska.
- Gjalski, Ksaver Šandor. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. <https://enciklopedija.hr/clanak/gjalski-ksaver-sandor>. [pregled 9. 7. 2024].
- Gjalski, Ksaver Šandor. *Hrvatski biografski leksikon (1983–2024), mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2024. <https://hbl.lzmk.hr/clanak/gjalski-ksaver-sandor>. [pregled 9. 7. 2024].
- Habsburgovci. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. <https://enciklopedija.hr/clanak/habsburgovci>. [pregled 6. 1. 2025].
- HJP = *Hrvatski jezični portal*. <https://hjp.znanje.hr/>. [pregled 9. 7. 2024].
- Hrvatski narodni preporod. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. <https://enciklopedija.hr/clanak/hrvatski-narodni-preporod>. [pregled 9. 7. 2024].
- Ilirske pokrajine. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/ilirske-pokrajine>. [pregled 15. 11. 2024].
- Ivšić, Stjepan. 1996. *Jezik Hrvata kajkavaca*. Priredio Josip Lisac. Zaprešić: Matica hrvatska.

- Jelačić, Josip. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/jelacic-josip>. [pregled 15. 11. 2024].
- Jonke, Ljudevit. 1965a. Osnovni problemi hrvatskoga književnog jezika u 19. stoljeću. *Književni jezik u teoriji i praksi*: 9–25. Zagreb: Znanje.
- Jonke, Ljudevit. 1965b. Sporovi pri odabiranju govora za zajednički književni jezik Hrvata u XIX. stoljeću. *Književni jezik u teoriji i praksi*: 27–57. Zagreb: Znanje.
- Kapetanović, Amir. 2004. *Arhaizmi u hrvatskom jeziku*. Doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Kapetanović, Amir. 2005. Historizmi i semantičke promjene. *Rasprave: časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 31 (1): 153–163.
- Koval, Alla P. 1997. Stilistička upotreba kronizama. *Strani jezici: časopis za unapređenje nastave stranih jezika*, 6 (1–2): 34–40.
- Melvinger, Jasna. 1989. *Leksikologija* (skripta). Osijek: Pedagoški fakultet.
- Metternich, Clemens Wenzel Lothar. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/metternich-clemens-wenzel-lothar>. [pregled 15. 11. 2024].
- Narodna stranka. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/narodna-stranka>. [pregled 9. 7. 2024].
- Neoapsolutizam. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/neoapsolutizam>. [pregled 15. 11. 2024].
- Pišković, Tatjana. 2019. Kako se mijenjao jezik zbirke pripovijedaka „Pod starimi krovovi“ Ksavera Šandora Gjalskog. *Godišnjak grada Zaboka* 2018/2019, 6/7: 68–78. Zabok: Ogranak Matice hrvatske.
- Pišković, Tatjana. 2022a. Leksički kronizmi u romanu „U noći“ Ksavera Šandora Gjalskog. *Godišnjak grada Zaboka* 2021/2022, 9: 58–70. Zabok: Ogranak Matice hrvatske.
- Pišković, Tatjana. 2022b. *Vremensko i područno raslojavanje leksika* (uručak). Zagreb.
- Pišković, Tatjana. 2024. *Uvod u leksičku semantiku hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.

- Revolucija 1848–49. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/revolucija-1848-49>. [pregled 15. 11. 2024].
- Samardžija, Marko. 1998. *Hrvatski jezik 4*. Zagreb: Školska knjiga.
- Samardžija, Marko. 2019. Hrvatska leksikografija u XIX. stoljeću. *Hrvatska leksikografija. Od početaka do kraja XX. Stoljeća*: 67–96. Zagreb: Matica hrvatska.
- Sović, Ivan. 1984. Pripomenak. U: Ivan Sović. 1985. *Jezik Ksavera Šandora Gjalskog*: 11. Zagreb: Školske novine.
- Sović, Ivan. 1985a. Jezični izraz Ksavera Šandora Gjalskoga. *Jezik*, 33 (2): 34–39. <https://hrcak.srce.hr/205099>. [pregled 9. 1. 2025].
- Sović, Ivan. 1985b. *Jezik Ksavera Šandora Gjalskog*. Zagreb: Školske novine.
- Šicel, Miroslav. 1980. O književnom djelu Ksavera Šandora Đalskoga (Gredice, 1854–1935). U: Ksaver Šandor Đalski. 1980. *Pod starim krovovima. Iz varmeđinskih dana*. Izabrana djela. Knj. 1: 9–14. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Šicel, Miroslav. 1996a. Ksaver Šandor Gjalski. U: Ksaver Šandor Gjalski. 1996. *Pod starimi krovovi*: 9–25. Zagreb: Matica hrvatska.
- Šicel, Miroslav. 1996b. Bibliografija. U: Ksaver Šandor Gjalski. 1996. *Pod starimi krovovi*: 30–34. Zagreb: Matica hrvatska.
- Šicel, Miroslav. 1996c. Napomena. U: Ksaver Šandor Gjalski. 1996. *Pod starimi krovovi*: 303. Zagreb: Matica hrvatska.
- Štampar, Emil. 1952a. Ksaver Šandor Đalski (1854–1935). U: Ksaver Šandor Đalski. 1952. *Djela I*: 7–58. Zagreb: Zora.
- Štampar, Emil. 1952b. Bibliografija radova Ksavera Šandora Đalskoga. U: Ksaver Šandor Đalski. 1952. *Djela I*: 59–70. Zagreb: Zora.
- Štampar, Emil. 1952c. Rječnik manje poznatih riječi, pojmova i fraza. U: Ksaver Šandor Đalski. 1952. *Djela I*: 421–429. Zagreb: Zora.
- Tafra, Branka. 2013. Dvjestota obljetnica rođenja Vjekoslava Babukića (1812–2012). U: Vjekoslav Babukić. *Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga*. Zagreb 1836. Pretisak: Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Grad Požega, 2013: 81–177.
- Trojan, Ivan. 2023. Autobiografski diskurs Ksavera Šandora Gjalskog. *Godišnjak grada Zaboka* 2023, 10: 26–45. Zabok: Ogranak Matice hrvatske.
- Vince, Zlatko. 2002. *Putovima hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

Literatura korištena u izradi tablice (uz prethodnu)

- Daničić, Đuro. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. <https://enciklopedija.hr/clanak/danicic-djuro>. [pregled 15. 11. 2024].
- H. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. <https://enciklopedija.hr/clanak/h>. [pregled 15. 11. 2024].
- Maretić, Tomislav. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. <https://enciklopedija.hr/clanak/maretic-tomislav>. [pregled 15. 11. 2024].

Literatura korištena u analizi rječnika

- Badurina, Lada – Ivan Marković – Krešimir Mićanović. 2008. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Barić, Eugenija – Mijo Lončarić – Dragica Malić – Slavko Pavešić – Mirko Peti – Vesna Zečević – Marija Znika [Barić i dr.] 2005. *Hrvatska gramatika*. Četvrto izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
- Marković, Ivan. 2013. *Hrvatska morfonologija*. Zagreb: Disput.
- Marković, Ivan. 2013. *Uvod u jezičnu morfologiju*. Zagreb: Disput.
- Pišković, Tatjana. 2019. Kako se mijenjao jezik zbirke pripovijedaka „Pod starimi krovovi“ Ksavera Šandora Gjalskog. *Godišnjak grada Zaboka* 2018/2019, 6/7: 68–78. Zabok: Ogranak Matice hrvatske.
- Pišković, Tatjana. 2022a. Leksički kronizmi u romanu „U noći“ Ksavera Šandora Gjalskog. *Godišnjak grada Zaboka* 2021/2022, 9: 58-70. Zabok: Ogranak Matice hrvatske.
- Sović, Ivan. 1985b. *Jezik Ksavera Šandora Gjalskog*. Zagreb: Školske novine.

Sažetak

Leksički kronizmi u zbirci *Pod starimi krovovi* Ksavera Šandora Gjalskog

U ovome radu prikazuje se vremenska raslojenost hrvatskoga leksika na primjeru zbirke pripovijedaka *Pod starimi krovovi* Ksavera Šandora Gjalskog. Iako je Gjalskijev leksik današnjem čitatelju uglavnom razumljiv i lako prohodan te su mnogi njegovi leksemi aktivni u suvremenome općeuporabnom sloju hrvatskoga standardnog jezika, pomnije čitanje zbirke otkriva niz leksema koji su prešli u pasivni sloj leksika, odnosno ne rabe se u svakodnevnoj komunikaciji te su njihova značenja današnjim govornicima hrvatskoga jezika djelomično ili potpuno nepoznata. U početnom dijelu rada daje se pregled života i književnoga rada samoga autora s naglaskom na njegovu prvu zbirku *Pod starimi krovovi* i njezina reizdanja. Slijedi povijesno-politički i jezični kontekst Hrvatske u 19. stoljeću koji omogućuje uviđanje utjecaja na oblikovanje Gjalskijeva jezika u spomenutoj zbirci. U nastavku je protumačen koncept vremenske raslojenosti leksika podjelom *kronizama* (vremenski obilježenih leksema) na arhaizme i historizme. Spomenuta je podjela potkrijepljena rječnikom kronizama sastavljenim od leksičkih jedinica pronađenih u pripovijetkama iz Gjalskijeve zbirke, koje su klasificirane u skupine *arhaizmi* i *historizmi* te razložene na manje podskupine. Osnovni je kriterij podjele arhaizama u podskupine prepoznavanje elemenata po kojima se razlikuju od svojih suvremenih leksičkih zamjena, a historizmi su klasificirani u značenjske skupine prema vrsti referenata koje su nekoć označavali. Na temelju navedenog korpusa analizira se Gjalskijev leksik prema određenim kategorijama (grafija, ortografija, fonologija i druge) prema odstupanjima od današnje norme hrvatskoga jezika.

Ključne riječi: Ksaver Šandor Gjalski, vremenska raslojenost leksika, leksički kronizmi, historizmi, arhaizmi.

Summary

Lexical “chronisms” in the collection *Pod starimi krovovi* by Ksaver Šandor Gjalski

This paper shows the temporal stratification of the Croatian lexicon exemplified by the collection of short stories *Pod starimi krovovi* by Ksaver Šandor Gjalski. Although Gjalski's lexis is mostly comprehensible and easy for today's readers, and many of his lexemes are in the contemporary, active lexical stratum of the standard Croatian language, a closer reading of the collection reveals a number of lexemes that have passed into the passive stratum, i.e. they are not used in everyday communication and today's Croatian speakers are partially or completely unfamiliar with them. The initial part of the paper provides an overview of the author's life and literary work with an emphasis on his first collection *Pod starimi krovovi* and its editions. It is followed by an exploration of the historical-political and linguistic context of 19th century Croatia, which gives insight into the influences on Gjalski's language used in the collection. Following this is an explanation of the concept of temporal lexical stratification by dividing “chronisms” (time-marked lexemes) into archaisms and historical words. The division is supported by a corpus composed of lexical “chronisms” found in several short stories from Gjalski's collection, which are classified into *archaisms* and *historical words* and further broken down into subgroups. The basic criterion for subdividing archaisms is the recognition of elements by which they differ from their lexical replacements, and historical words are classified into meaning groups according to the type of referents they once denoted. Based on the aforementioned corpus, Gjalski's lexis is analyzed through certain categories (orthography, phonology, etc.) in comparison to deviations from the present-day norm of the Croatian language.

Keywords: Ksaver Šandor Gjalski, temporal lexical stratification, lexical chronisms, historical words, archaisms.